

A-18251

EESTI
KEELE
ÕPIK
VII KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

ARH

A-18251

A-18251

R. REIMAN

Sundeksemplar

13 "juuni" 1950 a.

EESTI
KEELE ÕPIK

VII KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

TALLINN 1950

Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt kinnitatud.

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

8104

ARHIIVKOGU

KOKKUVÕTTEID HÄÄLIKU- JA VORMIÕPETUSEST.

I. SÕNA JA TEMA TÄHENDUSLIKUD OSAD.

Sõna tähendus.

Meie kõne koosneb sõnadest. Sõnad on kõne lühimad iseseisvad osad. Igal sõnal on oma tähendus. Mõnel sõnal on isegi rohkem kui üks tähendus. Sõna täpne tähendus saab meile selgeks igakord lauses koos teiste sõnadega. Nii näiteks on sõnal *klass* järgnevates lausetes erinevad tähendused:

Meie klass õpib hästi. Õpetaja on klassis. Nõukogude Liitlus on ekspluateerivad klassid, s. o. mõisnikud ja kapitalistid likvideeritud.

Suurem osa sõnu omab iseseisvat tähendust. Need näitavad olendit, asja, nähtust, omadust, tegevust, olekut jne. Näit.: *puu, maja, inimene; suur, hoolas; kümme, seitsmes; meie, tema; tegema, olema; eile, hästi* jne.

Kuid on sõnu, mis iseseisvat tähendust ei oma, vaid mis näitavad grammatilisi suhteid iseseisvate sõnade vahel. Näit.: *ees* (kasvab *maja ees*), *alla* (pani *laua alla*), *otsa* (ronis *puu otsa*), *pealt* (võta kapi *pealt*) jne.

ära (*ära sööma, ära andma* jne.); *ette* (*ette võtma, ette ütleva* jne.); *alla* (*alla andma*) jne.

ja (*vend ja õde*), *aga, vaid* jne.

Juur ja liide.

Paljud sõnad jagunevad ise veela osadeks. Ühed sõnaosad võivad esineda iseseisvalt, teised liituvad nende külge ja moodustavad siis uue, teise tähendusega sõna. Näiteks vaatleme sõnu järgmistes rühmades.

1. *päev*, *päev|ik*, *päeva|ne*, *päevi|tama*, *päevi|ti*;
2. *pikk*, *pikk|us*, *pik|ltk*, *pike|ndama*, *piku|tama*, *pikka|misti*;
3. *üle*, *üle|m*, *üle|mine*, *üle|tama*, *üle|ndus*, *üle|ni*.

Igal rühmal on ühine algosa *päev*, *pikk*, *üle*, milles peitub selle rühma sõnade põhitähendus. Seda ühist sõnaosa nimetatakse sõna **põhitüveks** e. **juureks**.

Põhitüves võivad esineda ka häälikulised muutused. Näiteks *päev* võib esineda kujul *päeva-* sõnas *päevane* ja kujul *päevi-* sõnas *päevitama*; *pikk* võib olla kujul *ptka-* (*pikaline*), *pikka-* (*pikkamisi*), *pike-* (*pikendama*), *piku-* (*pikutama*) jne.

Põhitüvedest saame tuletada uusi sõnu teiste tähenduslike sõnaosade abil, mis alati põhitüve külge liituvad. Niisugused sõnaosad, nagu eespool nägime, on *-tk*, *-us*, *-ltk*, *-ne*, *-ta* jt.

Sõnaosa, mille abil tuletame põhitüvest uusi sõnu, nimetatakse **liiteks**.

Ühtede liidetega tuletame nimisõnu (*-tk*, *-us*, *-nd* jt.), teistega omadussõnu (*-ne*, *-lik* jt.), kolmandatega pöörd sõnu (*-ta*, *-nda* jt.), neljandatega määr sõnu (*-ti*, *-misi*).

Nagu vaatlusel nägime, võib ühe põhitüve külge liituda ka rohkem kui üks liide. Näiteks sõna *mehisus* saadakse liite *-us* abil sõnast *mehine*, sõna *mehine* aga on saadud sõnast *mees* (*mehe*) liite *-ne* abil.

Ühe põhitüvega sõnad moodustavad ühe pesakonna ehk sugulasrühma, sest need on kõik ühest sõna põhitüvest tuletatud. Sellepärast on neil ka tähenduse poolest midagi ühist.

Näiteks on sõnade *käst*, *käsilane*, *käsitama*, *käsitsema*, *käsitlus*, *käendama*, *kättelema* ühiseks osaks *käsi* (*käe-*, *kätt-*) ja need sõnad moodustavad seega ühe pesakonna e. sugulasrühma.

On sõnu, millel on kaks või rohkem põhitüve. Näit.: *võitleib*, *seltsimees*, *raudteejaam*. Need on **liitsõnad**.

Tüvi, tunnus ja lõpp.

Lauses *Rukis tolmas* tähendab sõna *rukis* kõrsvilja, mille jahust küpsetatakse leiba, sõna *tolmas* tähendab õitseb. See on nende sõnade aineline e. leksikaalne¹ tähendus. Kuid peale selle on neil sõnadel veel grammatilisi tähendusi. Sõna *rukis* on nimisõna ains. nimetav kääne ja on lauses aluseks. Sõna *tolmas* on pöörd sõna jaatava kõne isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku ains. kolmas pööre ja on lauses öeldiseks. Sõnale annavad grammatilise tähenduse eriti tema külge kuuluvad tunnused ja lõpud. Kui tunnused ja lõpud sõnast eraldada, jääb järele sõna tüvi. Seega sõna tüve moodustavad põhitüvi ja liide kokku. Sõnad, millel ei ole liiteid, on põhitüvi ühtlasi tüveks. Näiteks on sõnal *külas* põhitüveks *küla-*, mis ühtlasi on ka tüveks.

Suurem osa sõnu võib meie kõnes muutuda. See tähendab, et ühele ning samale tüvele võivad liituda mitmesugused muutelõpud, mis väljendavad grammatilisi suhteid ja sidet sõnade vahel. Nimi-, omadus-, arv- ja asesõnade muutmist nimetatakse käänamiseks, pöörd sõnade muutmist pööramiseks. Näit.: *küla*, *küla-s*, *küla-l*, *küla-le*, *küla-ll*, *küla-ga*, *küla-ni*, *küla-d* jne.; *kirjuta-n*, *kirjuta-d*, *kirjuta-b*, *kirjuta-me*, *kirjuta-te*, *kirjuta-vad*, *kirjuta-ge* jne.

Sõnade *küla* ja *kirjutama* tähendus jääb kõigis neis grammatilistes vormides muutmata. Muutelõpud *-s*, *-st*, *-l*, *-le* jne., *-n*, *-d*, *-b*, *-me*, *-te*, *-vad* jne. liituvad tüvele sõltuvalt sellest, missuguseid suhteid teiste sõnadega see sõna ühel või teisel korral lauses väljendab.

Sõnas *küladesse* märgib sõnaosa *-de-* mitmust, sõnas *päevitastme* tähistab *-si-* lihtminevikku, sõnas *pikendatakse* märgib *-ta-* umbisikulist tegumoodi.

Sellised arvu, aega, tegumoodi ja teisi muuterühmi tähistavad sõnaosad kannavad **tunnuste**

---

¹ *Leksikaalne* tuleneb sõnast *leksikon*, mis täh. sõnastik. *Leksikaalne* täh. seega sõnavaraline, sõnastikuline.

nime. Mitmuse tunnuseks on *-de- ~ -te-* ja *-i-* (jalgadega, saartele, õpilastks); mineviku tunnuseks *-i- ~ -si-* (tulime, lugesid); umbisikulise tegumoe tunnuseks *-ta- ~ -da-*, *-t- ~ -d-*, *-a-* (loetakse, laudakse, loeti, lauldi, viiakse).

Puhas vokaallõpuline tüvi esineb käändsõnadel ains. omastavas ja pöördõnadel käskiva kõneviisi ains. teises pöördes. Näit.: *lipu, koti, kuke, venna, kirjaniku; ela, võitle, jutusta.*

Muutelõpp (koos tunnusega, kui see on) liitub suuremalt jaolt tüve lõppvokaalile, näit.: *kepi-ga, latti-dele, lüka-ke, hakka-vad* jne. Kuid on ka sõnu, milles see liitub tüve lõppkonsonandile, näit.: *keel|t, koer|tele; võt|nud, teh|ke* jne.

Väga paljudel käändsõnadel on ainsuse nimetavas tüve lõppvokaal kadunud. Et see seal vanasti oli, näeme rahvalauludest, kus *taati, poega, metsa, eite, kirpu* on nimetava käände vormid.

Niisuguseid ains. nimetavas ilma tüve lõppvokaalita sõnu loetakse *a-, e-, i-, u-*tüvelisteks selle järgi, millega lõpeb ainsuse omastav.

Nii on *tikk* *u-*tüveline, *sepp* *a-*tüveline, *lill* *e-*tüveline ja *latt* *i-*tüveline, sest ains. omastavas on *tiku, sepa, lille, latti*.

Paljude sõnade tüvedel on kaks astet — tugev ja nõrk. Need on astmevahelduslikud sõnad. Astmevahelduslike sõnade tüve arvestatakse käändsõnadel ainsuse nimetava ja omastava, vahel ka omastava ja osastava järgi (sest nimetav kääne on mõnikord lühenenud ja muutunud, näit. sõnal *padri, padja, patja*) ning pöördõnadel *da-*tegevusnime ja oleviku järgi: 1) *tikk* — *tiku*, *rukis* — *rukki*, *lubi* — *lubja* — *lupja*; 2) *kuku-da* — *kuku-n*, *haka-ta* — *hakka-n*.

1. Ülesanne. Jaotada sõnad osadeks ja koostada nendest tabel. *Vesisel luhal kiirustasid vastastikku viimaste niitjate salgad. Mehise randlase katse abistada mässavais lainetes uppuvaid kalureid õnnestus suurte pingutustega.*

Pealkirjaks: *Sõna osad.*

2. Ülesanne. Koostada tabel astmevahelduslike sõnade jaotamisest, võttes 6 käänd- ja 6 pöörd sõna, põhitüve mõlemat kuju tähistades. Näit.:

Sõna	Põhitüvi (tugev ja nõrk)	Liide	Tunnus	Muute- lõpp
<i>sõpradele</i> <i>kudusite</i>	<i>sõpra: sõbra</i> <i>kudu: koo</i>	— —	<i>de</i> <i>si</i>	<i>le</i> <i>te</i>

II. SÕNAVÄLDE JA ASTMEVAHELDUS.

Sõnade *suvi*, *jõuab*, *varsti* häälikud *-uv-*, *-õu-*, *-arst-* kannavad sisehäälikute nime. Sisehäälikuiks on sõna häälikud alates esimese silbi esimesest täishäälikust kuni teise silbi täishäälikuni, viimast juurde arvamata.

Liitsõnades arvestatakse iga liitsõna sisehäälikud eraldi: *kingsepp* (*-ing*, *-epp*), *seinakellad* (*-ein*, *-ell*) jne. Liidetega sõnades arvestatakse liite sisehäälikuid: *kirjalikud*, *lagendikke* jne. Rahvusvahelistes sõnades pannakse tähele harilikult pearõhulise või hiljem järgneva kaasrõhulise silbi sisehäälikuid: *direktor*, *revolutsioon*, *kongress*, *kilogramm* jne.

Võrdleme sisehäälikute pikkuse poolest sõnu:

<i>Jõgi libiseb nagu</i> <i>hõbedane rada</i> <i>kevadisel luhal</i>	<i>Koolilapsed istuvad</i> <i>silla veertel</i>	<i>Päike kallab</i> <i>kuldseid kiiri</i> <i>kõrgest taevast</i>
--	--	--

Sõna, mille sisehäälikud on lühikesed e. I vältes, on **esmavälteline**. Esmavälteliste sõnade sisehäälikuteks on lühike täishäälik ja lühike kaashäälik: *ema*, *tuli* jne.

Sõna, milles vähemalt üks sisehäälik, liht- või liithäälik, on keskpikk e. II vältes, on **teisevälteline**. Häälendamisel kuuldu selle esimene silp niisama pikk kui teine silp: *venna* (*ven-na*), *õuna* (*õu-na*), *karja* (*kar-ja*) *keelte* (*keel-te*) jne. Teisevälteliste sõnade sisehäälikutes ei ole ülipikka häälikut.

Sõna, mille üks sisehäälik on ülipikk e. III vältes, on kolmandavälteline. Häälendamisel kuulub esimene silp teisest pikem ja meie võime ülipikka häälikut venitada, ilma et see tunduks moonutatuna: *võõrad* (*võõ-rad*), *keetma* (*keet-ma*) jne.

Kõik üksikult hääldatavad ühesilbilised sõnad loetakse kolmandavältelisteks (*tee, sai, poiss, et, ma, on* jne.), sest nendes on ülipikk häälik.

3. Ülesanne. Eraldada tekstis sõnade sisehäälikud sulgudega ja koostada neist sõnadest kolmeveeruline tabel sõnavälte järgi, teisevälteline sisehäälik ühekordselt, kolmandavälteline kahekordselt alla kriipsutada.

Pealkirjaks: *Sõnavälde.*

*Au Sulle, Isamaa, vaba ja võitmatu,
rahvaste õnne ja õitsengu maal*

(Nõukogude Liidu hümnist.)

*Rahvale elada olgu me püüd,
sellest las helada taulud meil nüüd.*

(R. Parve.)

*Hoogu, raudne traktor! Hoogu, seltsimees!
Põld on nagu meri ääretu me ees.
Künname me kokku külad, talumaad,
üheks võimsaks väljaks väiksed põlluraad...*

Näidis: (Au) S(ull)e, (Is)am(aa), v(ab)a j(a)v(õitm)atu, ...

Esmavältelised	Teisevältelised	Kolmandavältelised
<i>Isa, vaba</i>	<i>Sulle</i>	<i>Au, maa, ja, võitmatu</i>

Astmevaheldus seisneb sisehäälikute vahelduses, mis võivad olla pikemad ja lühemad, näit. *rukkid — rukkis, mets — metsad, koer — koerad*, või jälle püsida ja kaduda

(või muutuda), näit.: *mägi* — *mäe*, *sõda* — *sõja*. Tal on kaks vormi: **tugev** ja **nõrk** aste.

Astmevaheldus võib olla: 1) **vältevaheldus**, näit. *plkk* — *pikad* ja 2) **laadivaheldus**, näit. *vesti* — *vee*, *sõda* — *sõja*.

Sõnu, mille sisehäälikud vahelduvad, nimetatakse **astmevahelduslikeks**; sõnu, mille sisehäälikud ei muutu, nimetatakse **astmevaheldusetuiks**.

4. **Ülesanne**. Määrata teksti sõnades astmevaheldus ja koostada neist kolmeveeruline tabel: 1) astmevaheldusetud, 2) astmevahelduslikud — a) tugev aste, b) nõrk aste.

Pealkirjaks: *Astmevaheldusetud ja astmevahelduslikud sõnad*.

Vanad põllulapid, kitsad piitriead, sina, raudne sõber, võimsalt kokku vead. Kõik hiilgav pole kuld. Õige hõlma ei hakka ükski. Väsis ruttu äkiline, peab vastu pikaltne. Uus luud pühib puhta toa. Kolhoosi traktor künnab põllul. Traktorist jälgib hoolega sahkade tööd. Künd saab ilus ja puhas. Varsti võib hakata vilja külvama.

N ä i d i s:

Astmevaheldusetud	Astmevahelduslikud	
	Tugev aste	Nõrk aste
<i>vanad</i>	<i>kitsad</i>	<i>põllulapid</i>

5. **Ülesanne**. Määrata järgnevate sõnade astmed ja kirjutada need, tekstis puuduva astmega täiendades, tabeliks, rühmitades neid ühtlasi käänd- ja pöörd sõnadeks:

okas, kirjanik, kausi, saapa, varss, oad, tõbi, lambad, silda, purre, luha, nuga, härja, jalgu, sõe, saag, sattuda, aitan, niidan, marsin, kõlban, tõmmata, vedada, haududa, sadada, korrata, tahan, algan, süljata, ohkan, kududa, saagida.

Pealkirjaks: *Tugev ja nõrk aste.*

III. KÄÄNAMINE.

Käänded	Ainsus	Mitmus		Lõpud	
		-de-, -te-	-i- (e, u)	Ain-sus	Mitmus
1. Nimetav kes? mis?	<i>töö</i> <i>sepp</i>	<i>tööd</i> <i>sepad</i>	—	—	} -d (tunnus)
2. Omastav kelle? mille?	<i>tarve</i> <i>töö</i> <i>sepa</i>	<i>tarbed</i> <i>tööde</i> <i>seppade</i>	—	—	
3. Osastav keda? mida?	<i>tarbe</i> <i>tööd</i> <i>seppa</i>	<i>tarvete</i> —	<i>töid</i> <i>seppi</i>	— -d	} -de või -te (tunnus) -id, -i, -e, -u (või -sid)
4. Sisseütlev kellesse? millesse?	<i>tarvet</i> <i>töösse</i> <i>seppa</i> ~ <i>seppasse</i>	— <i>töödesse</i> <i>seppadesse</i>	<i>tarbeid</i> <i>töisse</i> <i>seppisse</i>	— -sse või	
5. Seesütlev *kelles? milles?	<i>tarbesse</i> <i>töös</i> <i>sepas</i> <i>tarbes</i>	<i>tarvetesse</i> <i>töödes</i> <i>seppades</i> <i>tarvetes</i>	<i>tarbeisse</i> <i>töis</i> <i>sepis</i> <i>tarbeis</i>	— -s —	„ -s
6. Seestütlev kellest? millest?	<i>tööst</i> <i>sepast</i> <i>tarbest</i>	<i>töödest</i> <i>seppadest</i> <i>tarvetest</i>	<i>töist</i> <i>sepist</i> <i>tarbeist</i>	— -st —	„ -st
7. Alaleütlev kellele? millele?	<i>tööle</i> <i>sepale</i> <i>tarbele</i>	<i>töödele</i> <i>seppadele</i> <i>tarvetele</i>	<i>töile</i> <i>sepile</i> <i>tarbeile</i>	— -le —	„ -le
8. Alalütlev kellel? millel?	<i>tööl</i> <i>sepal</i> <i>tarbel</i>	<i>töödel</i> <i>seppadel</i> <i>tarvetel</i>	<i>töil</i> <i>sepil</i> <i>tarbeil</i>	— -l —	„ -l
9. Alaltütlev kellelt? millelt?	<i>töölt</i> <i>sepalt</i> <i>tarbelt</i>	<i>töödelt</i> <i>seppadelt</i> <i>tarvetelt</i>	<i>töilt</i> <i>sepilt</i> <i>tarbeilt</i>	— -lt —	„ -lt
10. Saav kelleks? milleks?	<i>tööks</i> <i>sepaks</i> <i>tarbeks</i>	<i>töödeks</i> <i>seppadeks</i> <i>tarveteks</i>	<i>töiks</i> <i>sepiks</i> <i>tarbeiks</i>	— -ks —	„ -ks
11. Olev kellena? millena?	<i>tööna</i> <i>sepana</i> <i>tarbena</i>	<i>töödena</i> <i>seppadena</i> <i>tarvetena</i>	<i>töina</i> <i>sepina</i> <i>tarbeina</i>	— -na —	„ -na
12. Rajav kelleni? milleni?	<i>tööni</i> <i>sepani</i> <i>tarbeni</i>	<i>töödeni</i> <i>seppadeni</i> <i>tarveteni</i>	<i>töini</i> <i>sepini</i> <i>tarbeini</i>	— -ni —	„ -ni
13. Ilmaütlev kelleta? milleta?	<i>tööta</i> <i>sepata</i> <i>tarbeta</i>	<i>töödeta</i> <i>seppadeta</i> <i>tarveteta</i>	<i>töita</i> <i>sepita</i> <i>tarbeita</i>	— -ta —	„ -ta
14. Kaasütlev kellega? millega?	<i>tööga</i> <i>sepaga</i> <i>tarbega</i>	<i>töödega</i> <i>seppadega</i> <i>tarvetega</i>	<i>tõiga</i> <i>sepiga</i> <i>tarbeiga</i>	— -ga —	„ -ga

Näidis:

Käändsõnad		Pöörsõnad	
Tugev aste	Nõrk aste	Tugev aste	Nõrk aste
<i>okkad</i>	<i>okas</i>	<i>sattuda</i>	<i>satun</i>

6. Ülesanne. Koostada tabel välte- ja laadivaheldusest, võttes kummastki vaheldusest 6 käänd- ja 6 pöörsõna. Pealkiri endine.

Näidis:

Vältevaheldus		Laadivaheldus	
Tugev aste	Nõrk aste	Tugev aste	Nõrk aste
<i>saak</i> <i>õppida</i>	<i>saagi</i> <i>õpin</i>	<i>nõgi</i> <i>laduma</i>	<i>nõe</i> <i>laob</i>

(Vt. tabelit lk. 10 ja 11.)

Põhikäändeiks on ainsuse omastav ja mitmuse omastav.

Ainsuse omastav on põhikäändeks mitmuse nimetavale ja kõigile ainsuse käänetele peale nimetava, osastava ja -sse-lõputa sisseütleva. Näit.:

Ains. omast.	<i>lehe</i>	<i>mõtte</i>
„ -sse-sisseütl.	<i>lehe</i> <i>sse</i>	<i>mõtte</i> <i>sse</i>
„ seesütl.	<i>lehe</i> <i>s</i>	<i>mõtte</i> <i>s</i>
„ seestütl.	<i>lehe</i> <i>st</i>	<i>mõtte</i> <i>st</i>
„ alaleütl.	<i>lehe</i> <i>le</i>	<i>mõtte</i> <i>le</i>
„ alalütl.	<i>lehe</i> <i>l</i>	<i>mõtte</i> <i>l</i>
„ alaltütl.	<i>lehe</i> <i>lt</i>	<i>mõtte</i> <i>lt</i>
„ olev	<i>lehe</i> <i>na</i>	<i>mõtte</i> <i>na</i>
„ saav	<i>lehe</i> <i>ks</i>	<i>mõtte</i> <i>ks</i>
„ rajav	<i>lehe</i> <i>ni</i>	<i>mõtte</i> <i>ni</i>
„ ilmaütl.	<i>lehe</i> <i>ta</i>	<i>mõtte</i> <i>ta</i>
„ kaasaütl.	<i>lehe</i> <i>ga</i>	<i>mõtte</i> <i>ga</i>
Mitm. nimetav	<i>lehe</i> <i>d</i>	<i>mõtte</i> <i>d</i>

Mitmuse omastav on põhikäändeks kõigile *d*-mitmuse käänetele peale nimetava ja osastava. Näit.:

Mitm. omast.	<i>lehtede</i>	<i>mõtete</i>
<i>d</i> -mitm. sisseütl.	<i>lehtede</i> <i>sse</i>	<i>mõtete</i> <i>sse</i>
„ seesütl.	<i>lehtede</i> <i>s</i>	<i>mõtete</i> <i>s</i>
„ seestütl.	<i>lehtede</i> <i>st</i>	<i>mõtete</i> <i>st</i>
„ alaleütl.	<i>lehtede</i> <i>le</i>	<i>mõtete</i> <i>le</i>
„ alalütl.	<i>lehtede</i> <i>l</i>	<i>mõtete</i> <i>l</i>
„ alaltütl.	<i>lehtede</i> <i>lt</i>	<i>mõtete</i> <i>lt</i>
„ olev	<i>lehtede</i> <i>na</i>	<i>mõtete</i> <i>na</i>
„ saav	<i>lehtede</i> <i>ks</i>	<i>mõtete</i> <i>ks</i>
„ rajav	<i>lehtede</i> <i>ni</i>	<i>mõtete</i> <i>ni</i>
„ ilmaütl.	<i>lehtede</i> <i>ta</i>	<i>mõtete</i> <i>ta</i>
„ kaasaütl.	<i>lehtede</i> <i>ga</i>	<i>mõtete</i> <i>ga</i>

Kõiki *i*-mitmuse käänendeid on võimalik mitmuse osastava abil kujundada. Näit.:

Mitm. osast.	<i>lehti</i>	<i>mõtteid</i>
<i>i</i> -mitm. sisseütl.	<i>lehi</i> <i>sse</i>	<i>mõttei</i> <i>sse</i>
„ seesütl.	<i>lehi</i> <i>s</i>	<i>mõttei</i> <i>s</i>
„ seestütl.	<i>lehi</i> <i>st</i>	<i>mõttei</i> <i>st</i>
„ alaleütl.	<i>lehi</i> <i>le</i>	<i>mõttei</i> <i>le</i>
„ alalütl.	<i>lehi</i> <i>l</i>	<i>mõttei</i> <i>l</i>
„ alaltütl.	<i>lehi</i> <i>lt</i>	<i>mõttei</i> <i>lt</i>
„ olev	<i>lehi</i> <i>na</i>	<i>mõttei</i> <i>na</i>
„ saav	<i>lehi</i> <i>ks</i>	<i>mõttei</i> <i>ks</i>
„ rajav	<i>lehi</i> <i>ni</i>	<i>mõttei</i> <i>ni</i>
„ ilmaütl.	<i>lehi</i> <i>ta</i>	<i>mõttei</i> <i>ta</i>
„ kaasaütl.	<i>lehi</i> <i>ga</i>	<i>mõttei</i> <i>ga</i>

Kõigist sõnust ei saa ega sobi moodustada *i*-mitmust, vähemalt kõiki käänendeid mitte, näit. *kodu*, *jõud* jt.

Ainsuse nimetav, omastav, osastav ja sisseütlev, mitmuse omastav, osastav ja sisseütlev on peakäänded.

7. Ülesanne. Käänata peakäänetes sõnu: 1) *kepp*, *jutt*, *kukk* ja 2) *hüpe*, *ratas*, *löke*. Märkida, missugustes käänetes on esimese ja teise rühma sõnadel tüves *p*, *t*, *k* ja missugustes käänetes *pp*, *tt*, *kk*.

8. Ülesanne. Käänata *pikk rukis* ainsuses ja *d*- ning *i*-mitmuses. Pealkirjaks: *Omadus- ja nimisõna kooskäänamine*.

Sia vahele kuulub tabel nr. 1 (lisa).

9. **Ülesanne.** Määrata käändkond, tüüpsõna ja peakäänded: *kirjutaja, auto, truu, ohvitser, süda, komitee, riie, üks, mat, tegu, aednik, nool, mätas, uudis, okas, kaar, šeff, aken, kapital, püü.* Pealkirjaks: *Käändkonnad.*

Näidis:

1. *Kirjutaja* (IV, raamat), *kirjutaja, kirjutajat, kirjutajasse, kirjutajate, kirjutajaid, kirjutajasse.*

10. **Ülesanne.** Talitada samuti sõnadega: *vites, trofee, kliima, püha, sade, kasukas, teema, muu, soodne, tatar, varss, hüüd, tuli, kakao, sohva, meeskond, seadus, pannal, laegas, eestlanna, organisaator, kolhoos, heinaline, kolhoosnik.*

11. **Ülesanne.** Kirjutada tekstis lihtsulgudes olevad sõnad tarvilikku ainsuse ja nurksulgudes olevad sõnad vajalikku mitmuse käändesse. Pealkirjaks: *Õigekirjutus.*

Elekter.

(Üks päev) käis juhataja läbi [vanem klass] ja küsis: „Kes tahab tulla kaevama [auk] [elektriposti] jaoks?” Tõusis elevus: kool saab (elekter)! (Niisugune töö) peavad [õpilane] kindlasti abistama. Ei enam [tahmuv lamp] ega [tüdinenud tulevalvur]! [Hämar, igav õhtutund] täidab rõõmus töö ja mäng [helevalge ruum]. Ei enam [kokkupõrge] [kitsas vahakoda] ega (nukker norutamine) [pime nurk]!

Kõik tahtsid kohe [labidas], kuid koolil oli [see] vähe. (Esimene pärastlõuna) töötasime [pooletunnine vahetus]. (Teine hommik) tulime kõik [labidas], kuid (õppimine) ei lubatud häirida.

Jätkasime [vahelduv salk], [õpetaja] mõõtsid ja märkisid [koht]. (Iga õhtupoolik) tulid [esimene] 7. klassi tüdrukud.

(Järgnev nädal) vedasid [lapsevanem] [talgud] postid kohale ja püstitasid [see]. Eile algas [juhe] tõmbamine, mida [vahetundi] jookseme vaatama.

Varsti säravad meil [elektripirn] (lagi), täites (hele valgus) [klass], (saal), [koridor], (internaat).

12. **Ülesanne.** Kirjutada eelnenud tekstis nurksulgudes olevad sõnad mitmuse osastavasse, lihtsulgudes olevad tarvilikku mitmuse (-de- või -i-) käändesse. Pealkiri endine.

13. Ülesanne. Kirjutada ainsuse nimetav, omastav, osastav, sisseütlev ja alaleütlev pärisnimedest: *Jõe, Jõgi, Raua, Raud, Kalda, Kallas, Kreutzwald, Kitzberg, Krõlov, Puškin, Jakobson, Tolstoi, Shakespeare, Tallinn, Tartu, Rakvere, Võru, Moskva, Leningrad.*

Pealkirjaks: *Pärisnimede käänamine.*

Arvsõnad.

	Lihtarvud	Liitarvud
Põhiarvud: kui palju?	<p><i>üks, kaks, kolm, neli, viis, kuus, seitse, kaheksa, üheksa, kümme, sada, tuhat, miljon, miljard.</i></p> <p>Käänduvad nagu nimisõnad.</p>	<p>Nim. <i>kolm tuhat kakssada viiskümmend kuus</i></p> <p>Om. <i>kolme tuhande kaheksa viiekümne kuue</i></p> <p>Os. <i>kolme tuhat kahtsada viitkümmend kuut</i></p> <p>Sisseütl. <i>kolme tuhande kaheksa viiekümne kuuesse jne.</i></p> <p>Sõnad <i>-teist, -kümmend</i> ja <i>-sada</i> kirjutatakse oma täiendsõnaga kokku, muud lahku.</p> <p>Omastavas ja osastavas käänatakse kõiki arvosid, mis käändeis ainult viimast, kuna eelmised jäävad omastavasse.</p>
Järgarvud: mitmes?	<p><i>esimene, teine, kolmas, neljas, viies, kuues, seitsmes, kaheksas, üheksas, kümnes, sajas, tuhandes, miljones, miljardes, seega tavaliselt põhiarvu omastav + -s (omastav -nda).</i></p> <p>Käänduvad nagu nimisõnad.</p>	<p>Nim. <i>kolme tuhande kaheksa viiekümne kuues</i></p> <p>Om. <i>kolme tuhande kaheksa viiekümne kuuenda</i></p> <p>Os. <i>kolme tuhande kaheksa viiekümne kuuendat</i></p> <p>Sisseütl. <i>kolme tuhande kaheksa viiekümne kuuendasse jne.</i></p> <p>Tuletamine: Viimane arvosa järgarvuna (-s), kõik eelmised põhiarvu omastavas.</p> <p>Käänatakse ainult viimast arvosa.</p>

14. Ülesanne. Kirjutada kõik arvud sõnadega.

Pealkirjaks: *Arusõna*.

Eduard Vilde sündis 5. III 1865, suri 26. XII 1933, elas seega . . . . . aastat . . . . . kuud . . . . . päeva vanaks. Tõendan oma allkirjaga, et olen vastu võtnud Välja Tarbijate Kooperatiivilt 27 laotööpäeva eest 675 rubla. Rahvamaja remondiks kulus 2275 tellist, 2182 kg lupja, 891 kg tsementi, 15 m³ laudu, 60 kg värnitsat, 21 kg värvi, 145 tööpäeva. Tammsaare romaani „Tõde ja õigus“ 5 köidet sisaldab 2521 lk., millest peatusin 3. köite 247. leheküljel. 5-tonnine veoauto ei jõudnud tuua 2 korraga 2375 katusekivi.

15. Ülesanne. Käänata ainsuse peakäänetes põhi- ja järgarvuna 372 483. Pealkirjaks *Litarvude käänamine*.

Asesõnad.

1) Isikulised *mina ~ ma, sina ~ sa, tema ~ ta*.

Nim.	<i>mina ~ ma,</i>	<i>meie ~ me,</i>	<i>tema ~ ta,</i>	<i>nemad ~ nad</i>
Omast.	<i>minu ~ mu,</i>	<i>meie ~ me,</i>	<i>tema ~ ta,</i>	<i>nende</i>
Osast.	<i>mind,</i>	<i>meid,</i>	<i>teda,</i>	<i>neid</i>
Sisseütl.	<i>minusse ~ musse,</i>	<i>meisse,</i>	<i>temasse ~ tasse,</i>	<i>nendesse ~ neisse</i>
Seesütl.	<i>minus ~ mus,</i>	<i>meis,</i>	<i>temas ~ tas,</i>	<i>nendes ~ neis</i>
Seestütl.	<i>minust ~ must,</i>	<i>meist,</i>	<i>temast ~ tast,</i>	<i>nendest ~ neist</i>
Alaleütl.	<i>minule ~ mulle,</i>	<i>meile,</i>	<i>temale ~ talle,</i>	<i>nendele ~ neile</i>
Alalütl.	<i>minul ~ mul,</i>	<i>meil,</i>	<i>temal ~ tal,</i>	<i>nendel ~ neil</i>
Alaltütl.	<i>minult ~ mult,</i>	<i>meilt,</i>	<i>temalt ~ talt,</i>	<i>nendelt ~ neilt</i>
Saav	<i>minuks,</i>	<i>meieks ~ meiks,</i>	<i>temaks,</i>	<i>nendeks ~ neiks</i>
Olev	<i>minuna,</i>	<i>meiena,</i>	<i>temana,</i>	<i>nendena</i>
Rajav	<i>minuni,</i>	<i>meieni,</i>	<i>temani,</i>	<i>nendeni</i>
Ilmaütl.	<i>minuta,</i>	<i>meieta,</i>	<i>temata,</i>	<i>nendeta</i>
Kaasaütl.	<i>minuga ~ muga,</i>	<i>meiega,</i>	<i>temaga ~ taga,</i>	<i>nendega</i>

Nagu *mina ~ ma* käänduvad *sina ~ sa*.

Pikemaid võrme *mina, sina, tema* jne. tarvitatakse lauserõhulises kohas, lühemaid *ma, sa, ta* jne. lauserõhutuses kohas. Näit.: *See olin mina, kes kutset kuulis, mitte sina. Ma tahtsin parajasti välja minna, kui sa koputasid. Kas sa ei usu, et tema teeb tööle jalad alla?* Lauserõhutud *ma, sa, ta, me, te* jäetakse vahel täiesti välja, kui nende tähendus väljendub pöördelõpus: *Ma läksin ~ Läksin hommikul vara välja.*

2) Enesekohane asesõna **enese** ~ **enda** (kelle?) kuulub esijoones pöörd sõna juurde (*võttis endale*) või seda tarvitatakse koos kaassõnaga (*enda ette*).

Omastav asesõna **oma** (missugune?) kuulub nimisõna juurde (*oma raamat, omis asjus*). **Oma** käändub ainult lauserõhulises asendis, näit.: *Võtsin kõik oma asjad maale kaasa. Ta vaatas oma raamatuid, mina aga omi. Igaüks söögu oma st kaustst!*

3) Näitavatel asesõnadel **see, too** on järgmised lühemad kujud, mida tarvitatakse lauserõhutus asendis:

Sisseütl.	<i>sesse</i>	<i>neisse</i>	<i>tosse</i>	<i>noisse</i>
Seesütl.	<i>ses</i>	<i>neis</i>	<i>tos</i>	<i>nois</i>
Seestütl.	<i>sest</i>	<i>neist</i>	<i>tost</i>	<i>noist</i>
Alaleütl.	—	<i>neile</i>	—	<i>noile</i>
Alalütl.	<i>sel</i>	<i>neil</i>	<i>tol</i>	<i>noil</i>
Alaltütl.	<i>selt</i>	<i>neilt</i>	<i>tolt</i>	<i>noilt</i>
Saav	<i>seks</i>	<i>netks</i>	—	<i>notks</i>
Rajav	<i>sent</i>	—	—	—
Kaasütl.	<i>seega</i>	—	<i>tooga</i>	—

Näit.: *Kas sellest asjast tuleb midagi? Sel asjal on teine külg.*

4) Asesõnad **keegi** ~ **keski**, **miski**, **ükski**, **kumbki** käänduvad nagu **kes**, **mis**, **üks**, **kumb**, kusjuures **-gi**, ~ **-ki** igakord järgneb käändelõpule. Näit.:

Nim.	<i>keegi</i>	<i>miski</i>	<i>kumbki</i>
Omast.	<i>kellegi</i>	<i>millegi</i>	<i>kummagi</i>
Osast.	<i>kedagi</i>	<i>midagi</i>	<i>kumbagi</i>
Sisseütl.	<i>kellesegi</i>	<i>millesegi</i>	<i>kummasegi</i>
Alaleütl.	<i>kellelegi</i>	<i>millelegi</i>	<i>kummalegi</i>
Saav	<i>kellekski</i>	<i>millekski</i>	<i>kummakski</i>

5) Muud asesõnad käänduvad nagu vastava rühma nimisõnad.

Liitasesõnul käändub ainult viimane osa, peale sõnade **seesama**, **seesamane**, **seesinane**, **üksainus**, millel käänduvad mõlemad osad.

Näit.: *selline, säärane* nagu *punane*; *sama, oma* nagu *pesa*; kuid *seesama, sellesama, sedasama, sellesesamasse, needsamad, nendesamade, nendessesamadesse* jne.

6) Mitmus puudub asesõnul *üksteise, teineteise, iga, keegi, miski, igauks, üksainus*. Sõnad *eri* ja *kogu* ei käändu: *eri küstimus, kogu asjale*.

16. Ülesanne. Asetada sulgudes olevad asesõnad, kahe puhul õiget valides, nõutavasse käändesse.

Pealkirjaks: *Asesõna*.

Täna hakkam (mina ~ ma) puid lõikama. (Mina ~ ma) lähen praegu valvekorda. See oli (tema ~ ta), kes esimesena finišisse jõudis, mitte (sina ~ sa). (Mina ~ ma) lõpetasin parajasti kirjandi, kui (teie ~ te) algasite. (Tema ~ ta) loodeti paljugi, kuid (tema ~ ta) ei täitnud neid lootusi. Kevadel lahkusid õpilased (üksteise ~ teineteise); mina ja Vello jäime kirjavahetusse (üksteise ~ teineteise). Ma võtsin suveks (oma ~ enda) sõbra peenrad (oma ~ enda) hoida. Õpetaja kutsus sünnipäevaks (oma ~ enda) juurde (oma ~ enda) endisi õpilasi. Mis ta (oma ~ enda) nii palju räägib! Iriseja ei rahuldu (miski) ega sobi (keski). (Üksainus) sädemest võib tõusta suur tuli. Otsi süüa (enda ~ oma) ja (oma ~ enda) kaaslastele, küll mina otsin (enda ~ oma). Tüli ei too head (keski), vaid halba (igauks). Ta kõndis (oma ~ enda) toas ja vahtis (oma ~ enda) ette maha. Stahaanovlane võttis (omale ~ endale) oktoobripühiks uusi töökohustusi. Sain (endale ~ omale) uue kevadpalitu. Selle huvitava reisu Krimmi tegi direktor (omal ~ enda) kulul. Meie pioneerid kutsusid (oma ~ enda) juurde külla naaberkooli oktoobrilapsed.

17. Ülesanne. Moodustada lauseid, kus esinevad käänatuina asesõnad *sina ~ sa, ise, oma* (ka käänamata), *see, kes, keegi, seesama, üksteise, teineteise, üksainus, igauks, miski, eri* (käänamata). Pealkiri endine.

IV. PÖÖRAMINE.

Siia vahele kuulub tabel nr. 2 (lisa).

Põhimuuteiks on *ma*-tegevusnimi, *da*-tegevusnimi, kindla kõneviisi oleviku 1. pööre, *nud*-kesksõna ja *tud*-kesksõna.

ma-tegevusnimi on põhimuuteks sama tegevusnime muile käändeile, kaudse kõneviisi olevikule, *v*-kesksõnale, *-ja*- ja *-mine*-lõpulisele nimisõnale (teonimisõna). Näit.:

<i>ma</i> -tegevusn.	noppi ma	tõmba ma
„ seesütl.	noppi mas	tõmba mas
„ seestütl.	noppi mast	tõmba mast
„ ilmaütl.	noppi mata	tõmba mata
Kaudse k. olevik	noppi vat	tõmba vat
<i>v</i> -kesksõna	noppi v	tõmba v
teonimisõnad	{noppi ja noppi mine	tõmba ja tõmba mine

da-tegevusnimi on põhimuuteks sama tegevusnime seesütlevale käändeile. Näit.:

<i>da</i> -tegevusn.	noppi da	tõmma ta
<i>da</i> -teg. seesütl.	noppi des	tõmma tes

Kindla kõneviisi oleviku 1. pööre on põhimuuteks tervele kindla ja tingiva kõneviisi jaatavale ning eitavale olevikule ja käskiva kõneviisi ainsuse 2. pöörde jaatavale ning eitavale vormile. Näit.:

Kindla k. olev. 1. p.	nopi n	tõmba n
„ „ 2. p.	nopi me nopi d nopi te	tõmba me tõmba d tõmba te
„ „ 3. p.	nopi b nopi vad	tõmba b tõmba vad
„ „ eitav	ei nopi	ei tõmba
Tingiva k. olev. 1. p.	nopi ksin nopi ksime	tõmba ksin tõmba ksime
„ „ 2. p.	nopi ksid nopi ksite	tõmba ksid tõmba ksite
„ „ 3. p.	nopi ks nopi ksid	tõmba ks tõmba ksid
„ „ eitav	ei nopi ks	ei tõmba ks
Käskiva k. ains. 2. p.	nopi	tõmba
Sama pöörde eitav	ära nopi	ära tõmba

nud-kesksõna on põhimuuteks **käskiva kõneviisi ainsuse 3.** ja **kõigile mitmuse pöördeile, jaatavaile ja eitavaile.** Näit.:

nud -kesksõna	noppi nud	tõmma nud
Käskiva k. ains. 3. p.	noppi gu	tõmma ku
„ mitm. 1. p.	noppi gem	tõmma kem
„ „ 2. p.	noppi ge	tõmma ke
„ „ 3. p.	noppi gu	tõmma ku
Samade pöörete eitav	ärge noppi gu	ärge tõmma ku
	ärgem noppi gem	ärgem tõmma kem
	ärge noppi ge	ärge tõmma ke
	ärge noppi gu	ärge tõmma ku

tud-kesksõna on põhimuuteks **kõigile, niihästi jaatavaile kui eitavaile, umbisikulise tegumoe vormidele peale -kse-lõpulisel oleviku.** Näit.:

tud -kesksõna	nopi tud	tõmma tud
Kindl. k. olev. eitav	ei nopi ta	ei tõmma ta
„ lihtm. jaatav	nopi ti	tõmma ti
„ „ eitav	ei nopi tud	ei tõmma tud
Ting. k. olev. jaatav	nopi taks	tõmma taks
„ „ eitav	ei nopi taks	ei tõmma taks
Käsk. k. olev. jaatav	nopi tagu	tõmma tagu
„ „ eitav	ärge nopi tagu	ärge tõmma tagu
Kaudse k. olev. jaatav	nopi tavat	tõmma tavat
„ „ eitav	ei nopi tavat	ei tõmma tavat
ma -tegevusnimi	nopi tama	tõmma tama
v -kesksõna	nopi tav	tõmma tav

ma-tegevusnimi, **da**-tegevusnimi, kindla kõneviisi olevik ja lihtminevik, **nud**-kesksõna, **tud**-kesksõna ja **kse**-olevik on pöörd sõna peamuuted.

18. Ülesanne. Pöörata peamuuteis sõnu: 1) *võtma, lep-pima, kittima, pakkuma* ja 2) *lippama, ruttama, lükkama*. Märkida, missugustes muudetes on tüves *k, p, t* ja missugustes *kk, pp, tt*.

19. Ülesanne. Koostada jaatav + eitav lause sõnapaaridest *kirjutama + viima, lugema + laulma, hakkama + ootama, mõtlema + rääkima* igas kõneviisis ja tegumoes. Näit.: *Meie rühm õpib, ei laiskle. Õpitakse, ei laiselda. Soovime, et meie rühm õpiks, ei laiskleks. Soovime, et õpitaks, ei laiseldaks. Oppige, ärge laiselge! Õpitagu, ärge laiseldagu! Kõik ütlevad, et meie rühm õppivat, ei laisklevat. Õeldakse, et meil õpitavat, ei laiseldavat.* Pealkirjaks: *Pöördelised muuted.*

20. Ülesanne. Kirjutada sulgudes olev pöörd sõna tarvilikku käändelisse muutesse. Pealkirjaks: *Käändelised muuted*.

Kaunist ei väsi silm (nägema), head kõrv (kuulma). Kus viga näed (laitma), seal vaja (aitama). Me ei ela, et (sööma), vaid sööme, et (elama). (Kinkima) hobuse suhu ei kõlba (vaatama). Kus (tegema — keda?), seal (nägema — keda?). Kõik (hiilgama) ei ole kuld ega (mustama) — muld. (Tallama) karjateel ei kasva rohtu ega (veerema) kivil sammalt. Parem (käima) kaks korda (küsimä), kui üks kord (eksima). (Lõpetama) igamees targem kui (algama). (Käima — kellel?) palju (käima), (viima — kellel?) vähe (viima). (Ette kartma) on parem kui (taga kahetsema), (ette vaatama) on tarkuse ema. (Andma) igamees hea, (tagasi nõudma) halb. (Liikuma) vesi selgib, (seisma) soganeb. Tee hubasem (minema) kui (tulema). Ei käida adrata (kündma) ega noodata kalu (püüdma). Mehi ei pea (lugema), vaid (kaaluma).

21. Ülesanne. Kirjutada ajalehest „Noorte Hääl” omal valikul üks vihiku lehekülg ja märkida iga pöörd sõna järele tema muude.

Järgneb tabel nr. 3 (lisa).

22. Ülesanne. Määrata pöördkond, tüüpsõna ja peamuuted! *puutuma, lendlema, jooma, küsima, rüüpama, nitma, panema, vettima, põdema, võrdlema, katma, mõttsklema, kontrollima, ketrama, kujutelema, harjutama, näima, kuduma, putklema, tapma, neelama, pügama*. Pealkirjaks: *Pöördkonnad*.

Näidis: *Jooma* (I, tooma), *juua, joon, jöin, joonud, juuakse, joodud*.

23. Ülesanne. Talitada samuti pöörd sõnadega: *oskama, luktuma, jõudma, rabelema, veenma, organiseerima, laadima, maitsema, maitsema, nuhtlema, pööräma, pööräma, kaema, muldäma, kiskuma, tootma, kaotama, puuduma, sulgema, sulguma*.

*V. SÖNADE LIITMINE.

Käändsõnad.

1. Nimisõnad.

Võrdleme sõnapaare:

*Õpetaja elab kooli majas.
Rahva laul kajab kaugel.
Karu jõud lõppes.*

*Õpetaja elab koolimajas.
Õppisime rahvalaule.
Karujõuga mees tõstis
viljakoti ühe käega selga.
Sel lapsel paistab ema-
armastust vähe olevat.
Pidu algas rongkäituga.*

Ema armastus ei kustu.

*Sel lapsel paistab ema-
armastust vähe olevat.*

Rongi käik oli aeglane.

Pidu algas rongkäituga.

Liitsõna on kahest või rohkemast lihtsõnast kokkupandud sõna, millel on uus, omaette tähendus.

Liitsõna põhitähendus on viimases sõnatüves — **põhisõnas**; põhisõnale eelnevad sõnad on selle **täiendsõnad**. Näit. liitsõnade *rahvamaja*, *toiduained* põhisõnad on *maja*, *ained*, kuna täiendsõnad on *rahva*, *toidu*.

Liitsõnal on üksainus pearõhk ja see on harilikult esimesel sõnaosal, s. o. täiendsõnal.

Kaks nimisõna liidetakse, kui täiendsõna väljendab põhisõna oma d u s t, vastates küsimusele *missugune?* jäävad aga lahku, kui täiendsõna väljendab k u u l u v u s t, vastates küsimusele *kelle? mille?*

Märkus 1. Kui täiendsõnal on omaette täiend, siis kirjutatakse see täiendsõna põhisõnast lahku, sest sel puhul ta vastab küsimusele *kelle? mille?*:

linnatänav

aknaruut

vabrikukorsten

meie linna tänav

saali akna ruut

suure vabriku korsten

Märkus 2. Kui täiendsõna on mitmuses, siis kirjutatakse ta põhisõnast harilikult lahku, kuna ta vastab küsimusele *kelle? mille?* Uue erineva tähenduse puhul aga tuleb kokku kirjutada.

laste huvid

võõraste pakid

maade piirid

toiduainete müük

lasteaed

võõrastemaja

maadeuuriija

toiduainetekauplus

* Selle peatüki käsitlemine ei ole õppeprogrammi järgi koolile kohuslik. Kasutada õpetaja äranägemisel vajaduse korral kordamiseks.

Toim.

Võrdleme liitsõnu:

raud-: raudahi, raudtee, raudkepp, raudäke
tiib-: tiibhoone, tiibklaver
okas-: okaspuu, okastraat
mets-: metskits, metsmaastikas, metsõunapuu
tali-: talirukis, talimüts, talitee, talionn
käsi-: käsikiri, käsipall, käsitöö, käsiraamat

raua-: rauaahi, rauaait, rauavedu, rauakauplus
tiiva-: tiivasulg, tiivalöökk
okka-: okkavärv, okkaots
metsa-: metsatöö, metsavedu, metsavaht
talve-: talvekuu, talveilm, talvepäev, talvetaat
käe-: käekiri, käevõru, käehoop, käehaav

Täieendsõna on ainsuse nimetavas, kui see väljendab:

- 1) ainet e. materjali (*plekk-katus, terassulg, klaasnõu, nahkkinna*);
- 2) kuju ja olulist tunnust (*lehtpuu, sarvloom, lakk-kingad, poeglaps*);
- 3) püsivat asukohta (päritolukohta) (*põldpüü, vestroos, mertvähk, aedmaasikas*);
- 4) seisukohta ja asendit (*naabervald, põhilaud*);
- 5) abinõu, vahendit ja tegurit (käitavat jõudu) (*käsikivi, vestiveski, aurküte, jalgratas, sõrmkübar*);
- 6) esinemisaega (*kevadmantel, suviülirikond, talirukis, suvinisu*);
- 7) keemilist ühendit (*soolhape, kloorvesinik*);
- 8) mõningat võõrapäraselt liitunud laensõna (*postkontor, postmark, koolmeister*).

Täieendsõna on ainsuse omastavas, kui see väljendab:

- 1) asja otstarvet, s. o. näitab kelle või mille jaoks on asi või mis otstarve on põhisõnaga väljendatud asjal (*söögituba, s. o. tuba söögiks, raamaturitul, sõiduhobune, veoauto, põllumaa, leivakott, õhuaken*);
- 2) eset, millele põhisõnaga väljendatud tegevus on sihitud (*kaerakülv [s. o. külvatakse kaera (sihitis)], kartulivõtmine, raamatulugeja, alkoholikeeld, metsavaht, rauatöö, habemenuga*);
- 3) liiki või laadi koosseisu, päritolu, kuuluvuse jne. alusel (*rukkileib, lehmapiim, lambanahk, õuna-*

supp, seapraad, kuusemets, asjaolu, ametimees, heina-koorem).

Vaatleme liitmisi:

ühine + elu, tegevus, kauplus, töö = ühiselu, ühistegevus, ühiskauplus, ühistöö;

naine + arst, õpetaja, tööline = naisarst, naisõpetaja, nais-tööline;

ehitus + töö, viis, ettevõte = ehitustöö, ehitusviis, ehitus-ettevõte;

haridus + küsimus, ministeerium, tegelane = haridusküsimus, haridusministeertum, haridustegelane.

ne- ja **s-**täiendsõnad liituvad põhisõnale harilikult **s-lõpu**-listena, **-se-lõpu**listena esinevad **ne-** ja **s-**täiendsõnad erandlikult: *naisemees, velseliha, jänesenahk, matuseplats, loodusekirjeldus* jts.

Täiendsõna võib esineda muiski käänetes: *kooliskäitja, töötatööline, kojutulek, maanikumardus* jne.

Täiendsõnadeks võivad olla peale nimisõnade ka muud sõnaliigid:

a) **Omadussõna** + **nimisõna**: *suurlinn, suurvõim, väike-rahvas, vanaisa, vanasõna* jne.

b) **Asesõna** + **nimisõna**: *omakasu, omahind, enesearmastaja, eriliik* jne.

c) **Arvsõna** + **nimisõna**: *üksmeel, viisnurk, kolmkõla* jne.

d) **Pöörd sõna** käändeline muude + **nimisõna**: *põlevikivi, põlemisaine, supelmaja, tegevliige, täitevkomitee* jne.

e) **Abisõna** + **nimisõna**: *pealetung, tähelepanu, vastuvõtt* jne.

Võrdleme pärisnimesid:

*Virumaa, Eestimaa,
Emajõgi, Emumägi,
Tütarsaar, Läänemeri,
Pühajärve, Ridaküla*

*Ebavere mägi, Petpsi järve,
Võhandu jõgi, Balti meri,
Prangli saar, Atlandi ookean,
Tartu linn, Alavere küla,
Koidu tänav*

Pärisnimed liidetakse üldnimega: a) kui põhisõnaks on sõna *maa*, b) kui täiendsõnaks on ilma-kaarenimetus, c) kui täiendsõna üksinda pärisnimenä ei tarvitata. Muil juhtudel jääb pärisnimi järgnevast üldnimest lahku.

Liitsõnal käänatatakse ainult põhisõna: metallraha — metallrahale — metallrahadega jne., metsatööline — metsatöolisest — metsatöolisteks jne.

Sõnade liitmisel jääb muutmata liitosade kirjutamisviis: *keskkool*, *lõppklass*, *plekk-katus*, *kohtu-uuri*, *metallraha* jne.

Pikemais (üle 2 liitosa) liitsõnus, pärisnimedega sõnus ja mitme ühesuguse tähe kokkusattumisel eraldatakse harilikult selguse pärast liitosed sidekriipsuga: *õigekeelsus-sõnaraamat*, *Põhja-Eesti*, *pakk-kast*, *jää-äärne* jne. Samuti tarvitame sidekriipsu, kui ühel põhisõnal on mitu täiendsõna või vastupidi: *laenu-* ja *hoiusummad*, *töötamistingimused* ja *võimalused* jne.

24. Ülesanne. Kirjutada kõrvuti lauseid, milles esinevad lahus ja liidetuina sõnapaarid *ema keel*, *klassi töö*, *vana mees*, *suur linn*, *oma kasu*. Pealkirjaks: *Liitmine*.

25. Ülesanne. Liita käänd-, pöörd- ja abisõnalisi täiendsõnu nimisõnaliste põhisõnadega: *-maa*, *-päev*, *-laps*, *-kuu*, *-sõna*, *-leht*, *-tee*, *-mägi*, *-linn*, *-kool*, *-oskus*, *-viis*. Lausestada 2 näidet eri käändeis (peale nimetava).

Pealkirjaks: *Liitnimisõnu*.

Näidis:

-maa: *isamaa*, *muldmaa*, *ühismaa*, *uudismaa*, *vahemaa* jne.

26. Ülesanne. Liita nimisõnalisi põhisõnu täiendsõnadega: *puu-*, *plekk-*, *pleki-*, *rist-*, *risti-*, *aed-*, *aia-*, *ehitus-*, *arutamis-*, *noor-*, *suur-*, *täis-*, *taga-*. Lausestada 2 näidet eri käändeis (peale nimetava). Pealkiri endine.

Näidis:

puu-: *puumaja*, *puulusikas*, *puuvedu*, *puuladu* jne.

27. Ülesanne. Liita kõrvuti nimetavalisi ja omastavalisi täiendsõnu põhisõnadele: *-maja*, *-sulg*, *-koro*, *-kast*, *-laud*, *-katus*, *-vili*, *-loom*, *-mees*, *-ratas*, *-töö*, *-saag*. Lausestada 2 näidet eri käändeis. Pealkiri endine.

28. Ülesanne. Kirjutada maateaduse ja ajaloo õpikust kahe- ja enamatüvelisi pärisnimesid: 1) liidetuid ja 2) lahusolevaid. Lausestada 2 näidet eri käändeis (peale nimetava).

Pealkirjaks *Liitsõnu-pärisnimesid*.

29. Ülesanne. Kirjutada sulgudes olevad sõnad tarvili- kus käändes järgnevaga kokku või lahku.

Pealkirjaks: *Liitnimisõnu*.

Seda huikamist ja hõiskamist, seda (linnud) laulu ja (lill) lõhna, (mets) kaja ja (pill) heli! (Tütar) laps laenas (pink) naabrilt (lugemine) raamatu. (Kodumaa) armastus, (töö) distsipliin ja (selts) mehelikkus on (Nõu) (kogud) kodaniku (põhi) vourused. (Pääsukesed) parv laskus (tele- fon) traatidele ja hakkas sädistama (lahkumine) viise. Peale (isa) (maa) laulude avaldavad ka teised Koidula luuletused kõrget (luule) lendu ja (sügav) tundmusi. (Lapsed) ja (noor) (sugu) kirjanduse (võistlus) tööstest auhinnati kahte (lühi) juttu Suurest (Isamaa) sõjast ja ühte jutustust (töö- line) klassi võitlusest oma ekspluateerijate vastu. Kirjanik Juhan Liiv sündis (Tartu) maal (Kodavere) (kihelkonnas) (Alats) (kivil). (Raud) (tee) tehnikumi õpilased sõitsid (vedu) autoga (Kohtla) (Järve) (põlev) (kivi) kaevandusse ja (õli) vabrikusse. Meie (avar) (ühine) põldude lokkavad (suvi) ja (tali) viljad, meie (hiigel) tehastest veerevad (tööstus) saaduste rongid, meie jõgedel ja meredel liikuvad (laev) karavanid tunnistavad meie (ehitus) töö (suur) võite.

2. Omadus-, ase- ja arvsõnad.

Vaatleme liitsõnu:

<i>lumivalge</i> (valge nagu lumi), <i>süsimumst</i> , <i>kottpime</i> , <i>päevsel- ge</i> , <i>jääkülme</i> , <i>sulgkerge</i> , <i>haud- vaikne</i> , <i>tinaraske</i> , <i>lindpüü</i> , <i>küünalsirge</i> , <i>peegelsile</i> , <i>tuli- punane</i> , <i>kuldkollane</i> , <i>nõel- terav</i> , <i>noolsirge</i> , <i>tuliuus</i> , <i>veri- vaene</i> jne.	<i>viljarikas</i> (= rikas vilja poo- lest), <i>kahjurõõmus</i> , <i>mõtte- kehv</i> , <i>surmahaige</i> (mis liiki?), <i>võimuahne</i> , <i>verevaene</i> , <i>jõe- äärne</i> , <i>maa-alune</i> , <i>pinna- pealne</i> , <i>kurvameelne</i> , <i>suure- aruline</i> , <i>sügavamõtteline</i> , <i>viiteliitrine</i> jne.
---	---

Esimese rühma täiendsõnad väljendavad võrdlust (missugune?), teise rühma omad suhet (mille poolest? mis liiki?).

Käändsõnaline täiendsõna liitub omadussõnaga nimetavaliselt, kui ta tähendab võrdlust; muil juhtudel on liitumine omastavaline.

Liitasesõnu on vähe: *iseenese, üksteise, teineteise, seesama, seesinane, seesugune, niisugune, niisamasugune, mingisugune, misugune, igaüks, emb-kumb, üksainus*. Neist sõnadel *seesama, seesinane, emb-kumb* ja *üksainus* kääntakse mõlemat liitosa.

Arvsõnades liidetakse *teist, kümme, sada* oma täiendsõnaga, kuna muud põhisõnad jäävad lahku: *viisteistkümme, viiskümme, viissada* jne., aga: *viis tuhat, viis miljonit* jne., *kolmekümne, kolmesajas*, aga *kolme tuhandes, kolme miljones* jne.

30. Ülesanne. Tuletada omadussõnu, liites nimetavalisi ja omastavalisi täiendsõnu põhisõnadele: *-punane, -magus, -ilus, -terav, -kerge, -raske, -vaene, -ahne, -äärne, -pealne, -keelne, -mõtteline, -rikas, -meelne, -aruline, -aegne*. Lauses-tada kummastki rühmast üks näide.

Pealkirjaks: *Liitomadussõnu*.

Näidis:

Nimetavaline liitmine	Omastavaline liitmine
<i>merisinine, taevassinine...</i>	<i>emakeelne, rahvakeelne...</i>

31. Ülesanne. Kirjutada sulgusid ära jättes neis olevad sõnad tarvilikus käändes järgnevaga kokku või lahku.

Pealkirjaks: *Liitkäändsõnu*.

(Nahk) *kuubedes (mets) mehed sõidavad (mägi) veer-sel (tali) teel. (Kesk) kooli (laul) õpetaja Jõesalu kutsuti (haridus) ja (kunst) tööliste (amet) ühingu (sega) koori juhatajaks. (Ema) jõgi voolab (Võrts) järve kaudu (Peipsi) järve, selle veed aga voolavad (Narva) jõe kaudu (Soome)*

lahte. (Naaber) majast kuuldus õhtuti (pasun) häält, sest naaber oli (pill) mees ja mängis (rahvas) maja (puhk) (pill) kooris. Meie (lumi) valge peaga (vana) isa on (kallis) meelne (vana) isa meie lastele. (Kiir) rong tormas mööda (nool) sirget (raud) teed (sada) (viis) kümmend km tunnis. Vaatasime (maakond) linna (tööstus) näitusel (õmb-lus) masinaid, (kangas) telgi ja (käsi) töid. Peale tuli (maa) ja (linn) inimesi. Puhastatakse (kool) maja ning aeda.

32. Ülesanne. Talitada samuti tekstiga:

(See) sama (vana) aegse (käsi) kirja autori (käsi) kiri on (ime) selge. (Kott) pimedal (süda) õöl jõudis pärale minu (laps) põlve (süda) sõber. (Naaber) küla (plekk) katusega (tuli) uude (kool) majja seati (elektor) valgustus ja (aur) küte. (Vaba) riiklik (amet) (ühingu) komitee andis õpilaste talvise (vahe) aja pidustuste korraldamiseks (kolm) tuhat (viis) sada (neli) kümmend rubla. Vaatasime (Kadri) orust (Paljas) saart, (Nais) saart, (Aegna) saart ja (Viimsi) (pool) saart. (Pea) linna (pea) kui ka (kõrval) tänavad olid ehitud (konstitutsioon) päevaks (puna) lippudega. (Kolhoos) juhatus tegi (ehitus) ja (maaparandus) tööde (lõpp) viimiseks (pikk) ajalise laenu. Rajati (vili) (puu) ja (kõök) (vili) aed, kuhu istutati ka (ilu) puid ja põõsaid.

Pöördsonad.

Vaatleme pöörd- ja abisõnu koos ja lahus:

päheõppiv (poiss)

Poiss on (oli) laulu pähe õppinud. Kui laul pähe õpiti, ...

päheõpitava, päheõpitud (laul)

Laul on (oli) pähe õpitud.

päheõppija lahus.

Hakkan laulu pähe õppima.

päheõppimine katkes

Tahan laulu pähe õppida.

päheõppimata (laul)

Laul on pähe õppimata.

Pöördsõna + abisõna:

1) *v*-kesksõna ja teonimisõnad kirjutatakse abisõnaga kokku;

2) *nud*- ja *tud*-kesksõnad ja *mata*-tegevusnimi, küsimusele *missugune?* kirjutatakse abisõnaga kokku, küsimusele *mida teinud?* *mis tehtud?* aga lahku (pöördelised muuted);

3) *ma*- ja *da*-tegevusnimi kirjutatakse abisõnast lahku.

Näit.:

Koos		Lahus	
Kesksõnad	Teonimisõnad	Täis- ja enneminevik	Tegevusnimed
<i>vastuvõttev, vastuvõtnud (ametnik)</i>	<i>vastuvõtmine (algas)</i>	<i>Ametnik oli töö vastu võtnud</i>	<i>Käisin tööd vastu võtmas</i>
<i>vastuvõetav, vastuvõetud (töö)</i>	<i>vastuvõtja (tuli)</i>	<i>Töö oleks vastu võetud</i>	<i>Hilines tööd vastu võttes</i>
<i>edasilükkav (mees)</i>	<i>edasilükkamine (läks nurja)</i>	<i>Mees olevat töö edasi lükanud</i>	<i>Töö jäi edasi lükkamata</i>
<i>edasilükatav, edasilükatud (ülesanne)</i>	<i>edasilükkaja (lahkus)</i>	<i>Töö olevat edasi lükatud</i>	<i>Töö on vaja edasi lükata</i>
<i>tagasitulev (vend)</i>	<i>tagasitulemine</i>	<i>Vend oli tagasi tulnud</i>	<i>Hakkame tagasi tulema</i>
<i>kokkuleppinud (poisid)</i>	<i>kokkuleppija</i>	<i>Poisid on kokku leppinud</i>	<i>Vaja kokku leppida</i>
<i>tagaaetav (loom)</i>	<i>tagaajamine</i>	<i>Oleme taga ajanud</i>	<i>Tulin taga ajamast</i>
<i>etteloetud (pala)</i>	<i>etteluigeja</i>	<i>Pala oli ette loetud</i>	<i>Väsisin ette lugedes</i>
<i>päralejõudmata (kaup)</i>	<i>päralejõudmine</i>	<i>On pärale jõutud</i>	<i>On pärale jõudmata</i>

Märkus. Pöördelise muute *nud*- ja *tud*-kesksõna ja *mata*-vormi tunneme alati ära nende juurde kuuluvast või mõeldavast

olema oleviku või mineviku vormist (*on, oli, oleksin, olevat* jne.), mida käändelisel ei ole. Võrdleme:

Pöördeline muude (pöördsõnaga <i>olema</i>) — lahku	Käändeline muude — kokku
<i>Asjad, mis on välja võetud</i> (mis tehtud?), <i>pane jälle tagasi.</i>	<i>Väljavõetud</i> (missugused?) <i>asjad pane jälle tagasi.</i>
<i>Poisid, kes ette olid jõudnud</i> (mida olid teinud?), <i>pikutasid puude all.</i>	<i>Ettejõudnud</i> (missugused?) <i>poisid pikutasid puude all.</i>
<i>Vili on vastu võtmata</i> (mida tegemata?).	<i>Vastuvõtmata</i> (missugune?) <i>vili viidi tagasi.</i>

33. Ülesanne. Kõrvutada abisõnadega kokku- ja lahkukirjutatavaid pöörd sõnade muuteid sõnadest: *ette ütleva, kokku hoidma, mööda minema, kinni panema, vastu tulema, järel käima, ümber kirjutama, sisse seadma, lahti saama, täide saatma*. Lausestada üks näide kõigis muudetes.

Pealkirjaks: *Pöörd- ja abisõnade kokku- ja lahkukirjutamine.*

34. Ülesanne. Kirjutada sulgusid ära jättes neis olevad pöörd- ja abisõnad kokku või lahku, nagu on nõutav. Pealkiri endine.

(Pealt vaadata) on kergem kui (kaasa teha). Kulusid (kokku võttes) selgus, et peaosa (välja antust) oli (välja antud) (ülal pidamiseks). (Tagasi toodud) raamatuid ei saa veel (välja anda). (Maha langenud) puuhiiglane tuli (katki saagida). Õpilased olid töös (üles antud) luuletuse (pähe õppimisega). (Kokku seatud) eelarve on veel (vastu võtmata), kuna (aru andja) on haige. (Maha kukkunud) õunad — neid on sügistuules palju (maha kukkunud) — tuleb (kokku korjata) (ära kuivatamiseks). (Kaua kestnud) rännaku järel oli ta (läbi väsinuna) (koju jõudnud). (Pärale jõudnud), selgus, et olime (hiljaks jäänud). Plaan oli põhjalikult (läbi kaalutud), (ette nägema) võimalikke raskusi ja takistusi. Tee lühike (välja minnes), pikk (koju tulles). (Kätte antud) teosed ei ole veel kõigil (läbi töötatud) ega

kokkuvõtted (valmis kirjutatud). Kõik ei lähe alati nii, nagu (ette kavatsetud), sellepärast peame õppima takistusi (ette nägema) ja kõigeiks (valmis olema). Ühegi (ära andja) (vastu töötamine) ega (maha jääja) (tagasi kiskumine) ei saa (nurja ajada) meie (üles ehitavat) tööd ega (kinni pidada) (edasi liikumist) kommunismi poole.

Määrsõnad.

Määrsõna kirjutatakse täiendsõnaga kokku, kui sõnaihen-dil on uus, omaette tähendus. Võrdleme: *Saatis lugedes aega mööda.* — *Tulime aegamööda koju. Seepärast tehkem see pärast.* Loogem ükskord ometi üks kord majja. Näit.:

1) **see-:** seejuures, seekord, seepärast (ka sellepärast), seevastu, sedavõrd, sedamaid, sedaviisi, sedapuhku jne.

ise-: iseäranis, isemoodi, isekeski, iseviisi jne.

oma-: omaette, omajagu, omakorda, oma vahel, oma-soodu jne.

üks(i): ükskord, ükskõik, ükslugu, üksvahe, ükspuha, ükskaaval, üksipäini, üksipidi jne.

nii-: niikaua, niikuinii, niimoodi, niivõrd, niipea, niisama, niiviisi jne.

2) **-mööda:** sedamööda, aegamööda, pikkamööda jne.

-pärast: seepärast, minupärast, teadupärast jne.

-kord: mõnikord, ükskord, seekord jne.

-pidi: alaspidi, igapidi, pahempidi, kättpidi jne.

Abisõnad **poole, pool, poolt** kirjutatakse kokku määrsõnaliste täiendsõnadega: *sissepoole, seespool, seestpoolt, pärastpoole, väljapoole, väljaspool, väljastpoolt*; jäävad aga lahku käändsõnades: *igale poole, igalt poolt, teisele poole, teisel pool, teiselt poolt* jne.

-kaupa, -viisi kirjutatakse kokku juurdekuuluva käändsõnaga, kui see on ainsuses: *hulgakaupa, tunnikaupa, päevakaupa, kuuviisi, päevaviisi, tükiviisi*; jäävad aga lahku käändsõnast, kui see on mitmuses: *päevade kaup, tundide kaup, kuude viisi, tundide viisi* jne.

35. Ülesanne. Kirjutada sulgusid ära jättes neis olevad sõnad tarvilikus muutes järgnevaga kokku või lahku.

Pealkirjaks: *Liitsõnad.*

(Talv) õhtuil (rehi) tares (peerg) valgel ja (suvi) õil metsas (õitse) tulede ääres jutustasid nii (üles) sirgunud noored kui (küüru) vajunud vanad Tasujast, kes oli (ori) rahva (vabadus) võitluseks (üles) kutsunud, (ette) valmistanud ja öise lõögiga orjastajad maalt (ära) pühkinud. (Don) äärsetes kolhoosides ja sovhoosides on esimestest (aprill) päevadest käsil massiline (kõrs) viljade külv. (Päike) paistelised (kevad) ilmad soodustavad (ehitus) tegevust (kolm) korruselise (ladu) hoone juures. (Ema) (keel) õpetaja käskis (see) puhku osta (õige) (keelsus) (sõna) raamatu. (Ümber) ringi (silm) piiril valendasid (lumi) harjalised mäed. (Klaas) vabrik valmistab (esi) joones (aken) ja (peegel) klaasi, (seal) juures (natuke) haaval (kõik) suguseid (klaas) asju. (Meri) hädaliste jõud oli (otsa) lõppemas ja nad olid (uppumine) ohus, kui viimaks saabus (appi) tõtanud nõukogude (rand) kaitse (mootor) paat, mida juhtis (hull) julge (piir) valvur. (Emake) maa magab (pealt) näha (talv) und, kuid (mulla) põues tuksub (vahe) pidamata (sala) elu, mille vabastab (lumi) ning (jää) ahelast (üks) kord (kevad) päike.

LAUSEÕPETUS.

I. SISSEJUHATUSEKS.

Lause mõiste.

Vaatleme lauseid:

A. 1. Õpilased ruttavad koolimajja. 2. Küll helvetab ilusat lund! 3. Ärge jooke ega käratsege! 4. Pea! 5. Peakid ometi ettekanded õnnestuma! 6. Kus on klassi organisaator? 7. Kommunistlikus ühiskonnas kaob erinevus vaimse ja kehalise töö vahel.

B. 8. Koorilaul ja deklamatsioonid kõlasid hoogsalt ning puhtalt ja külalised plaksutasid rõõmsasti. 9. Kui pioneerid kandsid ette näidendi ja esitasid võimlemisharjutusi, olid kõik vaimustatud.

Lauseks nimetatakse sõnade ühendit või sõna, mis sisaldab terviklikku mõtet ja on suhtlemisühikuks.

Sisu poolest on laused: 1) **jutustavad** — 1., 7., 8. ja 9. lause, 2) **küsilauseid** — 6. lause, 3) **hüüdlauseid** — 2. lause, 4) **käsklauseid** — 3. ja 4. lause, 5) **soovlauseid** — 5. lause.

Jutustava lause lõppu pannakse punkt, küsilause lõppu küsimärk, hüüd-, käsk- ja soovlause lõppu hüüumärk.

Ehituse poolest on laused: 1) **lihtlauseid** — 1., 2., 3., 4., 5., 6. ja 7. lause, 2) **liitlauseid**, mis koosnevad kahest või mitmest lihtlausest — 8. ja 9. lause.

36. Ülesanne. Koostada kõrvuti liht- ja liitlausena jutustav, väit-, küsi-, hüüd-, käsk- ja soovlause.

Pealkirjaks: *Lause lõpumärgid.*

Näidis:

Lihtlause	Liitlause
<i>Talv, jõua rutemini!</i>	<i>Talv, jõua rutemini ja too lund, mis kataks maa valge vaibaga!</i>

II. LIHTLAUSE.

A. LAIENDAMATA LIHTLAUSE.

Alus ja öeldis.

1. Vaatleme lauseid:

A. Hobune (<i>kes?</i>)	jookseb (<i>mida teeb?</i>)
Inimesi (<i>keda?</i>)	tuli (<i>mida tegi?</i>)
Vanemad (<i>kes?</i>)	on saabunud (<i>mida on teinud?</i>)
Nad (<i>kes?</i>)	olid otsustanud (<i>mida olid teinud?</i>)
Tuul (<i>mis?</i>)	ei puhu (<i>mida ei tee?</i>)
Töö (<i>mis?</i>)	olevat väsitanud (<i>mida olevat teinud?</i>)
Poisid (<i>kes?</i>)	vestleksid (<i>mida teeksid?</i>)
Isa (<i>kes?</i>)	ei puhanud (<i>mida ei teinud?</i>)
Temä (<i>kes?</i>)	ärgu mingu (<i>mida ärgu tehku?</i>)
Õhtu (<i>mis?</i>)	jõuab kätte (<i>mida teeb?</i>)
Tinti (<i>mida?</i>)	ei ole ¹
Nisu (<i>mis?</i>)	on kõrsvili (<i>on mis?</i>)
Vend (<i>kes?</i>)	on sepp (<i>on kes?</i>)
Aeg (<i>mis?</i>)	oli hiline (<i>oli missugune?</i>)
Uni (<i>mis?</i>)	tuli magus (<i>tuli missugune?</i>)

¹ Pöördsõna *olema* märgib siin olemasolemist. Temale ei saa küsimust panna.

- B. Süüakse (*mida tehakse?*)
 Lepiti kokku (*mida tehti?*)
 Puhatagu (*mida tehtagu?*)
 Antavat (*mida tehtavat?*)

A-rühma näidetes on kaks lauseliiget — alus ja öeldis. B-rühma näidetes on ainult öeldis.

Alus on see olend või asi, kellest või millest lauses räägitakse. Ta väljendab tegijat või olijat, aga ka omaduse kandjat või teatavasse liiki kuulujat jne. Alus vastab küsimusele kes? mis? keda? mida? Näit. eeltoodud lauseis: *hobune, nad, õhtu, nisu* jne.

Öeldis väljendab seda, mis alusest öeldakse, ja näitab, mida alus teeb, millises seisundis või olekus ta on või kuhu ta kuulub.

Öeldis vastab ühele järgnevatest küsimustest: mida teeb? mida tegi? mida on teinud? mida oli teinud? mida teeks? mida tegevat? mida ei tee? mida ei teinud? mida ärgu tehku? jne., s. o. küsimus oleneb öeldiseks oleva pöörd sõna pöördelisest vormist.

Näit.: *jookseb, on saabunud, olevat väsitanud, loeb ette* jne.

Kui aga öeldiseks on pöörd sõna *olema* (vahel ka *mõni teine pöörd sõna*) koos *käändsõnaga*, siis vastab öeldis ühele järgnevatest küsimustest: on kes? on mis? on missugune? on missuguses seisukorras? jne.

Näit.: *on sepp, on hiline, tuli magus* jne.

Kui öeldiseks on pöörd sõna *umbisikuline muude*, siis lauses alust ei ole; öeldis vastab siis küsimusele: mida tehakse? mida tehti? mida ei tehta? mida tehtaks? mida tehtavat? mida tehtagu? jne.

2. **Aluseks** on nimi-, ase-, omadus- või arv sõna (s. o. *käändsõna*) nimetavas või osatavas käändes.

Nimetavas käändes esinevat alust nimetatakse täis-
aluseks, osastavas käändes esinevat alust osaaluseks.
Vaatleme lauseid:

Täisalus	Osaalus
<i>Päike paistab. Röömsad hõiskavad. Mis tuleb? Kolmas leidis.</i>	<i>Päikest ei paista. Röömsaid oli palju. Midagi puudub. Kolmandat ei leidunud.</i>

Täisalus väljendab täit hulka, tervikut, kõiki tegijaid ja olijaid, osaalus aga teatavat osa, ebamäärast hulka.

Aluseks võib olla ka pöörd sõna da-tegevusnimi. Näit.: *On tarvilik õppida. Suitsetada ei ole hea. Mõtelda on vajalik. Minna oli hilja.*

Aluseks võib olla ka igasugune muu sõna, kui see esineb nimisõna tähenduses. Näit.: *Kajas hurraa! Tpruu on hüüdsõna.*

Kui öeldiseks on sihiline pöörd sõna (s. o. millele järgneb sihitis), siis saab tarvitada ainult täisalust: *Lapsed õnnitlesid õpetajat* (mitte: *Lapsi õnnitles õpetajat*).

3. Vaatleme lauseid:

Alus	Öeldis — pöördeline muude	
	Jaatav kõne	Eitav kõne
Tööline	<i>ruttab</i>	<i>ei rutta</i>
Tööline	<i>ruttas</i>	<i>ei rutanud</i>
Tööline	<i>on rutanud</i>	<i>ei ole rutanud</i>
Tööline	<i>oli rutanud</i>	<i>ei olnud rutanud</i>
Tööline	<i>ruttaks</i>	<i>ei ruttaks</i>
Tööline	<i>oleks rutanud</i>	<i>ei oleks rutanud</i>
Tööline	<i>rutaku!</i>	<i>ärgu rutaku!</i>
Tööline	<i>ruttavat</i>	<i>ei ruttavat</i>
Tööline	<i>olevat rutanud</i>	<i>ei olevat rutanud</i>

Alus	Õeldis — pöördeline muude	
	Jaatav kõne	Eitav kõne
Õpilane	<i>loeb ette</i>	<i>ei loe ette</i>
Õpilane	<i>luges ära</i>	<i>ei lugenud ära</i>
Õpilane	<i>on läbi lugenud</i>	<i>ei ole läbi lugenud</i>
(Umbisikulisel õeldisel ei ole alust.)	<i>Rutatakse</i>	<i>Ei rutata</i>
	<i>Rutati</i>	<i>Ei rutatud</i>
	<i>On rutatud</i>	<i>Ei ole rutatud</i>
	<i>Oli rutatud</i>	<i>Ei olnud rutatud</i>
	<i>Rutatakse</i>	<i>Ei rutataks</i>
	<i>Oleks rutatud</i>	<i>Ei oleks rutatud</i>
	<i>Rutatagu!</i>	<i>Ärgu rutatagu!</i>
	<i>Rutatavat</i>	<i>Ei rutatavat</i>
	<i>Olevat rutatud</i>	<i>Ei olevat rutatud</i>
		<i>Loetagu ära!</i>
	<i>Oleks ette loetud</i>	<i>Ei oleks ette loetud</i>

Õeldis võib esineda pöörd sõna kõigis isikulise ja umbisikulise tegumoe pöördelistes muudetes. Kui pöörd sõna on liitmuutes, s. o. täis- või enneminevikus, siis kuuluvad õeldisse kõik liitmuute osad.

Samuti kuulub õeldisse ka kõrvalsõna, mis koos pöörd sõnaga moodustab uue tähendusega pöörd sõna. Näit.: *Õhtu jõuab kätte. Lepiti kokku.*

Niisugustel puhkudel kõneleme pöörd sõnalisest õeldisest.

4. Käändsõnaline õeldis koosneb pöörd sõna *olema* jt. pöördelistest muutest ja käändsõnast. Käändsõna on siin õeldise tähenduse kandjaks ja seda nimetatakse **õeldistäiteks**. Pöörd sõna seob õeldistäite alusega ja kannab kõite nime.

Näit.: *Hobune on koduloom. Ta on siitnurga mehi. Puud olid paljad. Vili kasvas hea. Ta nägi kena välja. Salved said täis.*

Õeldistäide on suuremalt jaolt käändsõna nimetatav või osastav kääne. Nimetavaline õeldistäide ütleb, kes, mis või missugune on alus, osastavaline näitab aluse kuuluvust teatavas liiki e. hulka.

Näit.: *Ma olen õpilane. Ma olen VII kl. õpilasi.*

Kuid õeldistäide võib esineda ka teistes käänetes ja da-tegevusnimes.

Näit.:

Õeldistäide nimetavas või osastavas	Õeldistäide teistes käänetes ja da-tegevusnimes
<p><i>Vend on stahaanovlane.</i> <i>Vend on stahaanovlasi.</i> <i>Maja on valge.</i> <i>Maju on valgeid.</i> <i>Õpilane oli hoolas.</i> <i>Õpilasi oli hoolsaid.</i> <i>Laut sai hea.</i> <i>Rukis kasvas ilus.</i></p>	<p><i>Maja on meie.</i> <i>Maja on puust.</i> <i>Maja on aiaga.</i> <i>Reha oli varreta.</i> <i>Ülesanne on lahendada.</i></p>

Kui pöörd sõna *olema* tähendab *olemas olema* (eksisteerima) või *viibima*, siis on ta ka üksi õeldiseks.

Pöörd sõna <i>olema</i> nõuab õeldistäidet	Pöörd sõna <i>olema</i> on iseseisvalt õeldiseks tähenduses <i>olemas olema, viibima</i> .
<p><i>Töö on kaunis</i> (on missugune?). <i>Poeg on brigadir</i> (on kes?).</p>	<p><i>Lapsel</i> (kelle?) <i>on õun</i> (alus). <i>Lapsed on klassis</i> (kus?).</p>

Küsimusele *Kas leiba on?* vastus *On* tähendab *on olemas* (iseseisev tähendus).

Õeldistäidet ei tule ära segada määrusega. Et kindlaks teha, kas sõna on õeldistäide, tuleb vaadata, kas ta käib ka aluse kohta. Kui ta aga laiendab ainult pöörd sõna, siis on ta määrus.

Rukis kasvas hea.

Rukis kasvas hästi.

Sõna *hea* on õeldistäide, käib ka sõna *rukis* kohta.

Sõna *hästi* on määrus, laiendab ainult sõna *kasvas*.

5. Alus ja õeldis on lause pealiikmed. Lauset, mis koosneb ainult alusest ja õeldisest või ainult õeldisest, nimetatakse laiendamata lihtlauseks.

Näit.:

Ants õpib.

Ants on pioneer.

Töö ootab.

Töö tuli hea.

Aed õitseb.

Aed sai ilus.

Minnakse.

Ollakse rõõmsad.

Umbisikulise õeldise puhul lauses alus puudub. See tähendab, et tegijaid või olijaid on, kuid kes nad on ja kui palju neid on, ei ole teada. Näit.: *Ehitatakse. Aetagu. Küntavat. Ei tehta.*

Vahel alus lauses puudub, kuid on juurde mõeldav. Näit.: *Jõua aegamöödal Tasemini sõidad, kaugemale jõuad!* Kuid on ka puuduva alusega lauseid, kus alus ei ole juurde mõeldav. Näit.: *Mind ajab higistama. Külmetab. Sulatab juba. Hämardub. Sajab jne.*

Lauseid, millel alus puudub ega ole juurde mõeldav, nimetatakse umbisikulisteks või alusetu lauseteks.

Isikuline asesõna alusena võib ka ära jääda, kui teda lauses ei rõhutata, sest pöördelõpp näitab juurdemõeldavat alust. Näit.: *Me tuleme = Tuleme. Ma andsin = Andsin. Ta töötab = Töötab.*

37. **Ülesanne.** Asetada lausetes *Mehed künnavad, Kün- takse* õeldis kõigisse pöördelistesse muudettesse, nende nime-

sid lühendatult juurde lisades. (Vt. tabel p. 3.) Pealkirjaks: *Liitõeldis*.

38. **Ülesanne.** Kirjutada kõrvuti lauseid liht- ja liitõeldisega (õeldistäide nimetavas, osastavas vm. käändes). Pealkirjaks: *Liht- ja liitõeldis*. Näit.:

Onu tuleb

Onu on insener.

39. **Ülesanne.** Koostada lauseid liitõeldisega, mille õeldistäiteks on sõnad *õpetaja, külalisi, kirjanik, maatõugu, tubli, mängumuruga, ahneid, venna, kivist*.

Pealkirjaks: *Liitõeldis*.

40. **Ülesanne.** Koostada lauseid, milles alusena esineb nimisõna, omadussõna, asesõna, arvsõna, pöördõna (käändeline muude), abisõna.

Pealkirjaks: *Alus*.

41. **Ülesanne.** Koostada kõrvuti 10 lauset täis- ja osalusega. Pealkirjaks: *Täis- ja osaalus*.

42. **Ülesanne.** Asetada sulgudes olevad alused kas nimetavasse või osastavasse käändesse. Pealkiri endine.

Vahepeal on väljas sündinud (mõnigi). Tal oli veel (suuremadki mured). Kõik (talgulised) olid kohale jõudnud. Meil ei ole nüüd (aeg). Koolikogus on (raamatud) kolmes keeles. Kas teil on (mehaanik)? (Vihm) valab kogu päeva. Tuli kokku (sugulased ja sõbrad). (Need) oli viis. Puudelt langes (lehed). (Peolised) saabus järjest. Pea oli (publik) kohal. Langeb (peenike lumi). (Peenike lumi) liugleb kergelt. (Õpilased) läksid suusakrossile. (Õpilased) hakkas saabuma suusakrossilt. (Sõbrad) laulsid aias. (Sõbrad) ei olnud näha.

43. **Ülesanne.** Koostada a) 10 umbisikulist ja b) 10 juurdemõeldava alusega lauset. Pealkirjaks: *Aluseta laused*.

Näidised:

a) *Aru ei anta asjata ega tarkust vaevata.*

b) *Äkki haarad, suu põletad.*

6. Aluse ja öeldise ühildumine. Vaatleme lauseid:

1. <i>Sõdur valvab</i> (ains., 3. pööre). <i>Mina loen</i> (ains., 1. pööre). <i>Metsad kohisevad</i> (mitm., 3. pööre). <i>Isa ja ema tulevad</i> (2 alust, öeldis mitm., 3. pööre).	<i>Sõdurid valvavad</i> (mitm., 3. pööre). <i>Teie kirjutate</i> (mitm., 2. pööre). <i>Metsi paistab</i> (osaalus, öeldis ains., 3. pööre). <i>Mina, sina ja õde ruttasime</i> (3 alust, 1., 2. ja 3. isik, öeldis mitm. 1. p.). <i>Sina ja vend hilinesite</i> (2 alust, 2. ja 3. isik, öeldis mitm. 2. p.). <i>Need kolm meest tulid</i> (arvsõnal koos nimisõnaga on täiend, öeldis mitm.).
<i>Kolm meest tuli</i> (aluseks arvsõna koos nimisõnaga, öeldis ains.).	

Aluse ja öeldise muudetel on kindel vastavus, mida nimetatakse **ühildumiseks**; nimelt alus ja pöördõnaline öeldis ühilduvad **arvus** ja **pöördes** (isikus). Osaaluse juures on öeldis alati ainsuse 3. pöördes. Mitme aluse puhul on öeldis mitmuses; eri isikute puhul määrab öeldise pöördelõpu 1. isik 2-se ja 3-nda kõrval ja 2. isik 3-nda kõrval. Arvsõnalise aluse öeldis on harilikult ainsuses; kui arvsõna on ligemalt määratud, on öeldis mitmuses.

2. Vaatleme lauseid:

<i>Maantee on lai</i> (ains., nim.).	<i>Maanteed on laiad</i> (mitm., nim.).
<i>Peeter on pioneer</i> (ains., nim.).	<i>Maanteid on laiu</i> (mitm., osast.).
<i>Mees oli sõbralik</i> (ains., nim.).	<i>Peeter ja Anni on pioneerid</i> (2 alust, öeldistäide mitm.).
	<i>Peeter on pioneere</i> (alus ains., öeldistäide mitm. osastavas, väljendades kuuluvust).
	<i>Kaks meest olid sõbralikud</i> (aluseks arv, hulk koos nimisõnaga, öeldistäide mitm.).

Õeldistäide ühildub alusega arvus. Mitme aluse puhul ja hulka määrava aluse puhul on õeldistäide mitmuses. Kuuluvust näitav õeldistäide on alati osastavas.

44. Ülesanne. Kirjutada sulgudes olev pöörd sõna õeldisena õigesse muutesse.

Pealkirjaks: *Õeldise ühildumine alusega.*

Poisid ja tüdrukud (õppima) koolis. Mina, sina ja Aino (saama) hästi läbi. Õpilasi (kogunema) saali. Hulk õpilasi (käima) teatris. Viimased kaks aastat (mööduma) kiiresti. Kaks aastat (mööduma) kiiresti. Sina ja Aado (töötama) koos. Mehed (raiuma) puid. Muist mehi (raiuma) puid. Raamatuid (lebama) kirjutuslaual. Rühm sõdureid (marssima) mööda tänavat. Mina ja ema (töötama) eile aias.

45. Ülesanne. Koostada lauseid, milles: 1) alus ja õeldis on ainsuse 1. isikus, 2) alus ja õeldis on mitmuse 3. isikus, 3) on osaalus, 4) on 3 alust 1., 2. ja 3. isikus, 5) on 2 alust 2. ja 3. isikus.

Pealkiri endine.

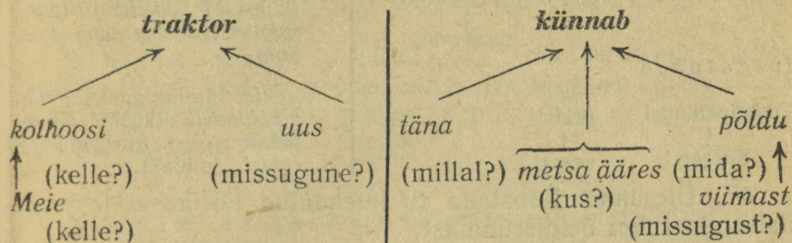
46. Ülesanne. Kirjutada sulgudes olev sõna õigesse muutesse. Pealkirjaks: *Õeldistäite ühildumine alusega.*

Mihkel on (väsimatu töömees). Eduard Vilde on eesti (suurimad kirjanikud). Töö tuleb (tegema) tööajal. Omad vitsad on (valu). Kas oled siit pere (inimesed)? Põld on (kündma) ja (äestama). Ega kõik kased kasva (ühepikkune). Lapsi on (leivasööja), lapsi ka (laastutooja). Toad said (suur aken). Mu sõber oli (sinised silmad), (vaikne) ja (õrnatundeline). Maa pole (mina) ega (sina), vaid (kogu rahvas) oma. Petis pealt (piimakarv), süda sees (siukiri, sõnast: siug). Vennad on (üks nägu), (teine tegu). Aastad pole (vend).

B. LAIENDATUD LIHTLAUSE.

Laiendid.

Täiendame laiendamata lihtlauset *Traktor künnab*.

Lauses esineb peale pealiikmete — aluse ja öeldise — veel muid sõnu — **laiendeid**, mis kuuluvad mõne teise sõna juurde. Sõna, mille juurde laiend kuulub, nimetatakse tema põhisõnaks.

Põhisõnale *traktor* on laienditeks *kolhoosi* ja *uus* ning põhisõna laiendile *kolhoosi* on omakorda laiendiks *meie*; põhisõnale *künnab* on laienditeks *täna*, *metsa ääres*, *põldu* ja sõna *põldu* laiendiks on *viimast*.

Laiendid on lause kõrvalliikmed.

Lauset, milles peale aluse ja öeldise on veel laiendeid, nimetatakse **laiendatud lihtlauseks**.

Laiendatud lihtlauseis võime eraldada 2 osa: **alusrühma**, mille moodustab alus ühes tema juurde kuuluvate laienditega, ja **öeldisrühma**, mille moodustab öeldis ühes tema juurde kuuluvate laienditega.

Laiendid võivad kuuluda ehk alistuda nimi- või pöörd-sõnale, mis on lauses aluseks ja öeldiseks, kuid nad võivad ka alistuda teistele laienditele. Näit.:

Tööst (millest?) ja kuumusest (millest?) väsinud (missugused?) **heinalised** || **astuvad** tolmusel (missugusel?) teel (kus?).

Öhetav (missugune?) **päikeseketas** || **vajub** pikka (kuidas?) mustava (missuguse?) metsa taha (kuhu?).

Kõrgetel (missugustel?) mägipõldudel (kus?) **lõigatakse** varast (missugust?) rukist (mida?).

47. Ülesanne. Koostada 10 laiendatud lihtlauset ja eraldada alusrühm oeldisrühmast.

48. Ülesanne. Laiendada vähemalt 4 laiendiga, igale laiendile sulgudes küsimust juurde lisades, laused: *Oli varahommik. Arno läks. Inimesi kogunes. Hobune oli kukkunud. Loom ei pääsenud. Rakmed takistasid. Vabastati. Hobune tõusis. Mees rakendas.* Pealkirjaks: *Laiendatud lihtlause.*

49. Ülesanne. Kirjutada eelmise ülesande laiendid põhisõnadega ja küsimustega tabelisse. Pealkirjaks: *Laiendid.* Näit. lause *Minu vend Arno läks üle Vallimäe kooli:*

Pöörsõnade laiendid		Nimisõnade laiendid	
Põhisõna	Laiend	Põhisõna	Laiend
läks	üle Vallimäe (kus?) kooli (kuhu?)	Arno	vend (missugune?) minu (kelle?)

Sihitis.

Vaatleme sihilise pöörsõna laiendeid lausetes: *Poiss äestab* → *maad* (mida?). *Kolhoosnikud ehtasid* → *lauda* (mille?). *Toome ära* → *vilja* (mille?). *Võtke* → *ader ja hobused* (mis?) (kes?). *Ootasime* → *vane maid* (keda?). *Ärge viitke* → *aega* (mida?). *Kas tahate* → *künda ja külvata* (mida?)?

Sõnad *maad, lauda, vilja, ader, hobused, vanemaid, aega, künda ja külvaata* on neis lausetes sihiliste pöörd sõnade äestab, ehitasid, toome ära, võtke, ootasime, ärge viitke, tahate laiendid ja nimetavad olendit või asja, kellele või millele on otseselt sihitud pöörd sõna tegevus. Nad on tegevuse esemeiks ehk objektideks.

Pöörd sõna laiendit, millele on otseselt suunatud sihilise pöörd sõna tegevus, nimetatakse **sihitiseks**.

Sihtis vastab küsimustele *kes? mis? kelle? mille? keda? mida?*, seistes ains. ja mitm. nimetavas, ains. omastavas ning ains. ja mitm. osastavas käändes või *da*-tegevusnimes.

Täissihitis ja osasihitis.

Nimetavas ja omastavas esinevat sihitist nimetatakse **täissihitiseks**, osastavas esinevat — **osasihitiseks**.

Võrdleme järgnevaid lausepaare:

Täissihitis: <i>kelle? mille? kes? mis?</i>	Osasihitis: <i>keda? mida?</i>
<p>1. <i>Ema võttis leiva, suhkrut, või ja piima</i> (kõik). <i>Isa parandas rehad, vikatid, hangud ja muud heinatööriistad</i> (kõik). <i>Tuuakse riie, niit ja nõelad</i> (kõik). <i>Vii lauale supp, praad ja marjad</i> (kõik)!</p>	<p>1. <i>Ema võttis leiva, suhkrut, võid ja piima</i> (osa). <i>Isa parandas rehasid, vikateid, hange ja muid heinatööriistu</i> (osa). <i>Tuuakse riidet, niiti ja nõelu</i> (osa). <i>Vii lauale suppi, praadi ja marju</i> (osa)!</p>
<p>2. <i>Vend loeb läbi raamatu, ajalehe ja kirja</i> (lõppev tegevus). <i>Kirjutasin arve ja kuulutuse</i> (lõppenud tegevus). <i>Osteti vanker, hobune ja riistad</i> (lõppenud tegevus).</p>	<p>2. <i>Vend loeb raamatut, ajalehte ja kirja</i> (jätkuv tegevus). <i>Kirjutasin arvet ja kuulutust</i> poolelijäänud tegevus). <i>Osteti vankrit, hobust ja riistu</i> (poolelijäänud tegevus).</p>
<p>3. <i>Sulgege aken ja uks!</i> (jaatav kõne).</p>	<p>3. <i>Ärge sulgege akent ega ust!</i> (eitav kõne).</p>

Täissihitist tarvitatakse: 1) tegevuse all olevate asjade täie kogu, terviku väljendamiseks: Tõin raamatud ja vihu, 2) lõppenud või kindlasti lõppeva tegevuse puhul: *Isa ostis kuue ja saapad*, 3) jaatava kõne puhul: Viin kirja ja kaardi posti.

Osasihitist tarvitatakse: 1) tegevuse all olevate asjade osa, määramata hulga väljendamiseks: *Sõin suppi ja küpsiseid*, 2) kestva, jätkuva tegevuse puhul: *Isa ostis kuube ja saapaid*, 3) kui lause on eitavas kõnes: Ei vii kirja ega kaarti posti.

Täissihitist võib tarvitada, kui on kõik kolm tingimust olemas, osasihitist tuleb tarvitada, kui on olemas juba üks nimetatud tingimus.

Pöördõnad, mis väljendavad endaavaldust (ütlemist), meelte tegevust, tundmust ning soovi ja tahtmist nagu *üttelema, mõtlema, arvama, armastama, vihkama, austama, põlgama, kartma, kahetsema, igatsema, ihkama, himustama, tahtma, nägema, katsuma, kuulma, tundma, maitsema, nuusutama, haistma, ootama, lootma, oskama, nõudma, tänama, teretama, paluma, vaatama, tähendama, laitma, kiitma, omama* jt. nõuavad harilikult osasihitist, sest nende tegevus on oma iseloomult kestev ehk jätkuv. Näit.: *Ma armastan oma vanemaid*.

Kui aga tahetakse rõhutada lõpetatud tegevust, siis tarvitatakse võimaluse korral abisõnu *ära, läbi, üles, maha* jm., mille puhul esineb siis täissihitis. Näit.: *Vend tundis õe tema häälest ära. Ma mõtlen selle küsimuse põhjalikult läbi. Arst vaatas tema läbi* jne.

Täissihitis ühes pöördõna olevikuga väljendab tavaliselt tulevikku: *Mees künnab söödi üles. Vili tuuakse*.

Täissihitis on nimetavas käändes: 1) kui ta on mitmuses; korjasime õunad, pirnid ja ploomid, 2) kui põhisõna on umbisikulises tegumoes või käsikivas kõneviisis: *Tuuakse püim ja marjad. Andke vasar ja tangid siia!* 3) kui sihitise põhisõnaks on *da*-tegevusnimi, mis on ühtlasi ka lause aluseks või selle otseseks laiendiks: *On kasulik osta uus raamat. On vajalik ülesanne lahendada*.

Vaatleme sihitise ja põhisõna muutelist sõltuvust.

Kutsusin õe (kelle?) ja vennad (kelle?) appi õunu (mida?) maha võtma.

Võetakse korve (mida?) ja kast (mis?). Tooge redel (mis?) ja põhku (mida?)!

Sihitis ei ühildu põhisõnaga muutevormides, vaid sõltub põhisõna sisust ja vormist kindla määratud käändega. Sihilised pöördõnad nõuavad sihitist nimetavas, omastavas või osastavas käandes vastavalt tähendusele.

Muutelist sõltuvust, kus põhisõna sisu ja vorm määravad laiendi vormi, nimetatakse **rektsiooniks**.

50. Ülesanne. Laiendada järgnevate lausete öeldisi kõrvuti täis- ja osasihitistega, väljendades tervet või osa. *Ma parandan . . . . Lapsed nopivad . . . . Me söime . . . . Mees ostis . . . . Isa vedas . . . . Tuuakse . . . . Võtke . . . .* *Ma puhastan . . . .* Pealkirjaks: *Sihitis — terve ja osa.*

51. Ülesanne. Laiendada järgnevate lausete öeldisi täis- ja osasihitistega, andes tegevusele lõppeva ja jätkuva tähenduse: *Vend loeb . . . .* *Ma õmbles . . . .* *Poisid lõhkusid . . . .* *Lõpetatakse . . . .* *Otsiti . . . .* *Meie joonistame . . . .* *kirjutame . . . .* *loeme . . . .* *Tehke . . . .* *Ostke . . . .* Pealkirjaks: *Sihitis — lõppev ja kestev tegevus.*

52. Ülesanne. Kirjutada sulgudes olevad sihitised õigesse käändesse. Pealkirjaks: *Täis- ja osasihitis.*

Meie koristasime juba tüki aega (laud) ja paigutasime riulile (raamatud, ajakirjad ja vihikud). Isa veab teist päeva (puud, haod ja heinad). Ma ei näinud täna koolis (Ants ega Õie). Poisid hankisid (hobune, vanker, labidad ja rehad), tüdrukud (luuad, harjad ja lapid) ja hakkasid (rahvamaja õu ja aed) korrastama. Mees peatas (hobune), teretas (müts) tõstes (vastutulija) ja küsis (tee) alevikku. Helmi unustas (raamat) lugedes (näärikuusk, saiad ja kompevid). Kutsu (õde ja vend) appi (haned ja pardid) aiast välja ajama. Noored kaevasid (aiamaa) ümber, tegid (peenrad) valmis ja hakkasid (taimed) istutama. Tõmmatakse (saapad) jalast, (kuub) seljast ja hakatakse (need) puhastama. Kutsu (plekksepp) majale (katus) tegema.

53. Ülesanne. Talitada nagu eelmises ülesandes.

Ema saatis (poeg ja tütar) tooma poest (suhkur, leib ja küpsised). Sügistorm murdis rannal (puud), purustas (katused) ja uputas (laevad) merel. Ma võtsin (müts) peast, (kuub) seljast, katsin (aknad), süütasin (lamp), otsisin (poogen) paberit ja (sulepea) ning alustasin oma (töö). Arvestage ikka tööliste (õigused ja soovid). (Jänes) püüdsin, (teder) leidsin. Remondi (ader, äkked ja külvimasin) ja ära unusta kontrollimast nende (töö ja vastupidavus). Aga mees ei teinud (nali), rakendas (ruun) ette, pani (saag ja kirves) peale ja sõitis esimesena (sild) parandama. Enne (töö) tehakse, pärast (palk) makstakse. Kevad kutsub (lehed) puusse, (linnud) laulule ja (adrad) põllule. Tuleb muretseda (tööriistad ja materjal) ja teha (uks ja aknad) (päevgi) viivitamata.

Määrus.

Vaatleme pöörd sõnade laiendeid lauses:

- A. 1) *Rutatakse koolimajja* (kuhu?).
2) *Täna* (millal?) *algab taastamistöö*.
3) *Minnakse jalgsi* (kuidas?) *ja hobusega* (kuidas?). *Igaüks töötab kärmesti* (kuidas?) *nagu sipelgas* (kuidas? — võrdlus).
4) *Kohusetundest* (mispärast?) *oli kogu küla väljas*.
5) *Homme tuleb naaberküla taastama* (mistarvis? milleks?).

B. *Õpetaja kõneles õpilastele* (kellele?) *võidust* (millest?) *ja sisendas neile* (kellele?) *usku võidusse*.

Pöörd sõnade laiendid *koolimajja, täna, jalgsi, hobusega, kärmesti, nagu sipelgas, kohusetundest, taastama* väljendavad oma põhisõnade (pöörd sõnade) mingit olu — kohta, aega, viisi, põhjust, otstarvet, laiendid *õpilastele, võidust, neile* oma põhisõnade tegevuse kaudset eset.

Pöörd sõna laiendit, mis väljendab mingit tegevuse kohta, aega, viisi, põhjust, otstarvet või *kaudset eset*, nimetatakse **määruseks**.

Määruste hulka arvatakse ka oma dussõna ja määrõna laiendeid: *Töö kujunes õige raskeks ja lõppes üsna hilja. Töö oli väga hea.*

Määruste põhiliigid:

A. 1) **Kohamäärus:** kus? kuhu? kust? Näit.: *Kodus parem kui vöörsil. Tulin linnast ja lähen heinale.*

2) **Ajamäärus:** millal? mis ajast? mis ajani? Näit.: *Uusaastast pööripäevani oli väga külm.*

3) **Viisimäärus:** kuidas? Näit.: *Mine aegamööda!*

Viisimääruste hulka võime lugeda: a) **abinõumäärus:** kuidas? millega? — *Raiun kirvega;* b) **möödumäärus:** kuidas? kui palju? — *Käisime kilomeetri;* c) **ainemäärus:** kuidas? millest? — *Pörand tehti betoonist;* d) **suhtemäärus:** kuidas? mis poolest? — *Olen kasvult pikk;* e) **võrdlusemäärus:** kuidas? — *Laulab nagu lind.*

4) **Põhjusemäärus:** mispärast? Näit.: *Külma tõttu vili ei kasvanud.*

5) **Otstarbemäärus:** mistarvis? Näit.: *Endakaitseks haaras mees kepi.*

B. **Sihitismäärus:** kellesse? millesse? kelles? milles? kellest? millest? kellele? millele? jne.

Näit.: *Oleme veendunud nõukogude korra paremuses (milles?).*

Määruseks võivad olla:

1) **määrsõnad:** *Täna töötame, homme puhkame. Õpilane spordib meelsasti.*

2) **käändsõnad** üksinda või kaassõnadega: *Õhtu eel lõigati meil rukist. Ta saabus neljandana.*

3) **pöörd sõna käändelised muuted:** *Noored tõttasid lennates suusatama.*

Määruse vormi määrab põhisõna sisu, seega nende sõltuvus on rektsioon nagu sihitise puhul.

54. **Ülesanne.** Asetada sulgudes olevad määrused nõutavasse muutesse ja märkida juurde küsimus.

Pealkirjaks: *Määrus*.

Ulekohus ei seisa (kott). Ära kiida suve (enne sügis). Last toidetakse (piim). Vilja tuntakse (oras), meest (teod). (Hunt) ei saa õuekoera. Iga jahu ei kõlba (leib). Taimed vajavad (kasvamine) päikest. Tulime koju (kalastama). Korstnapühkija läks (redel mööda) (katus). Ära jäta tänast (homne) teha. (Lõpp) igaüks tark. Laulge (marssima) (ilus). Ma värisestin (külm) ja (ärevus). (See poiss) kasvab tubli mees. Ta on tugev (keha) ja ergas (vaim). Raamatukogu (muretsemine) korraldati pidu. Lydia Koidula suri (11. aug. 1886. a.). Lumi sulas (märts) ja (mai) olid kuumad ilmad. Üks (vanadus) väeti, teine (noorus) nõrk. Igaüks ei kõlba (sõber). Hobune jooksis (hirnuma) (tall). Maja ehitati (kivid). Kütsime sauna (vihtlema).

55. **Ulesanne.** Kirjutada sulgudes olevad määrused õigesse muutesse, küsimust sulgudes juurde lisades.

„Kas (sina) ei ole midagi (isa) õelda?“ küsis ema (poeg). Mis sa arvad (see üritus) ja soovivad (meie) teha? Ärge kahelge (see), uskuge oma (õigus ja jõud)! (Sõber) oli (mina) palju rääkida (laagrielu). Käsi (vend) söök järele tuua ja lase oma (jalad) puhata. (Õigus vastu) ei saa ükski. Olin päris meeldunud (maaelu) ega mõtelnudki enam (linn). Olen veendunud oma (õigus) ega lase (keegi) end väärata. Meie loodame oma (tublidus) ega loovuta (keegi) rändlippu. Tunnustus mõjus (kõik) ülendavalt ja andis (meie) uut jõudu. Rõõmustasime kõik seltsimehe (võit üle) ja ootasime (tema) töösangarit. Juhataja suhtus (nooruk) umbusklikult ega andnud (tema) iseseisvat tööd. Kuid (nooruk) õnnestus peagi veenda teda oma (oskus) ja võita (ise) tööpink. (Hea laps) on mitu nime.

56. **Ulesanne.** Laiendada järgnevad laused eri liiki määrustega, sulgudes küsimusi juurde lisades: *Algas taastamistöö . . . . . Läksime . . . . . Saabusime . . . . . Isa hakkas . . . . .* *Õde ja vend pandi . . . . . Mind saadeti . . . . . Lõunat pidasime . . . . . Õhtul tulime . . . . .* Pealkirjaks: *Määrus*.

Aja määrus küsimusele *millal?* on harilikult alalütlevas käändes: *Kahekümne esimesel juunil tuhande*

üheksasaja neljakümnendal aastal sundis eesti töörahvas lahkuma rahvaenulise valitsuse ja **kahekümne esimesel juulil** samal aastal kuulutas Riigivolikogu välja Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi, mis **kuuendal augustil** astus Nõukogude Liidu koosseisu.

Kuude nimetused ilma kuupäevata esinevad seesütlevas: **Saabusin jaanuaris** ja **lahkusin juunis**.

Kellaaeg esineb ainsuse nimetavas; samuti aastaarv, kui sõna **aastal** seisab arvu ees või puudub üldse: **Sõidan kell neli viisteist (veerand viis)**. **Suur Isamaasõda algas aastal tuhat üheksasada nelikümmend üks, lõppes tuhat üheksasada nelikümmend viis**.

Ajamäärus küsimusele **kui kaua?** ja mõõdumäärus küsimusele **kui palju?** esinevad sihitise sarnaselt nimetavas või omastavas lõppeva tegevuse puhul, osastavas eitava (lõppemata) tegevuse puhul:

Peatusin **minuti** (viis minutit).

Ei peatunud **minutit** (viit minutit).

Oota veel **tund** (kaks tundi).

Ara oota **tundi** (kaht tundi).

Käisime **kilomeetri** (kolm kilomeetrit).

Ei käinud **kilomeetrit** (kolme kilomeetrit).

Suhkrut oli **kilogramm** (kümme kilogrammi).

Suhkrut polnud **kilogrammi** (kümme kilogrammi).

57. Ülesanne. Koostada 10 lauset aega ja mõõtu väljendavate määrustega (**millal? mis ajast? mis ajani? kui kaua? kui palju?**), neid nende tavaliste lühenditega kõrvutades. Pealkirjaks: **Aja- ja mõõdumäärus**.

Näidis:

Ma sündisin esimesel jaanuaril tuhande üheksasaja kolmekümne viiendal aastal.

Meil on pool hektaari kolmkümmend seitse aari maad.

Ma sündisin 1. I 1935. a.

Meil on 0,5 ha 37 a maad.

58. Ülesanne. Kirjutada sulgudes olevad sõnad õigesse muutesse. Pealkirjaks: **Sõnade rektsoon**.

Isa käskis (poiss) (hobune) koju tuua. Ma võtsin (kirves) ja (saag), käiasin (esimene), viilisin (teine), viskasin (märss) selga ja sammusin (palgid) lõikama. Leidsin (haljendav org) ja selle põhjas (punetavad maasikad). See nooruk oskab (inimesed) kohelda. Ma kohtasin (koolisõber). Isa sõnad mõjusid (poeg) haruldaselt. Ma ei suuda veel kohaneda (oma uus amet). Iga kodanik peab tundma oma (põhiõigused ja -kohused). Mees suhtus kahtlustades (iga naaber). Nad küll püüdsid veenda (tema) (oma heatahtlikkus). Ma eelistan (hea raamat) (raskesport). Vend nõustus (mina) ja lubas (mina) nüüd üksinda (katsetama). Peet käitleb alati hästi oma (vennad, õed ja kaasõpilased) ega loobu (need) (aitama).

59. Ülesanne. Talitada samuti kui eelmises ülesandes.

Kas sa oled (Järve vald mees)? Ta ei võta kaasa (mina ega sina), vaid päris (võõras inimene). Vend otsis kaua (õde) ja leidis viimaks (tema) (haige). Keegi ei tohi takistada (kodanik) tema (õigus) (töö, puhkus, aineiline kindlustus ja haridus). Mina tõin ennest (see raamat) ega näinud toas (ükski inimene). Palusin (sina) (aken) kinni panna. Ema palus (isa) (väike Ants) kooli viia. Õpetaja suhtus (mina) nagu (omasugune), tegeles minu (kava), juhtis tähelepanu (vead) ja kohustas (mina) (mõni koht) parandama. Insener kiindus (töökas õpilane) ja kohtles (tema) (oma poeg). Päike mõjus pruunistavalt (keha) ja ülendavalt (meeleolu). Hüvitasime (viidetud aeg) (hoolas töö). Üliõpilane keeldus (kõik lõbustused) ja süvenes (töö). Tüdruk pettus (sõbrad) ega suhelnud enam (nad). Tuleb arvestada (kõik õpilased).

Täiend.

Vaatleme nimisõnade laiendeid lausetes:

Algaja (missugune?) *kündja* *ajab kõverad* (missugused?) *vaod*. *Akende* (mille? missugused?) *klaasid õhetasid loojeneva* (missuguse?) *päikese* (mille? missuguses?) *paistes*. *Laiade* (missuguste?) *okstega* (millega?)

missugune?) *kuusk kasvas rohtunud* (missugusel?) *vainul*.

Sõnad: 1) *algaja, kõverad, loojeneva, laiade, rohtunud*, 2) *akende, päikese, okstega laiendavad* nimisõnu 1) *kündja, vaod, päikese, okstega, vainul*, 2) *klaasid, paistes, hulk, kuusk*.

Nimisõna (ja nimisõnalises tähenduses oleva mõne muu sõna) laiendit, mis näitab selle omadust või kuuluvust, nimetatakse **täiendiks**.

Täiendeid on 2 liiki: **omadussõnaline** ja **nimisõnaline**. Omadussõnaline täiend vastab küsimusele *missugune?* (kõigis käändeis), nimisõnaline täiend küsimusele *kelle? mille? siis keda? mida? kellega? millega?* jt. *missugune?* tähenduses.

Näit.:

Omadussõnaline täiend	Nimisõnaline täiend
<i>Noorem vend loeb huvitavat raamatut.</i>	<i>Minu vend loeb onu raamatut.</i>
<i>Metsast kostis helisev laul.</i>	<i>Metsast kostis ööbiku laulu.</i>
<i>Tallatud teel ei kasva rohtu.</i>	<i>Teel karjamaale kasvab rohtu.</i>

Omadussõnaline täiend ühildub oma põhisõnaga arvus ja käändes: *Tublid mehed ei karda rasket tööd*. Olevas, rajavas, ilma- ja kaasaütlevas jääb omadussõna omastava kujuliseks: *Vaprata pioneeridena viisid nad ettevõtte ilma väiksemagi kõhkluseta väsimatu tööga õnneliku lõpuni*.

nud- ja **tud-**kesksõna ei ühildu, jäädes muutmata: *Maalt saabunud poisil oli raske harjuda rahvast täidetud tänavail. Haavatud võitlejaid abistati kiiresti*.

Nimisõnaline täiend on harilikult omastavas või osastavas käändes: *Võtsin venna kirve. Head tõugu lehm annab palju piima*, kuid võib esineda ka muis käändeis: *Mees ostis puust voodi. Tööga katsetamine annab võimaluse leiutada uusi paremaid töömeetodeid. Välimuse järgi hindamine toob eksimusi*.

60. Ülesanne. Laiendada järgnevate lausete nimisõnu omadus- ja nimisõnaliste täienditega, sulgudes küsimusi juurde lisades. Pealkirjaks: *Täiend*.

Vend kirjutas sõbrale kirja. Õpetaja rääkis tunnis sangareist. Isa kündis hommikul kesa. Löökesed lõõritasid õhus. Õuest kostis laulu ja hääli. Mees sõitis väravast koormaga välja.

61. Ülesanne. Asetada sulgudes olevad täiendid nõutavasse käänmesse. Pealkiri endine.

(See rumal ja mõistmatu) tegu ei saa andestada (parimgi) sõbrale. (Sotsialistlik) ühiskonnas hinnatakse (iga) inimese tema (loov) töö järgi. Juba (mitmes) päeva ootas ema (oma ainus armastatud) poega tulevat. (Suur) (Isamaasõda) aastail avaldas (saksa) (okupandid) meelevaldalla alla jäänud (eesti) töörahvas nii (passiivne) kui (aktiivne) vastupanu. (Võimas) traktoreid kasutati (suur) eduga kolhoosi (vastjuuritud) uudismail. (Ettenägematu) põhjustel ei saanud ta kooli ilmuda. Salgal (poisid) oli tekkinud tüli. Sületäiest (puud) peaks jätkuma. Otsin paari (saapad) ja viis (taskurätt). Kõigilt (reisijad) nõuti pileteid. Saalitäiel (inimesed) tuli kaua oodata. Kui palju maksite vaka (õunad) eest? (Väike) sädemest (suur) tuleni on (lühike) maa.

62. Ülesanne. Asetada sulgudes olevad täiendid nõutavasse käänmesse, küsimust juurde märkides. Pealkiri endine.

(Hea) sõnad jahutavad rohkem kui (külm) vesi. (Uus) luud pühib (puhas) toa. (Masin) niitmist ei saa võrrelda (käsi) tööga. Võit (vaenlane — kaassõnaga) kasvatas (igaüks) jõudu. (Ilus) sõnadega ei ühti alati (ilus) teod. (Sügav) orujärved on nagu (sinine hangunud) klaasist. Nad peegeldavad (valge) põuapilvi ja kaldal (kasvav) toomingaid. Sa maksid liitri (marjad) eest liiga palju. Mure (laps — kaassõnaga) ja igatsus (kodu — kaassõnaga) ei andnud talle rahu. (Kõnesolev) raamatuist ilmusid (möödunud) aastal (uus parandatud) trükid. Kas teie soovhoosis kasvatatakse (punane tõug) karja? (Ettekanne) ajal peegeldus (kuulaja) nägudel vaimustus.

Lisand.

Jälgime nimisõnalisi täiendeid lausepaarides:

<i>Eesti NSV pealinn Tallinn</i>	<i>Tallinn, Eesti NSV pealinn,</i>
<i>asetseb Soome lahe ääres.</i>	<i>asetseb Soome lahe ääres.</i>
<i>Eesti tuntuim naisluuletaja</i>	<i>Koidula, eesti tuntuim nais-</i>
<i>Koidula veetis oma viima-</i>	<i>luuletaja, veetis oma vii-</i>
<i>sed eluaastad Kroonlinnas.</i>	<i>mased eluaastad Kroon-</i>
	<i>linnas.</i>
<i>Kogu Eesti austas oma kir-</i>	<i>Kogu Eesti austas Eduard</i>
<i>janikku Eduard Vildet</i>	<i>Vildet, oma kirjanikku,</i>
<i>tema viimsel teekonnal.</i>	<i>tema viimsel teekonnal.</i>

Nimisõnalist täiendit (*pealinn, luuletaja, kirjanik*), mis väljendab põhisõna (*Tallinn, Koidula, Vilde*) mõistet teiste sõnadega, nimetatakse **lisan-**diks.

Põhisõna järel asetsev lisand eraldatakse alati muust lausest **komadega**, põhisõna ees mitte. Omastavas esineva lisandi puhul asetatakse koma ainult lisandi ette. Näit.: *Kasemetsal, noorel **õpetajal**, oli palju tööd. Noorel **õpetajal** Kasemetsal oli palju tööd. Viktor Kingissepa, eesti tööliisklassi **juhi** õilis eeskuju vaimustab meid võitlusele ja tööle.*

Üldiselt ühildub lisand oma põhisõnaga arvus ja käändes: *Meie suurimal **kirjanikul** Eduard Vildel | Eduard Vildel, meie suurimal **kirjanikul**, | õnnestus teostada enamik oma kavatsustest.*

Erandina isiku nime ees seisev elukutset, ametit, aunime või sugulust väljendav laiendita lisand, samuti eesnimi perekonnanime ees jääb ainsuse nimetavasse käändesse:

***Õpetaja** Rebast nägime rahvamajas esinemas. **Kirjanik** Maksim Gorkil on väga palju teoseid.*

Kui aga lisandil on täiend, ühildub ta põhisõnaga: *Vanal **õpetajal** Jaan Rebasel tuli tihti rahvamajas esineda.*

-ne-liiteline lisand ühildub alati: ***Õpila-**sele Karule anti kiituskiri.*

Teoste, asutiste jne. jutumärkides esinevad pärisnimed ei muutu, kuna lisand käändub: *Loen ajalehte „Rahva Hää!”*. *Sporidüühingul „Kalev” on palju liikmeid*. Kui aga sellised pärisnimed on ilma lisandita, siis neid käänatakse: *Loen „Rahva Häält”, Ostsin „Sirbi ja Vasara”, Võistlesime „Kaleviga”*.

63. Ülesanne. Asetada sulgudes olevad lisandid nõutavasse käändesse ja panna komad, kuhu vaja.

Pealkirjaks: *Lisand*.

Kas olete lugenud (kirjanik) (Anton) Tammsaare (romaan) „Tõde ja õigus”? (Oskar) Lutsule (meile kõigile tuntud noorsoojuttude autor) anti rahvakirjaniku aunimetus. (Tuntud insener) (Karl) Sepal õnnestus silla projekteerimine. Virumaal (Eesti NSV suurem maakond) on palju metsi. Kõik noored tellisid endile „Kalevipoja” (meie rahvuslik suurteos). Saabusime (aurik) „Vellamo” Tallinna (meie pealinn). (Hea tööline) Salust võib saada leidur. Sain (vend) Jaagupilt kirja. (Õde) Lainele kingiti raamat. (Vana tädi) Mallele tulid külalised. Tema (see igavene tuisupea) pärast saime kõik kannatada.

64. Ülesanne. Asetada sulgudes olevad sõnarühmad nõutavasse käändesse, lisandeid alla kriipsutades, ja panna komad, kuhu vaja. Pealkiri endine.

Lugesime Lydia Koidula (näidend „Säärane mulk”). Lugesime („Säärane mulk” Lydia Koidula näidend). (Ülikoolilinn) Tartus on suurim raamatukogu Eestis. Teel kohtasin (insener Juhan Põldmägi) (vana hea sõber) koos (tuntud lööktööline Jaan Vaher). Sõitsime (aurik „Vanemuine”) Peipsile, tagasi tulime aga (mootorpaat „Lagle”). Loeti (ajakiri „Looming”). (Õpilane) Handost ootame kõik teadlast. Mihkel Veske (eesti esimene keeleteadlane) kutsus Kaasani ülikool õpetama soome-ugri keeli. Laps (väikseke) ei ulatunud veel üle aia vaatama. Lössenko (meie sajandi kuulsam loodusteadlane — mitm. osastav) töötab tihedas kontaktis kolhoosnikute laiade hulkadega. Leo Tolstoi (kuulus vene kirjanik) kirjutas romaani „Sõda ja rahu”, mis käsitleb 19. sajandi Venemaa elu ja Isamaasõda. (Lk. 25) leidsin vastuse uuritavaale küsimusele.

65. Ülesanne. Koostada lauseid lisanditega, mis väljendavad 1) teisendust, 2) elukutset, aunime, sugulust ja 3) liiginime jutumärkides oleva erinime juures, paigutades lisandi põhisõna ette ja järele. Pealkiri endine.

Näidis:

- 1) Minu koduküla Randvere asetseb põhjarannikul.
Randvere, minu koduküla, asetseb põhjarannikul.
- 2) Õpetaja Urvastele annetati lilli.
Sm. Urvastele, õpetajale, annetati lilli.
- 3) Külastasime masinatehast „Oktoober“.
Külastasime „Oktoobrit“, masinatehast.

Üte.

Vaatleme kõnetlussõnu lauseis:

<i>Juhan, sina raken- da hobune.</i>	<i>Rutake, poisid, heinale!</i>	<i>Karja lähed sina, Aino.</i>
<i>Isa, küll on ilus õhtu!</i>	<i>Lähme, vennad, jõeale sõitma!</i>	<i>Mis sul on, Karl?</i>
<i>Ema! ema! kas oled haige?</i>		

Sõnad *Juhan, isa, ema, poisid, vennad, Aino, Karl* avaldavad nende nime, keda kõnetletakse. Niisugust iseseisvat kõnetlussõna lauses nimetatakse **ütteks**.

Üte võib asetseda lause algul, keskel ja lõpus ja on alati nimetavas käändes.

Üte eraldatakse muust lausest **komaga**, erilise tunderõhu puhul hüüumärgiga.

Kirjade pealkirjad on ütted. Nende järele pannakse punkt, erilise tunderõhu puhul hüüumärk: *Sm. Kiviste. Mu parim sõber!*

66. Ülesanne. Kriipsutada alla järgnevais lauseis ütted ning panna komad ja lause lõpumärgid. Pealkirjaks: *Üte*.

Miks sa nutad lillekene nupud sul täis pisaraid Kas sa rasket hingevalu hellake ka tunda said Ei või tõusta poega

noori Mürise meri väära ning murra Isa isa kas sa mind siis ei kuule Sina mu sõber peaksid rohkem võitlema oma klassi edukuse eest Vennad võitlusse Mis mulle jutustad koidikutuul Ei seda teed sõbrad me ei lähe Sind teretame kuldne päike sind õierikas kevade Oh tulge tuuled ja laulge lained Tohoo mis see siis Juhan tähendab Miks sa armas ema oled nii mõtlik

67. Ülesanne. Koostada lauseid üttega algul, keskel ja lõpus ning panna kirjavahemärgid. Pealkiri endine.

Korduvate liikmetega lause.

Vaatleme järgnevaid lauseid:

1) *Niihästi isa, ema kui ka lapsed riietusid soojalt* (3 alust).

2) *Enam ei joostud, mängitud ega lauldud aias* (3 öeldist).

Tuul oli külm, vinge ning läbitungiv (3 öeldistäidet).

Üheliigilised

- 3) *Lugesin raamatuid, ajakirju ja ajalehte* (3 sihitist — asja).
- 4) *Üldlaulupeole tuli palju inimesi küladest, alevitest ja linnadest* (3 kohamäärust).
- 5) *Musta mere kaldal leidub valgeid, siniseid, punaseid ja rohelisi kivikesi* (4 täiendit — värvi).

Eriliigilised

- Püüdsime lugeda raamatuid* (2 sihitist — üks näitab tegevust, teine — eset).
- Nad jõudsid Rakverest Tallinna õhtul* (2 erinevat kohamäärust, 1 ajamäärust).
- Vend kogub ilusaid ümmargusi värvilisi kivikesi* (1 täiend — omadust, 1 täiend — kuju, 1 täiend — värvi).

Lihtlauset, milles on mitu samanimelist lauseliiget, nimetatakse korduvate liikmetega lauseks.

Korduvad alused, öeldised, öeldistäited ja üheliigilised sihitised, määrused ja täiendid eraldatakse komadega, mis jäävad ära *ja, ning, ega, ehk, või, niihästi* — kui ka ees. Eriliigiliste sihitiste, määruste ja täiendite vahele koma ei asetata.

Märkus. *ehk* seob võrdseid, *või* erinevaid mõisteid: *Isa ostis sooja-mõõlja ehk termomeetri. Ma tulen täna või homme.*

Tehakse vahet ka *ja* ja *ning* (= *ja* ühtlasi) vahel: *Ma sõin kolmanda ning viimase õuna* (kolmas oli ühtlasi viimane). *Kunstnik kordas kolmandat ja viimast pala* (s. o. esiti kolmandat ja siis veel viimast).

68. Ülesanne. Panna järgnevais lauseis vajalikud kirjavahemärgid ja tähistada üheliigilised lauseliikmed.

Pealkirjaks: *Korduvate liikmetega lause.*

Kui ilusad on sinu mäed ja orud metsad ja laaned järved ja jõed! Eduard Vilde sündis Viru maakonnas Simuna kihelkonnas Pudivere mõisas. Eduard Vilde on kauemat aega elanud Virumaal Tallinnas Tartus ja Kopenhaagenis. Virgul kootakse ja õmmeldakse heegeldatakse ja tikitakse. Ühel oli sakslaste poolt ära viidud poeg teisel mees kolmandal vend neljandal ja viiendal isa. Tuba oli soe avar päikese-paisteline ning valge. Imelikud keerulised ning erutavad kavatsused idanesid nooruki peas. Tüdrukul oli seljas uus kirjuvärviline kleit ja villane ruuduline kootud jakk. Küll see poiss võib kiiresti kõndida pikkade sammudega joosta kaugele hüpata ja täiest kõrist laulda! Me lugesime eesti- vene-saksa- ja ingliskeelseid raamatuid, mis olid ilusas punases köites. Nii kaebaja ise kui ka tema volinik ja tunnistajad olid ilmunud kohtusse.

Näidis: *Lumi langes ^{k.-m.} pehme vaibana ^{k.-m.} teedele, ^{k.-m.} põldudel, ^{k.-m.} heinamaadele ja rabadele.*

69. Ülesanne. Koostada lauseid, milles on mitu alust, mitu öeldist, mitu öeldistäidet, mitu ühte liiki sihitist, määrust, täiendit, tarvitades sobival kohal sidesõnu *ja, ning, ega, ehk, või, niihästi* — kui ka jt., ja panna kirjavahemärgid. Pealkiri endine.

Näidis:

- 1) Mitu alust. *Ei tulnud isa ega ema, vaid naabrinaine.*
- 2) Mitu öeldist. *Lapsed jooksid ja tantsisid või pikutasid ning jutlesid.*

Vaatleme lauseid:

<i>Kõik olid rõõmsad: noored, vanad, terved ja haiged.</i>	<i>Noored, vanad, terved ja haiged</i> — kõik olid rõõmsad.
<i>Eesti NSV suurimad jõed on: Emajõgi, Pärnu jõgi, Võhandu jõgi ja Narva jõgi.</i>	<i>Emajõgi, Pärnu jõgi, Võhandu jõgi ja Narva jõgi</i> — need on Eesti NSV suurimad jõed.

Kui ühenimelised lauseliikmed moodustavad loetluse, mis asetseb kokkuvõtte järel, pannakse nende ette kaksikpunkt; kui loetus asetseb kokkuvõtte ees, mis algab sõnadega *kõik, need, siin, seal* jne., siis pannakse loetluse järele mõttekriips või koma.

Näit.: *Ta suutis kõike: töötada, lugeda ja kirjutada.*
Töötada, lugeda ja kirjutada, kõike ta suutis.

Märkus. Lühema loetluse puhul, milles ei esine kokkuvõtvat sõna, kaksikpunkti ega mõttekriipsu või koma ei tarvitata:

Meie kooli aias kasvas õuna-, pirni- ja ploomipuid.

Õuna-, pirni- ja ploomipuid kasvas meie kooli aias rohkesti.

70. Ülesanne. Asetada järgnevais lauseis vajalikud kirjavahemärgid ja kriipsutada alla loetlused.

Pealkirjaks: *Loetlusega lause.*

Lauseliikmed on alus öeldis sihitis määrus ja täiend. Kas mina või sina üks meist peab alguse tegema. Kirjandusteoseid on kolmesuguseid lüürilisi eepilisi ja dramaatilisi. Ei kibe töö ega vastaste kallaletungid rasked õnnetused ega kaotused miski ei suutnud kõigutada selle mehe raudset kindlust ega terasest tahet. Inimesed loomad linnud ja kalad kõik tulid kuulama Vanemuise laulu. Niihästi kodu kui koolis nii töö kui puhkuse ajal igal pool ja alati oli tüdruk

rõõmsameelne ja lahke. L. Koidulalt on ilmunud luuletuskogud „Vainulilled” ja „Emajõe ööbik” külajutud „Ojamõlder ja tema minia” ja „Ainuke” näidendid „Saaremaa onupoeg” ja „Säärane mulk”. Koolipeo kavas oli Ernesaksa ja Saare laule Lutsu näidend „Nukitsamees” deklamatsioone rahvatantse ja vabaharjutusi.

71. Ülesanne. Koostada 10 lauset loetlusega, mis asetseb 1) lause lõpul, 2) lause algul, ja panna kirjavahemärgid. Pealkiri endine.

Näidis:

<i>Minu armsamad kirjanikud</i>		<i>Puškin, Vilde, Sütiste ja</i>
<i>on: Puškin, Vilde, Sütiste</i>		<i>A. Jakobson — need on</i>
<i>ja A. Jakobson.</i>		<i>minu armsamad kirjanikud.</i>

72. Ülesanne. Panna kirjavahemärgid ja põhjendada neid suuliselt. Pealkirjaks: *Kirjavahemärgid lihtlauses.*

Sõitsin kodunt välja pühapäeval 1 augustil 1948 a k 7 homm. Hea raamat muusika päikesepaiste ja huvitav töö need on minu parimad sõbrad. Lehtinud metsades õitsvail aasadel lokkavail põldudel igal pool võttis meid vastu kevad särav helisev ja paitav. Kohtasin Kaarel Kruusimäge vana head sõpra Kõljalas Saaremaal. Peet Arukask meie uus naaber oli nobe nagu nirk väle kui kits ning sitke kui kask. Ants Ants kuhu sa ometi jäid? Minu kodukülas on neli kolhoosi Külvaja Aru Uus Tee ja Rahva Tahe.

„Valgus Koordis” Hans Leberechti romaan sai Stalini preemia. Eesti rahva muinaskangelane Kalevipoeg oli tugeva jõuga. Teil seltsimehed on vaja korraldada sotsialistlik võistlus. Venelased ukrainlased eestlased kui ka teised NSV Liidus elavad rahvad teevad innukalt sotsialistlikku ülesehitustööd. Ma tänan teid seltsimehed kui sõpru kui nõukogude inimesi kui tublisid kaevureid. E. Vilde toodang langeb kolme pealiiki romaanid lühijutud ja näidendid. Mängud vestlused raamatute lugemine need olid meie pioneeridele heaks ajaveeteks. Päikese ümber tiirlevad planeedid on Merkuur Veenus Maa Marss Jupiter Saturn Uran ja Neptuun.

III. LIITLAUSE.

Lausete liitmine.

Võrdleme järgnevaid lauseid:

Lihtlauseid	Rindlauseid	Põimlauseid
1. <i>Pioneerid läksid Laanemetsa ravimtaimi korjama. Neil kadus teerada käest.</i>	<i>Pioneerid läksid Laanemetsa ravimtaimi korjama, aga neil kadusteeradakäest.</i>	<i>Pioneerid läksid ravimtaimi korjama Laanemetsa, kus neil kadus teerada käest.</i>
2. <i>Salgajuht otsis metsast väljapääsu. Igal pool ümbritses neid tihe padrik.</i>	<i>Salgajuht otsis metsast väljapääsu, kuid igal pool ümbritses neid tihe padrik.</i>	<i>Salgajuht otsis väljapääsu metsast, kus neid igal pool ümbritses tihe padrik.</i>
3. <i>Juht oli julge. Nad rühmasid vapralt edasi. Kuski peab mets lõppema.</i>	<i>Juht oli julge ja nad rühmasid vapralt edasi: kuski peab mets lõppema.</i>	<i>Juht oli julge, nii et nad rühmasid vapralt edasi, kuna kuski peab mets lõppema.</i>
4. <i>Äkki kuulsid nad kauget karjakella. Jalad sibasid siis lennates. Viimaks jõudsid nad metsast välja.</i>	<i>Äkki kuulsid nad kauget karjakella; siis sibasid jalad lennates ja viimaks jõudsid nad metsast välja.</i>	<i>Kui nad äkki kuulsid kauget karjakella, siis sibasid jalad lennates, kuni nad viimaks jõudsid metsast välja.</i>
5. <i>Siin algas kesa. Selle ühel veerel sõid lehmad rohtu. Teisel kündsid mehed.</i>	<i>Siin algas kesa; selle ühel veerel sõid lehmad rohtu ja teisel kündsid mehed.</i>	<i>Siin algas kesa, mille ühel veerel sõid lehmad rohtu ja teisel kündsid mehed.</i>

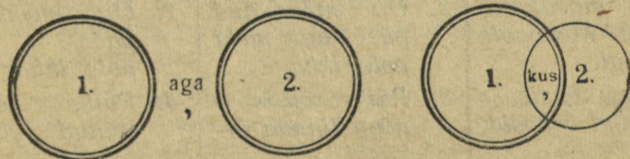
Lihtlauseid	Rindlauseid	Põimlauseid
6. <i>Pioneerid juhatati teele. Seda mööda oli koju 5 km. Seal ootasid neid vanemad ärevuses.</i>	<i>Pioneerid juhatati teele; seda mööda oli koju 5 km; seal ootasid neid vanemad ärevuses.</i>	<i>Pioneerid juhatati teele, mida mööda oli 5 km koju, kus vanemad ootasid neid ärevuses.</i>

Liitlause on kahest või enamast lihtlausest koosnev lause.

Teise veeru liitlauseste osalauseid on niivõrd iseseisvad, et neid võib tarvitada üksikuina, omaette. Liitlauseid, mis koosneb iseseisvaist lauseist, nimetatakse **rindlauseks**.

Kolmanda veeru liitlausestes on üks osalause iseseisev e. pealause, teised aga temale alistuvad e. kõrvallauseid. Liitlauseid, mis koosneb pealausest ja ühest või enamast kõrvallausest, nimetatakse **põimlauseks**.

Esimese lause skeem rindlausena ja põimlausena:

73. Ülesanne. Määrata liitlause liik, kriipsutada alla siduvad sõnad ja põimlauseis pealause.

Pealkirjaks: *Liitlause*.

Orjakivi.

Helmes asub maantee ääres suur kivi, millel on imelik auk, nagu oleks seal keegi istunud, millest on kivisse jäänud istease. Kivi nimetatakse orjakiviks, kuid vähesed teavad muistendit sellest. Vanal ajal oli üks ori ülekohtu pärast vastu hakanud; ta pääses piinajate käest põgenema, kuid keegi ei julgenud talle varju anda, sest tagaajajad olid kannul. Surmani väsinud ja täis haavu, oli ta nõrkemas, kui

nägi tee ääres laia kivi. Ta vedas enese sellele ja õhkas: „Halasta sinagi, kivi!” Seal tundis ori, kuidas kivi muutus tema all pehmeks padjaks, millel ta magusasti uinus. Koiduajal saabusid kupjad ja haarasid orja — surnult langes ta kivilt; jälitajad aga tarretusid kokkudes: kivis oli istease.

74. Ülesanne. Kirjutada välja oma kirjandest 5 rindja 5 põimlauset. Pealkirjaks: *Liitlause*.

Rindlause.

Jälgime lihtlausete liitumist rindlauseks:

Lihtlauseid	Rindlause	
	sidesõnadega	ilma sidesõnadeta
1. Väljad olid täis sulisevat vett. Värske muld lõhnas.	1. Väljad olid täis sulisevat vett ja värske muld lõhnas.	1. Väljad olid täis sulisevat vett, värske muld lõhnas.
2. On möödunud päev. Mehi pole ikkagi.	2. On möödunud päev, aga mehi pole ikkagi.	2. On möödunud päev — mehi pole ikkagi.
3. Päike tõusis. Linnud ärkasid.	3. Päike tõusis ning linnud ärkasid.	3. Päike tõusis, linnud ärkasid.
4. Poiss peksab tuult. Ta on väga kerge-meelne.	4. Poiss peksab tuult ehk ta on väga kerge-meelne.	4. Poiss peksab tuult: ta on väga kergemeelne.
5. Mees plaksutas piitsa. Hobune ei võtnud vedu. Koorem ei liikunud paigast.	5. Mees plaksutas piitsa, kuid ei võtnud vedu hobune ega liikunud paigast koorem.	5. Mees plaksutas piitsa — ei võtnud vedu hobune, ei liikunud paigast koorem.
6. Ei tulnud isa. Tuul lõi ukse lahti.	6. Ei tulnud isa, vaid tuul lõi ukse lahti.	6. Ei tulnud isa: tuul lõi ukse lahti.

Lihtlauseid	Rindlause	
	sidesõnadega	ilma sidesõnadeta
7. <i>Sina magad. Teised kõik ruttasid tööle. Tõuse nüüd ruttu!</i>	7. <i>Sina magad, ent teised kõik ruttasid tööle, seepärast tõuse nüüd ruttu!</i>	7. <i>Sina magad — teised kõik ruttasid tööle; tõuse nüüd ruttu!</i>
8. <i>Kas jäid haigeks? Oli mõni muu takistus? Ootasime sind kõik.</i>	8. <i>Kas jäid haigeks või oli mõni muu takistus, sest ootasime sind kõik?</i>	8. <i>Kas jäid haigeks, oli mõni muu takistus: ootasime sind kõik?</i>

Rindlauseid ühendatakse lihtlauseid harilikult sidesõnaga **ja, ning, ega, ehk, või, kuid, ent, aga, vaid, sest, seepärast** jt., peale selle märgivad lihtlauseste sisulist sidet kirjavihemaargid.

Rindlauseste kuuluvad lihtlauseid eraldatakse üksteisest tavaliselt komaga, mis jääb ära sidesõnade **ja, ning, ega, ehk, või, kui ka** ees.

ja, ega, ehk, või ette pannakse erandlikult koma, 1) kui nende sidesõnadega algav lause alustab uue mõtte, millel on vähe sidet eelmise osaga, s. o. kui toimub mõttepööre: *Suur paks pilv kerkis taevasse, ja just siis läks heinalisel rehavaris katki*; 2) kui neid sidesõnu tarvitatakse teises tähenduses: *Päike juba pooles lõunas, ja* (= aga) *sina magad. Ära oota, ega* (= kindlasti ei) *vihm ei lakka. Ruttame veel, ehk* (= vahest) *jõuame rongile. Sa tuled homme, või* (= vastasel korral) *sa ei tule üldse!*

Pikemad laused, eriti kui need on veel lihtlauseid, ja lühemad uue mõttega laused eraldatakse üksteisest punktikomaga: *Õo nüüd jõuab jälle oma rahuga; kuldne õhtupäike läinud hingama. Üks suu ütleb, kümme kõrva kuulevad; üks käsi teeb, sada suud mõistavad hukka. Isa läks tööle; vihma hakkas sadama.*

Rindlauseste esineb kaksikpunkt selle lause ees, mis seletab või määrab lähemalt eelmise lause mõtet: *Antsust saab tubli töömees: ta on tragi poiss.*

Lause ette, mis on eelmise lause mõttele ootamatu, vastupidine, pannakse **mõttekriips**: *Te kardate võitlust — võideldes kasvab jõud.*

75. Ülesanne. Panna kirjavahemärgid, tähistada iga lause järel lihtlausete arv ja kriipsutada alla sidesõna.

Pealkirjaks: *Rindlause.*

1. Mõned loomad on juba kõhud täis söönud ja mäletsevad varjul puude all üks noor kirju talleke lööb murul kepsu ja tõttab ema alla imema kaks valget sikutalle löövad eemal lusti pärast poksi ja koer ajab kase all oma valget sabaotsa taga kuid tal ei õnnestu seda tabada. 2. Pahal seal mitu viga suvel kärss kärnas talvel maa külmunud. 3. Ära minegi ega sind seal oodata. 4. Ei mootor võtnud vedu ega auto hakanud liikuma. 5. Ma vaatasin ümber kõik taganemisteed olid läbi lõigatud tuli võidelda. 6. Aastaid õppis ja töötas noormees sõda katkestas kõik relv käes asus ta oma kodumaad kaitsema. 7. Kas tuled meile või koguneme sinu juurde? 8. See teekond peab meil õnnestuma või me hukume kõik. 9. Haned lähevad hallad käivad kured lähevad kurjad ilmad luiged lähevad lumi taga. 10. Võiksid ju katset teha ehk on sinu töö parem tagajärg. 11. Omadussõnaline täiend ühildub oma põhisõnaga ta on samas arvus ja käändes kui põhisõna. 12. Päike põletab ja õhk on palav ning rasked mustad pilved kogunevad taevasse tuulispea keerutab tolmates teedel pääsukesed lendavad ligi maapinda ja kastavad tiibu vette inimesed ruttavad põllult koju. 13. Ammu ta ei olnud välja saanud päike pimestas ta silmi värske õhk tegi pea uimaseks.

76. Ülesanne. Talitada samuti tekstiga:

Seltsimees Laar.

Seltsimees Laar ei olnud näinud oma isade maad Eestit tema vanemad olid Saaremaalt Kaukaasiasse rännanud kuid isa oma jutustustega kasvas temas palava armastuse selle karmi maa ning tema töötava rahva vastu ja ta unistas näha oma kehva kodusaart vabana ning õitsvana. Sõjakutse kajaks anastas maid röövjõukude laine veeres Laari uue kodu

lähiseile tema kauge kodusaar ägas ahelais. Siis algas suur rünnak ja Laari silmis seisis ikka ta nägematu Saaremaa sest sinna viib tema võitlustee. Raske heitlus lõunapäikeses vaenlase dzotid küla ees vallutati kuid ühele künkale ei saadud ligi selle avast tulistati maruliselt kümneid vapramaid võitlejaid langes terve pataljon oli lagedal ohus. Seltsimees Laar sai dzoti lähedal kuuli rinda kuid ta surus käe verd-purskavale haavale ajas enda püsti ja tormas tulistava dzoti poole. Ta viskus dzoti avale kuulipilduja valang tappis ta silmapilkselt ent rohkem ei saanud sakslane tulistada meie võitlejad tõusid maast vallutasid dzoti ja vabastasid küla. Seltsimehed matsid kangelase samale künkale tšinaaride alla pärast surma autasustati ta Nõukogude Liidu kangelase tiitliga ja 15. polgul on rivis lipu all Laari nimel koht. Seltsimehed töötasid meie vabastame sinu kodu. Nad täitsid selle töötuse kuid meie ei unusta Laari loosungit üks kõikide eest kõik ühe eest.

77. Ülesanne. Koostada rindlauseid järgnevaist lihtlause rühmadest, pannes vajalikud sidesõnad ja kirjavahe-märgid:

1. Päike paistis heledasti. Lumi sirendas. Puudel olid klaasist oksad. 2. Poiss vehkis küll hõõveldada. Laud ei läinud tasaseks. Ei tulnudki sellest suuska. 3. Sinust saab hea lendur. Sa oled julge. Õpetajad kiidavad sind kui distsipliini armastavat õpilast. 4. Juba saabus keskhommik. Sina ikka kohmitsed. Teised kõik ruttasid heinale. 5. Katsume veel. Viimaks kivi kerkib. Ei kang katki lähe. 6. Hakkas kõvasti sadama. Tulin lõunaks koju. Künd jäi pooleli. 7. Varsti pöörabki roostetunud sahk maapinda. Varesed ja linavästrikud tõttavad uudishimus seda vaatama. Nad korjavad uniseid ussikesi värskest põllumullast. 8. Meie rahva elujõud oli kapitali ikkes. Nõukogude kord vabastas selle loovaks tööks. Pangem kõik käed külge! 9. Äpardustel ja ebaõnnestumistel on vähemalt üks hea külg. Nad õpetavad inimese ettevaatlikumaks ja ettenägelikumaks. Ta ei väärata enam nii kergesti.

Vaatleme rindlause osade paigutust:

Ta oli, nüi arvati üldiselt, aus mees. Oma vilepilli kaasa võttes — see oli ta ainuke varandus — lahkus vaeslaps

sünnipaigast. Lennul üle Atlandi (*selle lennutee pikkus on tuhandeid kilomeetreid*) on paljud tublid lendurid kaotanud oma elu. Shakespeare (*loe: šEEKSPIIR*) on inglise suurim näitekirjanik.

Neis rindlauseis on üks lause kiilutud teise vahele, täienduseks või seletuseks. Niisuguseid vahelauseid nimetatakse **kiillauseis**ks.

Kiillause eraldatakse muust lausest: 1) **komadega** — lühemad laused, 2) **mõttekriipsudega** — pikemad ja mõttelt kaugemad laused, 3) **sulgudega** — seletavad märkused.

Märkus. Üksiksõnaks lühenenud kiillauseid tavaliselt ei eraldata: *Kirjuta palun see! Saame võib-olla vihma. Tulge olge hea siial*

78. Ülesanne. Kriipsutada alla kiillaused ja panna kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Rindlause kiillausega.*

Noorusaeg ta on kõige kaunim meie elus kaob ruttu. Pidage meeles ütles õpetaja et kiillause tuleb alati mingi kirjavahemärgiga eraldada. Tuleb lumine veskipoiss ilm on vahepeal tuisule läinud ja ühtlasi soojemaks muutunud tulevad Tali Lesta Luts ja veel mõned teised. Poiss on kui ma ei eksi juba kümne-aastane. Kevadine vesi oli isa kartis seda kogu aja üle ujutanud rukkipollu. Antiikva s. o. ladina kiri on saanud lõplikult meie trükikirjaks. Johannes Vares-Barbarus sünd. 1890. surn. 1946. oli mitte ainult luuletaja vaid ka Eesti NSV riigimees. Poiss oli jälle läinud küll oli teda hoiatatud kibedal tööajal ujuma ja õngitsema. Voltaire loe voltäär oli prantsuse 18. sajandi suuri tõevõitlejaid. Kui süttib päikesetera taevaveerul sätendades põlema vihm on vahepeal üle läinud siis on rehi pekstud neljas sel nädalal.

79. Ülesanne. Koostada järgnevaist lauserühmadest kiillausetega rindlauseid, eraldades kiillaused komadega, mõttekriipsudega või sulgudega, nagu nõutav. Pealkiri endine.

1. Kolhoosi esimees sõitis laadale. Ma ei eksi vist.
2. Pidage silmas! Te hakkasite tööle alles esmaspäeva õhtul.
3. Juba on poiss jälle läinud naabermaja katusele. No mis sa oskad öelda!
4. Tervist ja tarkust pidage kallimaks aardeks. Kordan seda teile ikka.
5. Peeter oli haruldane töomees. Nii kõneldi üldiselt.
6. Goethe oli kuulus saksa kir-

janik. Loe: Gõõte. 7. Eduard Vilde „Mahtra sõda” kiskus meid kõiki kaasa. Seda teost peetakse üheks paremaks eesti romaaniks.

Põimlause.

Võrdleme järgnevaid lauseid:

Lihtlause	Põimlause
1) Töötegi (kes?) <i>leiab leiba.</i> Külvaja (kes?) <i>lõikab.</i>	Kes tööd teeb (kes?), <i>leiab leiba.</i> Kes külvab (kes?), <i>see lõikab.</i>
2) Kas sina oled kutsutu (oled kes?)? <i>See ongi minu takistaja</i> (on mis?).	Kas sina oled see, keda kutsuti (oled kes?)? <i>See ongi, mis mind takistab</i> (on mis?).
3) Meie kartsime mahajäämist (mida?). <i>Keegi ei teadnud tema asukohta</i> (mida?).	Meie kartsime, et jääme maha (mida?). <i>Keegi ei teadnud, kus ta asub</i> (mida?).
4) Meie ootasime kuni poisi tagasitulekuni (kui kaua?). <i>Kõik heitsid väsimuse pärast</i> (mispärast?) <i>vara puhkama.</i>	Meie ootasime, kuni poiss tuli tagasi (kui kaua?). <i>Kõik heitsid vara puhkama, sest et nad olid väsinud</i> (mispärast?).
5) Õpetav sõna on roostetamatu (missugune?) <i>teras.</i> Palju kannatanud (missugused?) <i>inimesed oskavad aru saada ka teiste kannatustest.</i>	Õpetav sõna on teras, mis ei roostetu (missugune?). <i>Inimesed, kes on palju kannatanud</i> (missugused?), <i>oskavad aru saada ka teiste kannatustest.</i>

Põimlause kõrvalause on laiendiks pealause mingile sõnale, asendades mõnd tema liiget: alust, öeldistäidet, sihitist, määrust, täiendit.

Seepärast võime liigitada kõrvalauseid:

1) aluslauseid: **Kes tööd ei tee** (kes?), *süüa ei saa.*

2) öeldistäidelauseid: **Tema oligi, kes päästis uppaja** (oli kes?).

- 3) sihitislaused: *Poiss ei mõistnud, miks tema tööd nurjusid* (mida?).
 4) määruslaused: *Sinna, kus jõgi käänu teeb* (kuhu?), *ehitame maja*.
 5) täienduslaused: *Panin uue ülikonna, mille isa mulle kinkis* (mis-suguse?), *täna esmakordselt selga*.

Põimlauses algab kõrvallause ase-, määr- või sidesõnaga: 1) *kes, mis, missugune* jt., 2) *kus, kuhu, kust, millal, kuni, kuidas, mispärast, miks* jt., 3) *et, sest et, seepärast et, seks et, ilma et, nii et, selle tõttu et, sellest hoolimata et, olgugi et, nagu, kui, enne kui, siis kui, et kui, näikaua kui, ehk küll, kuigi, kuna* jt.

Jälgime järgnevate põimlausetega ehitust:

Kõrvallause pealause ees	Kõrvallause pealause järel	Kõrvallause pealause vahel
Kes tööd ei tee, see süüa ei saa.	<i>Ma tunnen meest, kes künnab põllul, mis asub metsa ääres.</i>	<i>Harakas, kel oli palaval päeval janu, leidis vee-lähkri.</i>
→ ==	== ← ←	== ← → ==
Kui koju lähed ja vend on tulnud, saada ta kohe siia.	<i>Ma ei tea, kas ta tuleb ja millal töö algab.</i>	<i>Teise lõhe seesmises seinas, kust laupäeva õhtul, kui pere saunas käis, suitsu sisse ajas, määris ta saviga kinni.</i>
→ ==	== ← ←	== ← ↔ → ==
Kui lapsed marju noppides edasi läksid,	<i>jõudsid nad võsastikku, kus nad nägid,</i>	<i>kuidas jänes, keda koerad jälgisid, enese vastu puutüve surnuks jooksis.</i>
→	== ← ←	← ← → →

Kõrvallaused võivad asetseada pealause ees, järel ja vahel.

Ühel pealausele võib olla kaks või enam kõrvallauset. Näit.: *Kui töötava talurahva enamik kolhoosid organiseerib, siis võime öelda, et küla on asunud sotsialistliku arenemise teele.* Siin on kaks kõrvallauset, mis mõlemad laiendavad üht pealausest *siis võime öelda.* Esimene vastab küsimusele *millal?*, teine *mida?* (*võime öelda*).

Kõrvallaused võivad ka, laiendades pealause üht sõna, vastata ühele ning samale küsimusele. Näit.: *Meie teame, et kodanlus ekspluateerib töölisklassi ja et töölisklass võitleb riigivõimu enda kätte võitmise eest.* Mõlemad kõrvallaused laiendavad pöörd sõna *teame*, vastates küsimusele *mida?* (*teame*).

Põimlause on pealausele otseselt alistuv kõrvallause, mida nimetame esimese järgu kõrvallauseks, sellel kõrvallausel võib aga oma kõrvallause olla, mida nimetame teise järgu kõrvallauseks, jne. Näit.: *Ma ei mäletanud, (mida?) kuhu olin pannud labida, (missuguse?) millega pidin tööle minema.* Kõrvallause *kuhu olin pannud labida* on esimese järgu kõrvallause, *millega pidin tööle minema* aga on teise järgu kõrvallause. *Kõneleja ütles, et kolhoosikord võimaldab põllumajanduses rakendada kõrget tehnikat, mille tulemusena hea töö juures saavutame kõigile kolhoosnikuile jõuka ja kultuurse elu.* Esimene kõrvallause on esimese järgu, teine aga teise järgu kõrvallause.

Pealausest kõrvallausest, samuti kõrvallaused omavahel eraldatakse komadega.

Kui ühe ning sama järgu kõrvallaused on ühendatud sidesõnadega *ja, ning, ega, või*, siis nende vahele koma ei panda: *Meie arvasime, et sa ei taha tulla või et sul pole aega.*

Liitsidesõnu *sest et, seepärast et, sellest hoolimata et, niikaua kui* jne. harilikult ei lahutata, vaid koma pannakse nende ette. (Koma pannakse nende vahele, kui nende esiosale langeb lauserõhk: *Töö tundus raskena sellepärast, et ta oli meile peale sunnitud.*)

80. Ülesanne. Panna kirjavahemärgid, märkida igale kõrvallausele juurde küsimus ja järk ning kriipsutada alla side. Pealkirjaks: *Põimlause*.

Mis südamest tuleb läheb südamesse. Kes tööd taga ei aja seda ajab töö taga. Vili tuli kuivatada sest et sügis oli vihmane. Tuul mis kiiresti kõvenes pani laeva õõtsuma. Mehed läksid pikale rännakule ilma et oleksid teadnudki kust võis leida otsitava. Ükski töö ei ole nii halb et meest ei toidaks kui mees ise on mees. Kui eile linnas käisin nägin oma sõpra kes mulle teatas et ta töötab edasi raudteel kuigi käsi ei ole täiesti paranenud. Kuidas töötad nõnda tasutakse. Kes kõverust külvab see viletsust löikab. Kui tunned kes teine on pane tähele kes ise oled. Millest süda täis sellest suu räägib. Kui põleva maja juurde jõudsimet nägime et kraam oli juba välja kantud ja et leegid löid katusest välja. Kuhu tuul tuiskab sinna hange ajab. Kui tööd teed tee et tänatakse. Jõudsimet eesmärgile sellest hoolimata et meie ettevalmistus oli lühike ja et meile tehti takistusi teel. Nii mõnigi töö tundub meile raske ainult sellepärast et me seda õieti ei oska ega hinda.

Näidis: *Sõdur taipas, (mida? I) et ta peab jalamaid tulistama, (mispärast? II) kui ta ei taha, (mida? III) et vaenlane teda ennetab.*

81. Ülesanne. Koostada põimlauseid järgnevaist lihtlause rühmadest, panna kirjavahemärgid, kirjutada kõrvallauseatele sulgudes juurde küsimus ja kriipsutada alla side. Pealkiri endine.

1. Ta lubas tulla. See on tõsi. 2. Kes pidi esinema kõnega? Kas oled sina see? 3. Ta on alles noor. Tean seda küll. 4. Kust ma ostsin selle raamatu? Kui palju see maksis? Isa küsis. 5. Me karjusime. Vanamees ei kuulnud. Ta on kurt. 6. Koer viiakse vägisi metsa. Ta ei püüa jänest. 7. Harin põldu. Nõnda põld mulle tasub. 8. Häda kõige suurem. Äbi kõige lähemal. 9. Jõudsimet siiski õigel ajal rongile. Meil juhtus mitu äpardust. 10. Oleme tõusev rahvas. Meie kannatuste tee on käidud. Oleme saanud lüliks vabas vennalikus liidus. Seda ei anasta keegi.

82. Ülesanne. Arendada lihtlausete sõrendatud liikmed kõrvallauseteks. Pealkiri endine.

Tuulekülvaja lõikab tormi. Ta on meie rahva-
maja ehitaja. Ma näen õde tulevat. Valvasime
isa kojutulekuni. Päikese tõustes hakkasid lin-
nud laulma. Anna palujale. Mu sõber ütles oma
venna varsti tagasi tulevat. Poissi karistati
valetamise päfäst. Teel kõndis heinaline, vikat
ja reha õlal. Tulin puhkama nooruses kalliks
peetud kodukülla.

83. Ülesanne. Koostada põimlauseid lk. 70 näidatud sidu-
vate sõnadega ja märkida kõrvallausetele juurde küsimused.
Pealkiri endine.

Sõnade *kui, nagu* ette pannakse koma ainult nendega
algava kõrvallause puhul; lihtvõrdluses esineva *kui,*
nagu ette koma ei panda. Näit.:

<i>nagu, kui</i> kõrvallause algul	<i>nagu, kui</i> lihtvõrdluse algul
<i>Ta elab muretult, nagu oleks ta lind oksal.</i>	<i>Ta elab muretult nagu lind oksal.</i>
<i>Õpilane kirjutas kunstipärase töö, nagu oleks selle loo- nud noor kirjanik.</i>	<i>Õpilane kirjutas kunstipärase töö nagu noor kirjanik.</i>
<i>Raud läheb pehmemaks, kui teda kuumendatakse.</i>	<i>Raud on pehmem kui teras.</i>

84. Ülesanne. Rühmitada laused kaheks veeruks: 1) *Kui,*
nagu kõrvallause algul, 2) *kui, nagu* võrdluse algul ja
panna vajalikud komad.

Pealkirjaks: *Koma kui, nagu ees.*

Talle tundus nagu oleks ta jõud lõppematu. Mees tõstis
pead nagu sooviks ta midagi öelda. Siin hällib rukkiväli
nagu ilmatu vaip tuule käes. Kaldad õhetasid kevadpäevil
punaste lilledega nagu kirjud kangad päikese paistel. Nad
tundsids nagu oleksid nad linnud. Laste suukesed liikusid
kui väikesed veskid. Kõige parem on kui läheme koju. Laev

hüples laineil nagu oleks ta olnud päklikooreke. Poiss seisis sirgelt nagu küünal. Ta rääkis nagu teaks ta midagi huvitavat jutustada. Pakk oli raske kui tina. Haige tundis nagu oleksid kõik liikmed tina täis. Tee ise enne head kui ootad seda teistelt. Ta vaikis nagu haud. Parem suu sisse rääkida kui seljataga. Ära lenda kõrgemale kui tiivad kannavad. Mis sa tormad nagu tuul? Paistis nagu tahaks ta ennast kiita.

Põimlauseid võib rinnastada nagu lihtlauseidki. Need eraldatakse rindlausest punktikomaga, mis ja, ning, ega, ehk, või ees asendub komaga. Näit.:

Sotsialistlikus ühiskonnas on töö vahendiks, mis annab igale isikule võimaluse igas suunas areneda ja avaldada oma võimeid; siiski on veel inimesi, kellele töö pole saanud eluliseks tarviduseks ja kes rikuvad seadusi töö kohta, ja nende suhtes peab riik rakendama sunniabinõusid, et nad tootmist ei laostaks.

Niisugust liitlauseid, milles esineb põim- ja rindlauseid, nimetatakse segaliitlauseks.

85. Ulesanne. Panna kirjavahemärgid ja märkida lihtlauseite arv numbriga. Pealkirjaks: *Segaliitlause*.

Stalingrad.

Stalingradi ründamisega kavatsesid sakslased Moskvale selja taha minna et vallutada teda löögiga idast millega Nõukogudemaa kohale kerkis tõsine hädahoht kuid Nõukogude armee kaitses visalt iga jalatäit maad nii et iga samm edasi maksis sakslastel sadu surnuid ja haavatuid. Pärast rünnakuid mis tõid tohutuid kaotusi paiskasid sakslased tulle ikka uusi inimjõu ja tehnilise varustuse reserve jälle järgnesid tuhandete suurtükkide tulistades tankide, jalaväe ja õhurünnakud nii et Stalingrad otse kees tule- ja metallisajus linn seisis aga võitmatu kindlusena mille vastu purunes iga murdlaine. Kuni armee ja töölised kaitsesid Stalingradi valmistas kõrgem ülemjuhatus vaenlasele purustavat lööki täielikus saladuses koondati põhja ja lõuna poole linna suurearvulised reservid mis toimetati üle Volga ja kui vaenlane oli küllalda-

selt väsitatud ning nõrgestatud alustasid Nõukogude armee diviisid ja tankikorpused 19. novembril 1942 pealetungi. Lõõkidega mis anti põhjast ja lõunast murdsid nad läbi sakslaste rindest Kalatši linnas sakslaste selja taga toimus ühinemine millega piirati sisse Stalingradi all kaks saksa armeed 330 000 mehe suuruses keda hävitati kuni riismed alistusid.

N ä i d i s:

NSV Liit on nii suur ja lai, et ühel ning samal päeval kaugel põhjas möllab lumetorm, kõige lõunapoolsemas osas aga pannakse nisu kokku (31.); maa läänepoolses osas on niivõrd palju niiskust, et see muudab sooks miljoneid hektaare maad ja et seda tuleb kuivendada (31.); kagús aga on vett nii vähe, et seda tuleb hankida sadade kilomeetrite tagant (21.).

86. Ülesanne. Liita lihtlausete rühmad liitlauseiks ja panna vastavad kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Liitlause*.

1. Palaval päeval jõudis rändur allikale. See väljus mäeküljel sügavast paepõuest. 2. Rändur oli mitu tundi järjest kõndinud. Higi voolas mööda nägu. Keel otse kõrbes. 3. Rändur kummardus allikale. Ta jõi ahnesti jääkülma vett. See otsekui põletas kurku. 4. Rändaja puhkas veel allika ääres. Teda haarasid äkki külmavärinad. Selle järel valdas suur nõrkus kogu ta keha. 5. Rändaja hakkas allikat süüdistama. Allika vesi olnud mürgine. 6. Allikas vaidles vastu. Rändur ise olnud süüdi. Ta joonud higisena jääkülma vett.

*87. Ülesanne. Talitada samuti tekstiga:

1. Reinuvader oli rikas isand. Ta tegi suure peo. Sinna kutsus ta kure. 2. Rebane pani praed-joogid madalaile taldrikuile. Kure nokk ei saanud midagi kätte. 3. Kurg läks kirudes koju. Varsti tegi tema võoruspeo. Ta kutsus sellele rebase. 4. Kurg pani koogid-joogid kõrgetesse kruusidesse. Rebane ei saanud sealt suutäitki. 5. Reinuvader vahtis ning vilistas. Kurg kiitis ning rõõmutses.

*88. Ülesanne. Kirjutada looke «Maipühal», tarvitades liht-, rind- ja põimlauseid. Pealkirjaks: *Liht-, rind- ja põimlauseid*.

89. Ülesanne. Liita lauserühmad, moodustades rind- ja põimlauseid, ning panna kirjavahemärgid.

Pealkirjaks: *Liitmine*.

1. Meie riigivapiks on sirbi ja vasara kujutus. See asub tõusva päikese kiirtes ja on piiratud pärjaga. Pärj koosneb vasakul kuuseokstest ja paremal rukkipeadest. Pärja mõlemad pooled on põimitud punase lindiga. Sel on pealkiri eesti ja vene keeles: «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!» Vapi allosas on tähed «Eesti NSV» ja ülaosas viieharuline täht.

2. Ilus ning rõõmus oli kevadine loodus. Puud ilutsesid värskes lõhnavais lehtedes. Nad olid terve talve raagus külmetanud. Põllud kattusid lohkava orasega. Veel hiljuti magasid need valge lumivaiba all. Kõik kohad kajasid lindude rõõmsast laulust. Õnnelikult jõudsid nad koju võõrailt radadelt. Sinna olid nad põgenenud sügisel pakase eest.

IV. KÕRVALLAUSETE ASENDAMINE LAUSELÜHENDITEGA.

Võrdleme järgnevaid lauseid:

*Mu vend ütles, (mida?)
et ta pea valutab* (sihitis-
tislause).

*Õpetaja kartis, (mida?)
et lapsi jääb peole hil-
jaks.*

*Mu vend ütles oma pea valu-
tavat.*

*Õpetaja kartis lapsi peole
hiljaks jäävat.*

Kõrvallauseite asemel tarvitatakse vahel sama tähendusega lauselühendeid, mispuhul saame lihtlause.

1) **Sihitislause** asendamisel pannakse selle öeldis kaudsesse kõneviisi ja alus sihitiseks, näit.: *Poeg ütles, et ta läheb tööle — Poeg ütles enese tööle minevat.*

90. Ülesanne. Asendada sihitislauseid lauselühenditega ja vastupidi ning panna komad, kuhu vaja. Pealkirjaks: *Lause-
lühendid*.

Kingsepp teatas et saapad on valmis. Kuulsime kirvehoopet läbi metsa kajavat. Kõik kartsid et maja hakkab

põlema. Poiss tundis kuidas külm tuul käis südame alt läbi. Lootsime isa õhtul tulevat. Varsti nägime kuidas külalised sõitsid õue. Kergats kiitis et ta oskab hästi künda. Arvasime et tuleme lõunaks tööga toime. Lapsed ootasid nääri-vana peo alguseks saabuvat.

Näidis:

Põimlause	Lihtlause lühendiga
Kolhoosnikud teadsid, et Umbsoo kuivatamine nõuab palju tööd.	Kolhoosnikud teadsid Umbsoo kuivatamise palju tööd nõudvat.

Võrdleme lauseid:

Kui kooli läksin (millal?)
(määruslause), leidsin
noa.

Kui vanemad puhkavad
(millal?), käime suple-
mas.

**Õde lahkus, ilma et oleks
näinud venda** (kuidas?).

Kui koju tulin (millal?),
heitsin puhkama.

Kui jõekäär oli nüidetud
(millal?), läksime koju.

**Õue astus isa, kusjuures
tal oli kirves käes ja
kuuseoksi kaenlas** (kui-
das?).

Kooli minnes leidsin noa.

Vanemate puhates käime
suplemas.

Õde lahkus venda nägemata.

Koju tulnud, heitsin puh-
kama.

Jõekäär nüidetud, läksime
koju.

**Õue astus isa, kirves käes ja
kuuseoksi kaenlas.**

2) Määruslauseid asendatakse *des-* ja *mata-*tegevus-
nimega, kui pea- ja kõrvallause tegevused on ühe-
aegsed, kusjuures eri aluste puhul kõrvallause alus saab
nn. iseseisvaks omastavaks. Pikemad lühendid, mis
esinevad pealause järel või vahel, eraldatakse komaga: **Päi-
kese tõustes läksime teele. Partisanid olid vaenlase väge-
dega alatises kokkupuutes, püüdes hoiduda otsustavast**

lahingust suuremate väesalkadega ning tülitades vaenlast igal võimalusel.

Kui kõrvallause tegevus eelneb pealause tegevusele, asendatakse kõrvallauset **nud-**, **tud-**kesksõnaga, kusjuures eri aluste puhul kõrvallause alus saab nn. iseseisvaks nimetavaks: **Metsa jõudnud**, hakkasime raiuma. **Mehed kokku tulnud**, avati koosolek. **nud-** ja **tud-**lühendid eraldatakse alati komaga.

Määruslauseid asendatakse veel öeldist ära jättes ja alust muutes nn. iseseisvaks nimetavaks või osastavaks: **Tüdruk seisis akna all**, **lilled peos ja naerusädemeid silmis**. Iseseisev nimetav ja osastav eraldatakse komaga.

Märkus. Vigased on lühendid, milles kõrvallause eri alus on jäetud väljendamata: **Tuppa astudes tõusis müra** (kas müra astus?). Õige on: **Tema tuppa astudes tõusis müra**. **Mäe otsa jõudes hakkas linn paistma** (kas linn jõudis?). Õige on: **Meie mäe otsa jõudes hakkas linn paistma**.

Vigane on **des-**lühend, kui kõrvallause tegevus eelneb pealause tegevusele: **Koju tulles heitsin magama**, Õige on: **Koju tulnud**, heitsin magama.

91. Ülesanne. Asendada määruslauseid lauselühenditega ja vastupidi ning panna koma, kuhu vaja. Pealkiri endine.

Koosolijad võtsid elavalt sõna kui otsustasid kolhoosi asutamise küsimust. Poisid jätkasid tööd ilma et oleksid minu otsa vaadanud ning sõnagi lausunud. Kõneleja lõpetanud algasid läbirääkimised. Õpetaja astus klassi kusjuures tal oli paks raamat kaenla all. Kui vanemad elasid olid lapsed kodus kui vanemad surid paigutati lapsed lastekodusse. Mehed koju jõudnud läks ilm vihmale. Vend tuli mulle vastu latern käes. Mehed tähele panemata meie hoiatusi tungisid siiski põlevasse majja. Kui kohtu eesistuja oli ära kuulunud tunnistajate seletused andis ta sõna kaitsjale. Ma ei taha sellest rääkida teiste kuuldes. Öö tulles olime veel teel. Kui Suur Isamaasõda puhkes tõusid kõik Nõukogude Liidu rahvad üksmeelselt kaitsma oma kodumaad kuna nad pidasid Isamaasõda õigustatult kõigi töötajate ühiseks asjaks ilma et oleksid teinud vahet rahvuste vahel.

Näidis:

Põimlause	Lihtlause lühendiga
<i>Kui vaenlane lähenes, evakueerus linnarahvas.</i>	<i>Vaenlase lähenedes evakueerus linnarahvas.</i>
Võrdleme lauseid:	
<i>Traktor, mis künnab kolhoosipõlde, on uus.</i>	<i>Kolhoosipõlde kündev traktor on uus.</i>
<i>Poiss otsis aias nuga, mille ta oli kaotanud (missugust?) (täiendlause).</i>	<i>Poiss otsis aias kaotatud nuga.</i>
<i>Laevad, mis olid kivisöega lastitud (missugused?), jõudsid sadamasse.</i>	<i>Laevad, kivisöega lastitud, jõudsid sadamasse, ehk Kivisöega lastitud laevad jõudsid sadamasse.</i>

Täiendlauseid asendatakse pea- ja kõrvallause üheaegse tegevuse puhul oleviku (*v-, tav-*) kesksõnadega, kõrvallause eelneva tegevuse puhul mineviku (*nud-, tud-*) kesksõnadega, mis moodustatakse kõrvallause öeldisest. Põhisõna järel asetsev kesksõnaline lühend eraldatakse nagu lisand komaga, põhisõna ees mitte: Päevakord, *mis kaheksa punkti sisaldas*, võeti vähese täiendusega vastu = *Kaheksa punkti sisaldav* päevakord võeti vähese täiendusega vastu või: Päevakord, *kaheksa punkti sisaldav*, võeti vähese täiendusega vastu. Sõnad, *mis südamest tulid*, läksid ka südamesse = *Südamest tulnud* sõnad läksid ka südamesse või: Sõnad, *südamest tulnud*, läksid ka südamesse.

92. Ülesanne. Asendada täiendlauseid lauselühenditega ja vastupidi ning panna kirjavahemärgid. Pealkiri endine.

Ta kehajõud mis oli raskest haigusest kurnatud ei pidanud enam vastu. Kauase saju tagajärjel põhjatuks muutunud soo oli läbipääsematu. Ahi mis küdes puude praksudes lao-

tas rahvamajja soojust ning mõnusust. Õunapuud mis istutas minu vend kes on nüüd kolhoosi esimees kandsid tänava esimest vilja. Auto koormatud raskete kividega liikus aeglaselt üle silla. Vaenlane kes nägi kadu hävitas meeletus vihas kõik mis taganemisel ette juhtus. Ei hammusta koer kes haugub vaid kes hiilib.

Näidis:

Põimlause	Lihtlause lühendiga
<i>Maja, mis kolhoosnikute ühises pingutuses valmis, andis meile mugava kodu.</i>	<i>Maja, kolhoosnikute ühises pingutuses valminud, andis meile mugava kodu.</i>

93. Ülesanne. Asendada kõrvallaused lauselühendiga ning panna kirjavahemärgid.

Kui vihma sadas, istusid matkajad puu all. Kui teatrist tulid, kaotasid kindad. Kui nõukogude tankist kolmat korda katset tegi kraavi ületada, avastas ta vaenlase tulepea. Külaline, kes rongile ruttas, lahkus, ilma et oleks mütsigi kaasa võtnud. Kui koju tulid, läksid emale appi. Kui põld oli küntud, hakkas isa äestama. Autod, mis olid laaditud raua ja viljaga, saabusid turuplatsile. Kui lapsed lilli korjasid, nägid nad, kuidas jänes puhmast välja jooksis ja puude vahele kadus. Aasal jooksis tüdrukuke, kusjuures tal oli punane kübar peas ja valgeid lilli peos. Kuna rändur lõdises külmast ja tilkus voolavast vihmast, koputas ta ikka jälle uksele, ilma et oleks hoolinud seesolijate vaikimisest.

Väljajätteline ja katkeline lause.

Vaatleme lauseid:

1. *Lapsed, tupp!* (= Lapsed, minge tupp!). *Mees tööle* (= Mees hakkas tööle). *Oi nalja!* (= Oi, küll sai nalja). *Tuiskab* (= Lund tuiskab).

2. *Ettevaatust — hammustab! See sündigu... ma olen mees, kes... lühidalt: siin mu käsi! Suits... leegid... hädahüüd... Ära... ära pahanda, et ma sulle... kõike...*

Elavas kiires kõnes jäetakse sagedasti lausest välja endastmõeldavaid lauseliikmeid, millega tekib **väljajätteline** lause. Väljajättelised laused on 1) pealkirjad, näit. „*Mahtra sõda*“, 2) allkirjad, näit. *Tervitusega P. Vaher*, 3) aadressid, näit. *Tallinn, Metsa 5, sm. K. Vanik*, 4) teated ja kuulutused, näit. *Põllutööriistu, rauda, lupja, tsementi. Viru Tarbijate Kooperatiiv*, 5) telegrammid, näit. *Tallinn Karja 12 Kask Sõida homme nõupidamine Karl*.

Lause keskelt sõna või sõnarühma väljajätu tähistatakse mõttekriipsuga: *Noorus — külviaeg. Ma läksin õppima, et saada inseneriks, sõber — õpetajaks.*

Erutusseisundis väljendutakse **katkeliste** lausetega. Katkeliste lauseosade ja lausete vahel tarvitatakse mõttepunkte.

94. Ülesanne. Kirjutada lugemikust või koostada 5 väljajättelist ja 5 katkelist lauset; koostada telegramm.

V. OTSENE JA KAUDNE KÕNE.

Vaatleme järgnevaid lauseid:

Isa ütles meile: „ <i>Ma sõidan homme linna.</i> “	„ <i>Ma sõidan homme linna.</i> “ ütles isa meile.	„ <i>Ma sõidan,</i> “ ütles isa meile, „ <i>homme linna.</i> “
Ema küsis: „ <i>Kas tuled minuga heinamaale?</i> “	„ <i>Kas tuled minuga heinamaale?</i> “ küsis ema.	„ <i>Kas tuled,</i> “ küsis ema, „ <i>minuga heinamaale?</i> “
Mina hüüdsin rõõmsasti: „ <i>Tulen tingimata, aja mind aga hommikul üles!</i> “	„ <i>Tulen tingimata, aja mind aga hommikul üles!</i> “ hüüdsin mina rõõmsasti.	„ <i>Tulen tingimata,</i> “ hüüdsin mina rõõmsasti, „ <i>aja mind aga hommikul üles!</i> “

Neis lauseis esinevad osalauseina kõnelejate sõna-sõnalised ütlused. Niisugused kellegi sõna-sõnalised ütlused kannavad **otseste kõne** nimetust.

Otseste kõne kõnelejat nimetav saateause võib asetseda otseste kõne ees, järel või keskel.

Otsene kõne on alati **jutumärkides**.

Kui saatelause on otsese kõne ees, siis seisab tema järel **kaksikpunkt** (järgneb seletus) ja otsene kõne algab **suure** tähega.

Kui saatelause on otsese kõne järel, siis pannakse otsese kõne järele vastavalt sisule **koma**, **küsi-** või **hüüumärk** ja saatelause algab **väikese** tähega.

Kui saatelause on otsese kõne keskel, siis eraldatakse ta **komadega** (kiillause) ja otsese kõne kummalgi osal on **jutumärgid**.

Ühe isiku kõne võib koosneda paljudest lausest; sel puhul pannakse jutumärgid ainult kõne algusse ja lõppu.

Eriisikute kõned rea keskel eraldatakse mõttekriipsuga: „*Kas tuled homme heinamaale?*” — „*Tulen tingimata, aja mind aga hommikul üles!*” — „*Eks me näe.*” — „*Mis seal näha, tulen kindlasti.*”

95. Ülesanne. Panna kirjavahemärgid ja tähistada osalausete arv iga lause järel. Pealkirjaks: *Lause otsese kõnega*.

Peks mõisaõues.

Maha ja viiskümmend otsustas haagikohtunik / Poe Jaan toodi mõisa ette seal oli peksupink valmis ja kaks soldatit seisid viitstega teine teisel pool / Jaan seoti pingile kinni ja küsiti kas hakkad teole / Jaan ei vastanudki ja soldatid hakkasid kõigest jõust kordamisi lööma trummid pandi põrisema ja moosekandid mängima / Jaanile anti viiskümmend hoopi tehti siis lahti ja küsiti talt kas vannud vana seaduse peale / Ei vannu mitte ütles Jaan pead tõstes ja hambaid kokku pigistades tehke mis tahate / Uuesti seoti vaeseke ja anti jälle viiskümmend hoopi põristati trumme ja aeti vilepilli siis küsis haagikohtunik kas vannud alla / Ei vannu rõhus Jaan läbi hammaste / Kolmandat korda tõmmati mees maha lisati kümme hoopi juurde päästeti jälle lahti ja haagikohtunik ilkus nüüd küll vannud / Mitte ei vannu hüüdis Jaan verine kui tapetud loom ja näost kollane kui surnu pekske mind või tükkideks missuguse tüki külge suu jääb see ütleb ei vannu /

(E. Vilde „Mahtra sõja” järgi.)

96. Ülesanne. Koostada lauseid otsese kõnega: 1) saate-lausega alguses, 2) saatelausega keskel, 3) saatelausega lõpus, ning panna kirjavahemärgid. Pealkiri endine.

Võrdleme otsest ja kaudset kõnet:

Otsene kõne	Kaudne kõne
Isa ütles mulle: „ Ma hakkab ristikheinu vedama. “	Isa ütles mulle, et ta hakkab ristikheinu vedama.
Ta küsis minult: „ Kas sa ei taha kaasa tulla? “	Ta küsis minult, kas ma ei taha kaasa tulla.
Ma hüüdsin vahvalt: „ Saada teised niitma ja mina hakkab koormat tegema! “	Ma hüüdsin vahvalt, et ta saatku teised niitma ja et mina hakkab koormat tegema.

Otsest kõnet võib asendada kaudsega.

Kaudses kõnes väljendatakse kõneleja sõnu umbkaudu, teiste jutustusena. Kaudne kõne on kõrvallause (sihitilause) ja eraldatakse lause muust osast komaga; kaudsel küsimusel ei ole küsimisülesannet ja selle järele ei panda küsimärki.

Kaudses kõnes on laused üldiselt samas kõneviisis ja ajas kui otseseki; isik (*ma, sa, ta*) oleneb kaudse kõne jutustaja vaatekohast.

Kaudset kõnet tarvitatakse ümberjutustustes.

97. Ülesanne. Asendada otsene kõne kaudse kõnega ja vastupidi.

Pealkirjaks: *Otsene ja kaudne kõne.*

„Kui vana sa oled?“ küsis õpetaja lapselt. Isa ütles, et ta sõidab homme linna. Vend päris minult: „Kas sa saad varsti tööga valmis?“ Ma küsisin temalt: „Millal sa tuled minu juurde?“ Ema ütles tüdrukule, et nad mingi välja mängima. Nõudsin vennalt: „Miks sa täna ei õpi?“ Poisid ütlesid meile: „Kui te poleks läinud parki, siis meil poleks nüüd olnud vaja teid otsida.“ Isa ütles sulle, et sa viiksid selle kirja kohe posti. Ema nõudis minult: „Kuhu sa õhtul raamatu panid?“

Näidis:

Otsene kõne	Kaudne kõne
<i>Rühmajuht hüüdis poistele: „Jooske lähema metsa äärde!”</i>	<i>Rühmajuht hüüdis poistele, <u>et nad jookseksid lähema metsa äärde.</u></i>

98. Ülesanne. Valida lugemikust dialoogi katkend ja jutustada ümber kaudses kõnes. Pealkirjaks: *Ümberjutustus.*

VI. SÖNADE JÄRJEKORRAST.

Lauseliikmete asendist.

Vaatleme aluse ja öeldise paigutust:

a) *Ma palusin isa, et ta võtaks minu kaasa järvele. Vanem öde teatas, et ta oli jõudnud pärale, kuid oli jäänud haigeks.*

b) *Homme läheb kolhoosipere kartulimaale. Kinnisilmi oli poiss lugenud kellalööke.*

c) *Kui isa tuli, äratas ema minu. Et poisil aeg kulus mänguks, jäid peenrad kitkumata.*

d) *Kirjutagu Peeter ometi. Algaks pidu pea!*

Alus seisab harilikult öeldise ees.

Öeldis pannakse aluse ette: 1) lihtlauses, mille algul on öeldise laiend, 2) pealauses, mille ees on määrulause, 3) soovlauses.

Öeldise kesksõna, kõrvalsõna ja öeldistide seisavad pöördelise muute järel, järjekorra vahetusel aga aluse järel: *Kui sügis oli kätte jõudnud, olid noored kärmad kooliteele.*

Märkus. Saksapärasusena on säilinud kõrvallause öeldises olema-verbi paigutamine lause lõppu, mis tuleb lugeda veaks, näit.: *Abivägi jõudis pärale, kui vaenlane põgenema löödud oli.* Selle asemel tuleb öelda: *Abivägi jõudis pärale, kui vaenlane oli löödud põgenema või... kui vaenlane oli põgenema löödud.*

99. **Ülesanne.** Järjestada õieti alus ja öeldis, neid alla kriipsutades. Pealkirjaks: *Sõnade järjekord: alus ja öeldis.*

Käskis õpetaja, et võtaksid kõik õppekäigule kaasa noad ja labidad. Meie tulles vihma sadama hakkas, nii et ei jäänud hamba alla kuiva kohta. Kui jõudis isa koju, lapsed jooksid talle vastu. Ometi ta minema läheks! Kibedasti töös olles ma midagi ei kuulnud ega näinud. Kuni rakendas isa hobust, ma seadsin reisikorvi. Kord maipäevad saabuksid! Ukse vahel poiss rebis kuue lõhki, aga kulmu ta lõhkus lakas. Nägin ma, et riided varna pandud olid. Oige hõlma kinni ükski ei hakka. Kui tuleb sügis, kured lõunamaale lendavad. Kui looja läks päike, mehed ei olnud tööga lõpule jõudnud. Ilus ilm homme tuleks! Kuigi ilus oli ilm ja laulsid linnud, Peetri tuju halb oli nurjunud kalapüügist. Poeg, kes oma ema aitama pidi, oli selle kohuse täiesti unustanud. Katuselt pikad vihmakeeled voolasid, räästailt vesi valgus ojadena. Uudismaad ta juuris, nii et ööd-päevad kütis suitses. Teadsime kõik, et ta ära sõita kavatseb.

Vaatleme sihitise, määruse ja täiendi paigutust:

a) *Ema saatis **paki** pojale. Vend tahab **õppida**. Isa küsis **minult**, kas ma tahan **lugeda ajalehte**.*

b) *Lapsed läksid **keskhommikul aeda**, kus nad kitkusid peenraid **lõunani**. Õpetaja kõneles **meile töösangareist**, kes andsid kogu jõu **Nõukogude kodumaale**.*

c) ***Raske** koorem kolises **sillutatud** tänaval. Salk **õpilasi** kuulab **õpetaja** kõnet. Ma nägin, kuidas **noor** hobune sõtkus **kolhoosi valmivat** kaera.*

Sihitis asetseb oma põhisõna (pöörd sõna) järel.

Määrus asetseb oma põhisõna (pöörd sõna) järel. Kui ühe ning sama põhisõna juurde kuuluvad sihitis ja määrus, siis paigutatakse sihitis enamasti määruse ette.

Täiend: omadussõnaline täiend seisab oma põhisõna ees; nimisõnaline täiend omastavas käändes on oma põhisõna ees, kuna muus käändeis olev võib seista kord põhisõna ees, kord järel.

Kui nimisõnal on kaks täiendit, üks omadussõnaline ja teine nimisõnaline omastavas käändes, mis esinevad kõrvuti, siis seisab nimisõnaline täiend omadussõnalise ees.

100. Ulesanne. Paigutada õieti sihitis, määrus ja täiend, neid nimetuste lühenditega tähistades. Pealkirjaks: *Sõnade järjekord lauses.*

Meie vedasime küüni uude heinu. Vihm karastab viimaks meie põldu janunevat. Heinalõhn magus niidult õue kandub. Väsinud kalureid salkkond randa jõudis. Eesti sõnameistrite parimate väärtuslikke teoseid lugege. Väljas tuul sügisene ulub, nagu ta tahaks nutuga matta meie töölaulu rõhkava. Noor hobune autot nägi ja kivikoormaga lõhkuma hakkas. Veekausis kirjuservalises uhab ta puhtaks käed sinisoonelised. Marju metsaskäijad olid rohkesti koju toonud. Naaberkool meie noori võistleva kutsus metsaistutamises. Viisaastak käesolev mitte ainult tahab taastada meie põllumajanduse sõjaeelse taseme, vaid ka ületada selle. Sotsialistlik võistlus Eesti NSV tehastes, asutistes ja ka põllumajanduses massiliselt levib ja meie rahvast elu uut, õnnelikku looma kasvatab.

Näidis: ^{t.} *Meie noored ei tohi unustada kohustusi seltsi-*
^{t.} *meeste vastu. Pioneer suhtub seltsimehelikult oma kaasõpi-*
^{m.} *lasisse.* ^{s.} ^{t.} ^{m.}

Jälgime kõrvallause ja selle põhisõna paigutust:

Kolhoos hakkas ehitama uut küüni *heinamaale*, mis oli kõige kaugemal. Kolhoos hakkas ehitama heinamaale uut *küüni*, mis pidi mahutama selle heinamaa saagi. Käidi läbi käsikäes kõik *paigad*, kus lapsepõlves oli mängitud. Käidi läbi kõik paigad *käsikäes*, nagu ei olekski oldud lahus aastakümneid.

Kõrvallause paigutatakse võimalikult vahetult oma põhisõna järele.

101. Ülesanne. Paigutada õieti kõrvallause ja selle põhisõna pealause, viimast alla kriipsutades. Pealkirjaks: *Kõrvallause paigutus.*

Mind võeti igal pool hästi vastu, kuhu ma läksin. Mehed jõudsid alles siis töölt koju, kui päike juba looja oli läinud. Nägime lapsi kõndivat metsa veeres, kel olid täis marjakorvid käes. Käisime mitmes kohas otsimas kadunud kella, kus olime istunud matkal. Lahkusin kodust kuueeteistkümneaastasena, kus olin veetnud oma läpsepõlve, et asuda õpetajaks üksildasse metsakülla. Mees tuli, kes on meie külaliseks, lõunast ja tõi puuvilja meile, mis oli seal juba küps. Inimesed oskavad, kes palju on töötanud, hinnata teiste tööd. Meie anname väliskodanikele varjupaigaõiguse, keda töötava rahva huvide kaitsmise pärast taga kiusatakse. Igaüks on kohustatud sotsialistlikku omandit hoidma ja tugevdama, mis on kogu töötava rahva jõuka ja kultuurse elu allikaks. Esimese vilja viib iga nõukogude põllumees riigile, mis on tänuks ning tasuks vaba, õnneliku elujärje eest.

Lauserõhulised sõnad ning sõnarühmad asetatakse harilikult lause algusse või lõppu. Võrdleme: **Täna tuleb heinatöö lõpetada. Heinatöö tuleb lõpetada täna. Heinatöö tuleb täna lõpetada. Täna tuleb lõpetada heinatöö.**

102. Ülesanne. Koostada või kirjutada oma kirjandeist näiteid 1) aluse ja öeldise, 2) laiendite, 3) kõrvallause ja põhisõnade, 4) lauserõhuliste sõnade õige paigutuse kohta. Pealkirjaks: *Sõnade järjekord.*

VII. KIRJAVAHEMÄRKIDE TARVITAMISE ÜLEVAADE.

I. Punkt esineb:

a) jutustava lause lõpus: *Mehed sõitsid merele. Vend küsis, mis kell on. Inimene on ühiskondlik olend, kes valmistab tööriistu.*

b) peal- ja allkirjade järel: *Ranna Tarbijate Kooperatiivile. Karl Kask.*

c) järgarvude järel: *Lenin sündis 22. aprillil 1870. a. Simbirskis.*

d) lühendite järel: *a. = aastal, sm. = seltsimees, lk. = lehekülg, t. = tund; tänav, jne.*

(Erandreegli järgi on meetermõõtude lühendid punktita: *l* = liiter, *m* = meeter, *sm* = sentimeeter, *mm* = millimeeter, *ha* = hektaar, *t* = tonn, *ts* = tsentner jne. Punktita on ka suurtest tähtedest koosnevad lühendid: *NSVL* = Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit, *ENSV* = Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik jne.)

2. Hüüumärk esineb:

a) hüüd-, käsk- ja soovlausete järel: *Küll kihutab! Pidage kinni! Jääks ometi tasemaks! Elagu Eesti NSV!*

b) eriti rõhutatud ütte järel: *Ema! ema! ma kardan!*

c) hüüatussõnade järel: *Nonoh! Oi! Säh!*

d) imestluslause või -sõna järel (lause keskel sulgudes): *Linna elanikkond kasvab mõne aastaga kümnekordseks! Ühe talvega kaks (!) klassi lõpetada ei ole naljasi!*

3. Küsimärk esineb:

a) küsilause lõpus: *Mis kell on?*

b) kaheldava sõna (või mõtte) järel lause keskel sulgudes: *Poiss olevat matkanud 500 km (?) ühe kuuga.*

4. Mõttepunktid pannakse:

a) ärajäetud tähtede asemele: *Sõitsime J... (= = järve) valda.*

b) katkelisse lausesse (keskele ja lõppu): *Ruttu... teed mööda!...*

103. Ülesanne. Kirjutada näiteid punkti, hüüumärgi, küsimärgi ja mõttepunktide kohta. Pealkirjaks: *Punkt, küsimärk, hüüumärk, mõttepunktid.*

5. Koma eraldab:

a) ütet: *Kas tuled, Heino, meiega aeda?*

b) põhisõna järel asetsevat lisandit: *Kas oled Tartus, meie ülikoolilinnas, käinud?*

c) hüüdsõnu lause algul. *Oh, küll täna oli kiire! Ei, nii ei pääse edasi.*

d) korduvate liikmetega lause samaliigilisi liikmeid: *Lumi langes pehme vaibana teedele, põldudele, heinamaadele ja soole* (kõik kohamäärused).

e) rindlauses osalauseid: *Rohunina tärkab, põllumees ärkab.*

f) kiillauseid: *Homme, loodan seda kindlasti, on ilus ilm.*

g) põimlauses pea- ja kõrvallauseid kui ka kõrvalauseid omavahel: *Kui teist korda kõlistati, astusime saali, mis oli ehitud lillede ja vanikutega.*

h) **nud-** ja **tud-**lauselühendeid, iseseisva nimetava ja osastavaga ning pikemaid **des-** ja **mata-**lauselühendeid: *Õppimise lõpetanud, läksime mängima. Poiss jonnis, jalad harkis ja mokad torus. Kõnelemata sõnakest kellegagi, istus ta kogu päeva laua taga, kirjutades uurimust Jüriöö vabadusvõitlusest.*

104. Ülesanne. Kirjutada näiteid koma tarvitamise iga juhu kohta.

6. Punktcoma pannakse:

a) rindlauses pikemate osalause, lühemate uue mõttega osalause ja lauserühmade vahele: *Fašistlikud okupandid kavatsesid muuta Eesti Saksa asumaks; meie rahvas pidi saama jälle orjavaks pärismaalaseks. Päevased hääled on kõik vaikinud; isegi karjakelli ei ole kuulda. Pime õues — piits peos; koit õues — kott seljas; valge õues — vagu taga. Kui laiskled, siis saad laita; kui tööd teed, siis saad kiita.*

b) koondlauses loetlusrühmade vahele: *Eduard Vilde tähtsaimad teosed on: „Külmale maale“, „Mahtra sõda“, „Kui Anija mehed Tallinnas käisid“, „Prohvet Maltsvet“, „Mäeküla piimamees“ (romaanid); „Tooma tohter“, „Seadusemees“, „Kupja-Kaarli adjustaadid“, „Minu esimesed „triibulised““ (novellid); „Pisuhänd“, „Tabamata ime“, „Side“ (näidendid).*

7. Kaksikpunkt esineb:

a) loetluse ees: *Kõik oli purustatud: puud, põõsad, lilled, rohi.*

b) rindlauses seletavate lausete ees: *Noorel niitjal oli hirm: algajana võib ta jääda teiste jalgu.*

c) otsese kõne ees: *Pime ütles jalutule: „Mine valge eest!”*

8. Mõttekriipsu tarvitatakse:

a) koondlauses loetluse järel kokkuvõtva sõna ees: *Metsas, luhal, aasal, põllul — igal pool sãras ja helises kevad.*

b) väljajättelises lauses: *Mina läksin õppima, sõber — õpetajaks. Säärane lugu — pöörane!*

c) kiillausete eraldamiseks: *Juba tee peal — vist sooja mõjul — hakkas kassipoeg nurru lööma.*

d) üllatava, ootamatu sõna või mõtte ees: *Tasuks oma kannatuste eest sai Eedi õhtul paruniproualt — õhukese viilaka kollast saia (E. Vilde). Kalju oli hea sõber, kuid — teravate küüntega.*

e) eri isikute kõne eraldamiseks rea keskel: *„Kas hakkame minema?” — „Ootame veel!” — „Mispärast?”*

Tähele panna! Tuleb hoiduda mõttekriipsuga liialdamisest.

105. Ülesanne. Kirjutada näiteid punktкома, kaksikpunkti ja mõttekriipsu iga juhu kohta.

9. Jutumärgid eraldavad:

a) otsesest kõnet: *„Ära kurvasta,” ütles vend, „küll näed kodu jälle.”*

b) tsitaate: (täpseid väljavõtteid kellegi sõnadest): *Kodanlik-rahvusliku liikumise ajal iga eestlane „kaugel nägi kodu kasvavat”.*

c) ebahariliku tähendusega sõnu: *Poisil on „kuld- sed” käed.*

d) tekstist eriliselt välja tõstetavaid, vaatluse alla võetavaid sõnu, sõnade rühmi või lauseid. *Väikesel lapsel on raske hääldada häälikut „r”. „Koer jookseb” on laiendamata liht- lause.*

e) kirjutiste, raamatute jne. pealkirju, asutiste, esemete erinimesid: *Lugesin Eduard Vilde romaani „Külmale maale”. Spordiring „Dünamo” avas jalgpallivõistluse.*

10. Sulud eraldavad:

Kiillauseid, seletavaid vahemärkusi: *Õõdpäevad kaevasid mehed peakraavi (seda oli üle 2 km), juh-tides kõik oma sooveed jõkke. A. Tammsaare (1878—1940) on kirjutanud kodanlust piitsutava romaani „Põrgupõhja uus Vanapagan”.*

11. Sidekriipsu tarvitatakse:

a) silbitamisel, poolitamisel ja ühendamisel: *kir-ju-ta-mi-ne, v-kesksõna, ma-infinitiiv;*

b) mitmetüvelistes ja eriliste häälikrühmadega liitsõnades: *õigekeelsus-sõnaraamat, kuu-uurija;*

c) liitsõna osade asemel, mida ei korrata: *põllu- ja aasahein, töötingimused ja -tasu;*

d) sõnapaarides: *kimpsud-kompsud, edasi-tagasi.*

12. Ülakoma tarvitatakse:

a) väljajäetud tähe märkimiseks (luuletustes): *Too mull' lilli.*

b) mõningate pärisnimede käänamisel nime-tavalise kuju näitamiseks: *Sain küllakutse oma sõbralt Kaa-rel Kase'lt* (antud juhul on nimetavaliseks kujuks *Kase*).

106. Ülesanne. Kirjutada näiteid 1) jutumärkide, 2) sul-gude, 3) sidekriipsu ja 4) ülakoma iga juhu kohta.

KORDAMISEKS.

107. Ülesanne. Määrata iga käandsõna liik ja kääne ja märkida need lühendina sõna järele sulgudes.

Pealkirjaks: *Käänamine.*

Jaan Kreuks.

Jaan Kreuks sündis 1891. aastal Harjumaal Alavere val-las moonaka pojana. Koolis käia sai ta väga vähe. Oli Tal-linnas ajalehepoisiks, hiljem lukksepa- ja pottsepatööliseks.

Peterburis võttis ta osa töölisliikumisest ja tuli 1917. aastal sünnimaale veendunud bolševikuna. Ta võttis aktiivselt osa Nõukogude Eesti loomisest, mida eesti kodanlusel välismaa interventide abiga läks korda ajutiselt võita. 1919. aastal astus Kreuks lihttöolisena raudteetehastesse, kus ta sai töölistkonna organisaatoriks ning juhiks, keda piirita usaldati. Olles valitud Ametiühingute Kesknõukogu liikmeks, pääses ta siiski kongressilt põranda alla, sellal kui 26 seltsimeest tapeti Irboskas ja 76 saadeti läbi rinde Nõukogude Venesse. Hilegaalses töös oli Kreuks Kingissepa lähemaks kaastööliseks ning sõbraks tema surmani. Suured teened on Kreuksil Eestimaa Kommunistliku Noorsooühingu organiseerimisel ja juhtimisel. Pärast Kingissepa tapmist andus Kreuks veel suurema innuga eesti töörahva organiseerimisele. 1923. aastal tappis Jaan Kreuksi politseinuhk lasuga selja tagant, avalikkusele aga teatati, et Kreuks on saanud surma kahevõitluses arreteeriva politseinikuga. Nii langes meie töörahva ustav võitleja, olles kindel lõpuni.

108. Ülesanne. Määrata iga pöörd sõna vorm ja märkida see lühendina sõna järele sulgudes.

Pealkirjaks: *Pööramine.*

Zoja Kosmodemjanskaja.

Detsembri algul 1941 tabasid ja hukkasid sakslased partisaani „Tanja”. See oli Zoja Kosmodemjanskaja, 18-aastane Moskva kommunistlik noor. Saksa ohvitserid katsusid temalt üle kuulates teateid välja pigistada. Kuid tabatud sangar vaikis. Teda peksti rihmadega ja rusikatega, pisteti talle lõua alla põlevaid tikke, tõmmati tal saega üle selja — ta vaikis, ilma et oleks väljendanud väiksematki nõrkust või hirmu. Ta viidi tõugates võlla alla. Ta pöördus siin poojate poole ja ütles: „Teie poote mind praegu, kuid ma pole ükski. Meid on 200 miljonit ja kõiki te ei jõua puua. Minu eest makstakse kätte! Petetud saksa sõdurid, andke endid vangi, kuni pole hilja, võit kuulub niikuinii meile!” Siis tõmbas timukas kõiest ja silmus läks pingule ümber Zoja kaela. Ent ta kiskus silmuse kahe käega laiali ja hüüdis väljakule

kokkuaetud rahvale: „Elage hästi, seltsimehed! Võidelge, ärge kartke! Meiega on Stalin! Stalin tuleb!...”

Nii suri Nõukogude Liidu kangelane Zoja Kosmodemjanskaja. Kes võidaks niisuguse rahva!

*109. Ülesanne. Panna sõnades liited püstkriipsude vahele ja märkida sõna järele sulgudes liite nimetavaline kuju, kui see siinsest erineb. Pealkirjaks: *Liited*.

Kurbmäng algab.

Mehised Vaitla talupojad otsustasid abiteost keelduda. Nendel oli kindel tunne ning arvamine, et mõisnik käsutab neid ilma õigusega. See veene valitses rahva seas terves kubermangus, ja kus ei hakatud abiteo vastu tegelikult tõrkuma, seal mõjutas ainult kartus haagikohtuniku elajaliku karistuse eest. Harjumaal aga, kus orjus oli eriti raske, algas kõikjal avalik vastupanek abiteole. Sel puhul palusid Kose kihelkonna mõisnikud sõjaväelist abi ja haagikohtunikule tehti ülesandeks painutada vastupanijad käsu täitmisele. Kõik need vallad, kes tõrkusid abiteo vastu, käsutati haagikohtuniku juurde kokku, ja halastamatu peks sõjaväelaste abil algas. Rahva veendumus abiteo ebaseaduslikkuses oli nii kindlalt, nii sügavasti hinge juurdunud, et mehed heitsid märtrite kirglikkusega armutu nuhtluse alla. Harjulasi olevat käinud Tallinnas kubeneri juures kaebamas abiteo pärast, aga nad ei olevat saanud oodatud õigust ja pöördunud pettudes koju tagasi.

(E. Vilde „Mahtra sõja” järgi.)

110. Ülesanne. Kirjutada sulge ära jättes neis olevad sõnad tarvilikus muutes järgnevaga kokku või sellest lahu. Pealkirjaks: *Liitsõnad*.

Vahva Vahur.

Piiskop sõitis (põline) metsa oma (ära) joosnud sulast Vahurit otsima ja tabas ta (sada) aastase (kuusk) hiiglase alt magamast. Parajasti kui (piits) hoop pagulase selga lak-satas, lähenes tüvede vahelt (hiigel) karu. (Surm) hirmus

töötas piiskop sulasele vabaduse ja maad, kui see ta päästaks. Vahur haaras piiskopi (jaht) noa ja tappis (kallale) tungiva karu. Vahuri (üli) suur jõud tekitas (muinane) jutte. Räägiti, kuidas ta paljaste kätega olevat (ära) kägistanud terve (hunt) karja, kes talle kibeda külma ajal (kallale) kippunud, kuidas ta nahad (maha) nülginud ja kered tamme okstesse (üles) riputanud; kuidas ta (mets) härja (kinni) püüdnud ja kuused juurtega maast (välja) kiskunud. Neid jutte kuulates särasid (tegu) poiste (nugis) silmad, (vana) meeste (küüru) rõhutud (ori) selg vajus veel enam küüru ja (maha) pöördunud pilk pajatas: „Meie seda ei või...” Oma pojale aga ütles Vahur (surm) voodis: „Ära sõbrusta (rööv) rüütlitega, mine oma (ori) rahva keskele ja võitle temaga koos vabaduse eest!”

(E. Bornhöhe „Tasuja” järgi.)

111. Ülesanne. Panna kirjavahemärgid ja seada taandread, kriipsutada alla igas lauses alus ühe ja öeldis kahe joonega ja tähistada laiendid tähtedega **s.** (sihitis), **m.** (määrus) ja **t.** (täiend). Pealkirjaks: *Lihlause*.

Johannes Lauristin.

Johannes Lauristin meie esimene Rahvakomissaride Nõukogu esimees pidi töölislapsena seitsmeaastaselt hakkama endale leiba teenima olles Kuivajõe vallas karjuseks siis töö poisiks/ 16 aastaselt 1915 a sai ta Volta tehasesse treialioopilaseks/ Õhtuti õppis ta kursustel hiljem õhtukeskkoolis/ Klassiteadlike tööliste ringis kasvab ta veendunud innustatud võitlejaks ängistava ülekohtu vastu ja astub 1917 a bolševike parteisse/ Kodanlikus Eestis on Lauristin agar tööliste ajalehtede toimetaja ja töötab andunult Kommunistlikus Noorsooühingus/ 1923 a arreteeriti Lauristin Kreuksi kaastöölisena ja mõisteti seitsmeks aastaks sunnitööle/ Vanglas ta õppis kirjutas romaani Riigikukatjad organiseeris poliitiliste vangide salajase ajalehe Vangimaja Kiir/ Varsti pärast vabanemist arreteeriti ta uuesti põrandaaluse tegevuse pärast ja mõisteti kuueks aastaks sunnitööle/ Vabanenud asus ta jälle põrandaalusesse töösse partei juhtkonda/ A 1940 sai meie

kodumaa töötava rahva ühisel tahtel nõukogude vabariigiks/ Neil pöördapäevil oli Lauristin EK(b)P sekretärina ja RKN-i esimehena Nõukogude Eesti ülesehituse juht/ Saksa fašistide sissetungil pühendas Lauristin kogu oma jõu vastupanu organiseerimisele/ Ta langes 28 augustil 1941 a lahingupostil

112. Ülesanne. Panna kirjavahemärgid ja seada taandread ning tähistada rindlauseid tähega R ja osalause te arvuga liitlause järel sulgudes. Pealkirjaks: *Rindlause*.

Viktor Kingissepp.

I

Viktor Kingissepp sündis 24 märtsil 1888 Saaremaal töölise pojana isa töötas enne maal siis Kuressaares nahavabriku masinistina/ Keskkhariduse sai Viktor Kuressaare gümnaasiumis koolipoisina võttis ta innukalt osa 1905 a põrandaalusest ringist ja käis maal selgitustööd tegemas/ 1906 a lõpetas Viktor gümnaasiumi ja siirdus Peterburi ülikooli loodusteaduskonda siin ühines ta otsekohe põrandaaluse sotsiaaldemokraatliku liikumisega asudes kindlasti bolševike tiivale ja ta saadeti järgneval aastal Tallinna korraldama partei tööd partei Eesti organisatsioonile pani aluse Mihhail Kalinin kui ta oli välja saadetud Tallinna 1901—1903 a. Pingeline töö ja puudus murdsid Viktori tervise ja ta puhkas aasta vanemate juures siis jätkas ta õppimist Peterburi ülikooli õigusteaduskonnas ja sukeldus jälle parteitöösse/ 1914 a saadeti Kingissepp Peterburist välja ta elas politsei valvealusena Tveris siis Kaasanis/ Mobiliseerituna tsaari sõjaväkke saadeti ta Kaukaasia rindele kus ta töötas sanitaaralal 1917 a revolutsiooni puhkedes ruttas ta kodumaale ja andus kogu hingega parteitööle esmalt Narvas pärast Tallinnas/ Pärast Suurt Oktoobrirevolutsiooni tõusis Kingissepp ta oli meie töörahva parim ühiskonnateadlane ja osavaim organisaator eesti tööliikumise juhiks kuid Saksa okupandid kägistasid tekkiva Nõukogude Eesti.

113. Ülesanne. Panna kirjavahemärgid ja seada taandread, tähistada põimlauseid tähega P ning osalauseite arvuga liitlause järel sulgudes ja kriipsutada alla pealauseid.

Pealkirjaks: *Põimlause.*

II

1918 a novembris kui Saksa võimsus oli kokku varisemas ruttas Kingissepp Tallinna et organiseerida eesti töörahvast vabastamiseks okupantidest ja nende käsilastest ning taastada nõukogude võim, mille olime kätte võitnud Oktoobri-revolutsioonis/ Eesti kodanlusel keda abistasid Lääne-Euroopa imperialistid Soome ja Vene valgekaartlased õnnestus suruda maha töörahva vabadusvõitlus ja pääseda võimule/ Nüüd algas raske ajajärk mil kommunistlik partei pidi sügavalt pöranda alt juhtima töörahva võitlust/ Kingissepp lõi üle maa Eestimaa Kommunistliku Partei pörandaaluse organisatsiooni mis juhtis töörahva võitlust kurnajate vastu nii kodusõja päevil kui ka hiljem kui kodanlus oli suutnud võimule jääda/ Ta organiseeris salajasi trükikodasid et anda välja raamatuid lendlehti ja ajalehte Kommunist/ Pöranda all korraldas ta kaks EK(b)P kongressi millel rajati parteile kindlad organisatsioonilised ja ideoloogilised alused/ Kingissepp organiseeris Töörahva Ühise Väerinna klassiteadlike töölisorganisatsioonide liidu mis kogus endasse kogu Eesti tööliklassi ja enamiku kehvtalupoegi/ Ta näitas ametiühingutes kuidas tuleb võidelda uutest kodanliku korra tingimustes/ Kodanlik valitsus maksis suuri summasid oma nuhkidele et need tabaksid Kingissepa mis aga 4 aastat ei õnnestunud kuigi vangistati ja tapeti töölisi keda arvati teadvat Kingissepa asukohta.

114. Ülesanne. Panna kirjavahemärgid ja seada taandread ning tähistada liitlauseid tähega R (rindlause) või P (põimlause) ning osalauseite arvuga liitlause järel sulgudes. Pealkirjaks: *Kirjavahemärgid.*

III

Viimaks läks korda kodanlikel võimumeestel kes olid tõsiselt hirmus tabamatu revolutsionääri ees leida reetur kelle näpunäidetel Kingissepp vangistati ööl vastu 3 maid 1922

tema konspiratiiv-korteris/ Kodanlusel oli Kingissepa tapmisega nii erakorraliselt kiire et ei möödunud ta tabamisest 24 tundigi kui kõik ülekuulamise protseduurid ja kohtumõistmise komöödia olid tehtud ja eesti töörahva juht mõrvatud/ Kell 18 algas Sõdurite Kodus väljakohtu istung kogu ümborus oli sõjavägedest piiratud Kingissepp toodi tugeva valve all saali/ Kohtu küsimusele mis ta elukutse on vastas Kingissepp töötasin Eesti kodanluse võimu kukutamiseks/ Siinsamas teatas Kingissepp et ta loobub kohtu poolt määratud kaitsjast sest et ta on jurist ja kaitseb end ise/ Kingissepp käitus kohtus mehiselt ning kindlameelselt/ Ma tean et teil on otsus juba ammu valmis ütles Kingissepp oma viimases sõnas teie olete timukate kohus/ Ta lasti maha ööl vastu 4 maid 1922/ Viktor Kingissepa käe all kasvas terve sugupõlv eesti töörahva revolutsioonilisi võitlejaid ja tema sangarlik kuju innustas neid võitlema ka kõige raskemas olukorras/ Vaba eesti rahvas ei unusta Viktor Kingisseppä tema andis oma elu meie vabaduse nurgakiviks.

VIII. SÕNAVARA.

Inimeste ühiskondlik elu muutub pidevalt. Muutuvad tööriistad, tootmisviisid ja ühiskondlikud vormid.

Ürgaja inimesteks tööriistadeks olid kepp ja kivi. Jahimajanduse aja tööriistadeks olid kivikirves, vibu ja nool. Peale seda tekkisid metalltööriistad, tekkisid karjandus ja põllundus. Ühiskond jagunes klassideks. Ühel pool olid orjapidajad, teisel pool orjad. Orjamajapidamist asendas feodaalkord, kus valitsejateks olid feodaalisandid, mõisnikud ja tootjateks pärisorjad-talupojad. Kapitalistlikus korras kuulusid ja kuuluvad tootmisvahendid kapitalistidele, kellele töölised peavad oma tööjõudu müüma ja looma lisaväärtust, millest tuleb kasum kapitalistile. Kapitalistid ekspluateerivad niiviisi töölisi. Kapitalistlikuks ajaks oli tehnika tõusnud kõrgele tasemele. Vabrikutes ja tehastes töötatakse sel ajal masinatega.

Sotsialistlik revolutsioon murdis mõisnike ja kapitalistide võimu Venemaal 1917. aastal. NSV Liidus arendatakse tööstust ja põllundust töörahva huvides, et luua kõiges küllus ja järk-järgult üle minna sotsialismilt kommunismile.

Selles ühiskondlikus arenemisprotsessis arenevad ka inimese mõtlemine ja keel. Uute asjade ja nähtustega koos tekivad uued mõisted ja sõnad. Kaovad mõned asjad ja nähtused inimeste elust, vananevad ning kaovad ka sõnad.

Karjapidamine on andnud sõnad *karjane, karjandus, karjatama, karjamaa, tõukari* ja koduloomade nimetused nagu *lehm, pull, härg, õhv, mullikas, vasikas, mära, täkk, ruun, hobune, sälg* jne. Põllupidamine on toonud keelde viljade nimetused nagu *rukis, nisu, oder, kaer* jt. ning põllutööriistade nimetused nagu *sahk, sirp, ader, vikat* jt. Sõna *kündma* on tulnud sõnast *küüs*, mis soome keeles esineb kujul *künsi* ja mis tähendas oksa või konksu, millega vanal ajal «künti». Aurujõu rakendamisega on loodud sõnad *aurumasin, aurik* e. *aurulaev, aurujõud, auruhaamer, auruveski, aurküte, aurutama* jt.

Nõukogude sotsialistlikus ühiskonnas on tekkinud sõnad: *täitevkomitee, külanõukogu, bolševik, kolhoos, kollektiviseerimine, brigadir, Oktoobrirevolutsioon, stahaanovlane, viisaastak, marksism, leninism* jt.

Niisugune sõna nagu *kabu*, mis tähendas naist, töölooma, veist, on neis tähendustes igapäevasest keelest kadunud. Samuti ei tarvitata enam sõnu *teoline, nõbu, arp, leisik, puud, verst, konstaabel, urjadnik* jt.

Keelt ei loo mitte üksikud inimesed, vaid rahvas, nagu ajalugugi teeb rahvas.

Sõnavara rikastub mitmel viisil.

1) Uusi sõnu saame olemasolevate põhitüvede liitmisega liitsõnadeks: *teravili, kariloom, raudäke, metallitööstus, elektrijaam, maailm, emakeelne, abielluma* jm.

2) Uusi sõnu tuletatakse olemasolevatest põhitüvedest liidete abil: tegu, teos, tegur, tegelane, tegev, tegutsema, tegelema (sõnast *tegema*); lennuk, lendur, lennutama, lendlema (sõnast *lendama*); jalats, jalutu, jalutama, jalgne, jalgsi (sõnast *jalg*) jt.

3) Uusi sõnu saadakse kirjakeelde ka murretest. Nii on eesti kirjakeelde murretest võetud *peru, rõivas, küündima, muljuma, kalmistu, peni* jm.

4) Keeleteadlased on moodustanud kunstlikult uusi sõnu ja esitanud rahvale tarvitamiseks. Mõned neist

on rahvas tarvitusele võtnudki, nagu sõnad *relv* (sõjariista asemel), *veenma* (uskuma panema), *laup* (otsaesine), *laip* (surnukeha asemel) jm.

5) Uut sõnavara soetatakse ka laenamise teel teistest keeltest. Nii on eesti keelde laenatud vene keelest *raamat, sirp, sahk, aken, saabas, kasukas, lusikas, nädal, vaba* jt.; germaani keeltest: *nael, mõök, rukis, põld, tükk* jt.; läti-leedu (balti) keelest: *sild, oinas, härg, hernes* jt.; soome keelest: *suhe, seik, suund, hetk, tajuma, nautima, har-rastama, lakkama, levima, anastama* jm.

Osa laensõnu on häälikuliselt ja ehituselt muutunud täiesti vastavaiks eesti keelele, näit.: *pilet, pink, tool, sirp, põld, tükk, hernes, raamat, ründama, üllatama, kogema* jm. Need on sõnad, mis peaausjalikult üksikuist keeltest ning ena-masti kaugemas minevikus on laenatud. Need on aegade jooksul (mõned ka kiiresti) täiesti kodunenud.

Kuid on teine osa laensõnu, mille väline kül, s. o. mille häälikud, rõhk ja kirjakuju ei ole täiesti eesti keele hääldamisele kodunenud. Need on nn. uuslae-nud, millest enamik on ühtlasi rahvusvahelised e.internatsionaalsed sõnad, s. t. ka paljudes teistes keeltes samas tähenduses tarvitusel, näit.: *süsteem, filosoof, telegraaf, transformaator, idee, armee, reaalne, organiseerima, revolutsioon, aktiiv, darvinism, bolševik, gaas, bensiin, betoon, büroo, balti, blokk, dialektika, diktatuur, diviis, draama, dünamo, garaaž, geenius, gigant, graafik, granaat, grupp, seniit, zooloogia, žanr, žest, žurnaal, žürii, süžee, stahaanov-lane* jm. Need sõnad väljendavad mõisteid, mis on seotud tootmise ja tehnikaga, poliitika, teaduse, kunsti ja kultuuriga üldse. Rahvusvahelised sõnad on ühes ning samas tähendu-ses tarvitusel rahvastel, kes osa võtavad ülemaailmsest suht-lemisest.

115. Ülesanne. Koostada tabel, mis sisaldab 1) liitsõnu, 2) liitega sõnu, 3) laensõnu, 4) rahvusvahelisi sõnu. Igast liigist võtta 10 sõna.

Pealkirjaks: *Sõnavara*.

116. Ülesanne. Kirjutada sõnu, mis on kujunenud ühen-duses põllunduse ja aianduse arenemisega.

Pealkirjaks: *Põllundus- ja aiandussõnu*.

SÖNASTIK.

Raskemaile sõnadele on lisatud seletused. Käändsõnadele on antud nimetava kõrval lühendatult ka ains. o m a s t a v ja osastav, pöörd sõnadele aga *ma*-tegevusnime kõrval ka *da*-tegevusnimi ja isikulise tegumoe kindla kõneviisi olevik; vajaduse korral ka teisi vorme. Vahekriips | tähendab, et sõna esiosale kuni kriipsuni tuleb liita järgnevas antud vormid, näit. *abiturien|t*, *-di* tuleb lugeda *abiturient*, *abituriendi*.

A

aadress, -i, -i

aria, -, -t — soololaul pikemas helitões

aas, -a, -a — rohumaa; niit, heinamaa

atom, -i, -it — keemilise algaine e. elemendi väikseim osake, mis omab selle algaine omadusi

abiturien|t, -di, -ti — keskkooli lõpetaja

ablas, apla, ablasi — ahne, õgiva

absoluut|ne, -se, -set — iseline, sõltumatu, päris, täielik, täiuslik; ülepoolne (enamus)

abstrákt|ne, -se, -set — mõtendatud, mõtteline, konkreetse vastand

absúrd|ne, -se, -set — mõttetu, võimatu

administraator, -i, -it — haldaja; ametlik isik, kes on volitatud juhtima asutist, ettevõtet jne. **administratiiv|ne**, -se, -set — halduslik, valitsuslik

adressaa|t, -di, -ti — kirja saaja

adressán|t, -di, -ti — kirja saatja

advokaa|t, -di, -ti — juriidiliste, eriti kohtuasjade ajamiseks volitatud vastava haridusega isik

aegu|ma, -da, -n — aja jooksul maksvust kaotama

afékt, -i, -i — meeleärevus, tugev tundmus

afi|šš, -ši, -šši — müürileht, kuulutus, plakat

aforism, -i, -i — ilmekas lühike mõtteväljend, mõttetera

agan, -a, -at

agén|t, -di, -ti — isik, kes mingi asutise või ettevõtte ülesandel ametlikke asju ajab

agitaator, -i, -it — partei liige või tema pooldaja, kes rahvahulka des selgitustööd teeb, veendes neid partei poliitika õigsuses ja üles kutsudes võitlema partei ürituste teostamiseks
agraar|ne, -se, -set — põlluma- janduslik e. põllunduslik
agressiiv|ne, -se, -set — kallale- tungiv
agronoom, -i, -i — põllumajandus- teadlane
agu, ao, agu — koit
ahas, ahta, ahast — kitsas
ahne, ahte, ahet — parsil kuivata- tav vili
ahista|ma, -da, -n — suruma, kitsikusse ajama
ahter, ahtri, ahtrit — laeva taga- osa
aimlema, aimelda, aimlen
aisti|ma, -da, -n — meeltega tundma
akadeemia, -, -t — kõrgeim tea- duslik asutus
akord, -i, -i — kooskõla
akt, -i, -i — toiming; dokument; toimik; vaatus
aktiiv, -i, -i — partei või mõne teise ühiskondliku organisatsiooni liikmete eesrindlikum, poliitiliselt karastatud ja tegevaim osa; juh- tiv kaader; aktiivne rühm
aktsioon, -i, -i — tegevus, üritus
aktuaal|ne, -se, -set — tähtis, päevakorral olev (küsimus jne.)
akuut|ne, -se, -set — äge terav
ala, ala, alade, alapid — töö- põld, piirkond

ale, ale, alet, -alede, alesid — sõõrd; vanim põllumaa üleshari- misviis metsa põletamise teel
alfabee|t, -di, -ti — tähestik
alg, alu e. algu, algu — hakatus, algus
alp, albi, alpi — narr, kergats
alumiinium, -i, -i
amb, ammu, ambu, ambude, ambu- sid
amnestia, -, -t — armuandmine
amortisatsioon, -i, -i — (varan- duse väärtuse, võla) jaokaupa kustutamine
analüüs, -i, -i — eritlus, (asja) läbiarutamine; (mingi aine) koostusosadeks lahutamine jne.
anárhia, -, -t — korralagedus
anarhism, -i, -i — utoopiline reaktsiooniline õpetus, mille järgi arvati võimalik olevat üle minna niisugusesse ühiskonda, milles ei ole riigivõimu, ilma proletariaadi poliitilise võitlu- seta, ilma proletariaadi parteita ja proletariaadi diktatuurita
anasta|ma, -da, -n — vägivaldselt omandama
and, anni, andi, andide, andisid e. ande
anekdoo|t, -di, -ti — naljalooke
ankee|t, -di, -ti — küsimusleht; andmete kogumine ringküsi- muste teel
anne, ande, annet, annete, an- deid
anne, andme, annet, andmete, andmeid

anormaal|ne, -se, -set — ebaloomulik
ansámbl, -i, -it — terve kogu; koosmäng, ühe teatri või näidendi tegelaskogu
anti- — vastu; **antitees**, -i, -i — vastuväide
antiik|ne, -se, -set — vanaaegne
antikvaar, -i, -i — vanade raamatute ja kunstiteoste harrastaja, koguja ja müüja; riigi muinsuseemete hooldaja
aparaat, -di, -ti
apoliitilisus, -se, -st — näilikult poliitilisest elust kõrvalehoidmine või selle teesklemine oma poliitiliste veenete varjamiseks
arbitraaž, -i, -i — vahekohus; vahekohtuniku otsus
areta|ma, -da, -n — loomi, taimi kavakindlalt arendama
argumen|t, -di, -ti — tõendusabinõu, põhjend; väide
arhitekt, -i, -i — ehitusinsener, ehituskunstnik
armee, -, -d — sõjavägi
artell, -i, -i — töötajate vabatahtlik koondumine põhikirja alusel ühiseks majanduslikuks tegevuseks, mis põhjeneb tööriistade ühisel kasutamisel
artilleeria, -, -t — kahurvägi
artist, -i, -i — kunstnik, näitleja
aru, aru, aru — kuiv rohumaa; mõistus
aruta|ma, -da, -n — kaaluma
asfalt, -di, -ti
assamblee, -, -d — kokkutulek

assisten|t, -di, -ti — kõrgemates koolides õppejõu, kliinikus arsti abiline
astel, astla, astelt, astelde, astlaid — okas, teravik
astja, -, -t — nõu, riist
ata|kk, -ki, -kki — rünnak
ateism, -i, -i — jumalaeitamine, uskumatus
ateist, -i, -i — jumalaeitaja, kes jumalat ei usu
atmosfäär, -i, -i — maakera ümbritsev õhk, õhkkond
auditoorium, -i, -i — kuuldesaal, loengusaal; kuulajaskond
aula, -, -t — saal, pidusaal
auto- — ise, oma- (autoportree = endatehtud iseäneses portree)
auto, -, -t — teatud sõiduk
automaat|ne, -se, -set — isetoimiv
autonoomia, -, -t — omavalitsus
autor, -i, -it — käsikirja koostaja; mingi teadusliku, kirjandusliku või kunstilise teose või kavandi valmistaja
autoriteet, -di, -ti — lugupeetavus, mõjuvõim
avantüür, -i, -i — seiklus
avarii, -, -d — sõiduki, lennuki, laeva rikkimine teel, õnnetus
aviatsioon, -i, -i — õhusõit lennukitega, lennuliiklus

B

bakter, -i, -it — pisik
bakterioloogia, -, -t — pisikuteadus, õpetus pisikuist e. bakterist
balan|ss, -si, -ssi — tasakaal

baleriin, -, -i — kunstantsijatar
ballast, -i, -i — vajutis, raskus;
 tüllikas, liigne koormus
barbar, -i, -it — harimatu, met-
 sik inimene
barrikaad, -i, -i — tõe, kaitsevall;
 hädapärast ja kiiresti tehtud,
 liikumist takistav tõe mõnes
 kitsas kohas, näit. tänaval
bass, -i, -i — sügav mehehääli
beebi, -, -t — lapsuke, imik
belletristika, -, -t — ilukirjandus
biblioteek, -gi, -ki — raamatu-
 kogu
bilanss, -si, -ssi — arvete seis;
 ülevaaflik dokument varandus-
 te ja väärtuste arvete seisust
bio- — elu-
biograafia, -, -t — elulugu
bioloogia, -, -t — teadus organis-
 midest e. olestest
blameeri|ma, -da, -n — häbista-
 ma, teotama naeruvääristama
blanke|tt, -ti, -tti — plank, asu-
 tise või ettevõtte nimetusega
 kirjapaber; osaliselt ettetrüki-
 tud teksti või küsimustega leht
 täitmiseks
brigaad, -i, -i — sõjaväeüksus;
 rühm töölisi või kolhoosnikuid,
 kes täidavad teatavat tööüles-
 annet üheskoos
brigadir, -i, -i — tööbrigaadi juht
brike|tt, -ti, -tti — pressitud süsi
 või turvas
bruto, -, -t, -de, -sid — kogukaal,
 kogutulu
buržuaasia, -, -t — kodanlus,
 kapitalistide klass

büdžet, -ti, -tti — eelarve
büokraa|t, -di, -ti — tarbetud
 vormitaitmist taotlev ametnik
büroo, -, -d — partei-organisat-
 siooni valitud juhtkond; talitus-
 koht

D

daatum, -i, -it — kuupäev
deebet, -i, -it — arveraamatus
 arve vasak lehekülge ehk sisse-
 tuleku pool; kohustu, võlastu
defekt, -i, -i — viga, puudus
defitsiit, -di, -ti — puudujääk
degenereeru|ma, -da, -n — man-
 duma, bioloogiliste omaduste
 poolest alaväärtuslikuks muu-
 tuma
dekree|t, -di, -ti — valitsuse otsus,
 määrus, käskkiri
demagoog, -i, -i — inimene, kes
 hulkade ees lipitsedes püüab pet-
 tuse ja valelike lubadustega võita
 rahva poolehoidu
demobiliseeri|ma, -da, -n — sõjaväe-
 teenistusest koju laskma
demokraatia, -, -t — rahvavalitsus;
 riigikord, milles võimu teostab
 rahvas ise oma esinduslike asu-
 tiste kaudu
denaturaa|t, -di, -ti — inimitarvita-
 miseks kõlbmatuks muudetud aine
 (näit. piiritus)
deputaa|t, -di, -ti — rahvasaadik,
 teatava kollektiivi poolt üleriigi-
 lisse seadusandlikku asutisse vali-
 tud liige

desarmeerima, -da, -n — relvisti vabastama, relvi käest võtma; sõjavägesid ja sõjaväerühmitusi vähendama
deserteerima, -da, -n — oma väeosast omavoliliselt lahkuma, ära jooksmas
desertöör, -i, -i — väejooksik
despoot, -di, -ti — vägivaldavalitseja
dessán, -di, -ti — jalaväe võitluskohale toimetamine laevade, lennukite v. soomusrongidega; sel teel võitlusse saadetakse jalavägi
detail, -i, -i — üksikasi, (masina) osake
diagnoos, -i, -i — haiguse äratundmine ja määramine
dialékt, -i, -i — (keele)murre, murak
dialéktika, -, -t — teadus looduse, inimühiskonna ja mõtlemise arenemise üldistest seadustest
diee, -di, -ti — toitumiskord (haigetele)
diiselmootor, -i, -it — naftaga töötav plahvatusmootor
diktatuur, -i, -i — piiramatult riigivõim, mis tugineb valitseva klassi jõule; **proletariaadi diktatuur** — töölisklassi piiramatult võim, mille eesmärgiks on: 1) eksploatatorid maha suruda, 2) talupoegi ja teisi mitteproletaarseid masse töölisklassiga liita nende sotsialistlikule üleshitustööle kaasatõmbamiseks ja 3) ehitada sotsialism ja üle

minna klassideta ning riigita ühiskonnale, s. o. kommunismile
diplom, -i, -it — ametlik tunnistus õppeasutuse lõpetamise kohta
diplomaatia, -, -t — riikidevaheliste suhete pidamise teadus ja oskus
diskrediteerima, -da, -n — halba kuulsusse viima, usaldust kaotama
diskreetne, -se, -set — tagasihoidlik, peenetundeline
diskussioon, -i, -i — küsimuse arutamine, mõttevahetus, vaidlus
dissonants, -i, -i — lahkeli
distants, -i, -i — vahemaa, kaugus
distsipliin, -i, -i — tarvilik kord ja alistuvus; teadusharu
dogma, -, -t, -de, -sid — ilma tõenduseta tõeks peetav õpetuslause
domineerima, -da, -n — esirinnas v. ülekaalus olema, valitsema
dotsen, -di, -ti — kõrgema kooli õppejõud, kellel on kandidaadi teaduslik aste
drill, -i, -i — tegevuse mehaaniline kätteõpetamine
duplikaat, -di, -ti — teisikdokument

E

eba- — mitte-; **väär**, näiv (ebaõige = mitteõige, vale)
ebalema, ebalda, ebalen — kahtlema
ebe, ebeme, ebet — helbeke, kübemeke; linnusule teisejärgune osa

edel, -a, -at — lõuna-lääs
eduta|ma, -da, -n — soodustama,
ametis kõrgendama
eepika, -, -t — kirjanduslik, mil-
les käsitellakse olukordi ja sünd-
musi värsis või proosas jutusta-
valt
eepo|s, -se, -st, -ste, -si — pikem
jutustav luulelugu, kangelaslugu
eetili|ne, -se, -st — kõlbeline
efékt, -i, -i — mõju, tagajärg
egoism, -i, -i — isekus, enese-
armastus
ehe, -da, -dat — ühtlane, täisvää-
ruslik
ehe, ehte, ehed
eksisteeri|ma, -da, -n — olemas
olema
ekskursan|t, -di, -ti — õpikäigust
osavõtja
ekskursioon, -i, -i — õpikäik;
õppimise või uurimise eesmärgil
ettevõetud kollektiivne rännak
ekspeditsioon, -i, -i — (kauba, kir-
jade) saatmine; ajakirjanduse
alal saateosakond, talitus; uuri-
misreis; sõjaretk
eksperimen|t, -di, -ti — katse
ekspluateeri|ma, -da, -n — võorast
tööjõudu omastama, kasumi saa-
mise eesmärgil võorast tööjõudu
tarvitama; loodusvarasid tööt-
lema
eksponaa|t, -di, -ti — väljapandud
ese
ekspor|t, -di, -ti — kauba välja-
vedu teise riiki
ekstern, -i, -i — eksami sooritaja
ilma asutises õppimata

ekstrakt, -i, -i — tihendatud sula-
tis taimeollustest, „jõumahl“
elanik|kond, -konna, -konda
elastili|ne, -se, -st — vetruv, pain-
duv
elegánt|ne, -se, -set — meeldiv,
kaunis, peen ning maitsekas
embleem, -i, -i — võrdkuju, tun-
nusmärk
emigrán|t, -di, -ti — väljarändaja
enneta|ma, -da, -n (kedagi) — ette
jõudma (kellestki)
entsüklopeedia, -, -t — teos, mis
annab kokkuvõtliku ülevaate
kogu inimkonna teaduse ja kul-
tuuri vallast
epideemia, -, -t — taud
epigramm, -i, -i — mõttesalm,
pilkesalm
epiloog, -i, -i — lõppsõna, lõpposa
epohh, -i, -i — ajastik, teatav pi-
kem omailmeline ajajärk
erista|ma, -da, -n — vahet tege-
ma, liikidesse asetama
erita|ma, -da, -n — endast välja
eraldama (näiteks inimese keha
eritab higi)
eritlema, eritleda e. eritella, erit-
len — algosadesse lahutama
essee, -, -d — lühem üldarusaa-
dav teadusliku või kirjandusliku
sisuga kirjutis
eta|pp, -pi, -ppi — vahemaa, järk;
peatuskoht
etike|tt, -ti, -tti — nimesedel; vii-
sakuskombed
evi|ma, -da, -n — omama
evolutsioon, -i, -i — arenemine,
edenemine

F

- fakt, -i, -i — tõsiasi, tõik
 fanaatik, -u, -ut — mingi põhi-
 mõtte pimesi kaitsja või hullus-
 tuslik harrastaja
 fanatism, -i, -i — usumäratsus;
 söge harrastus; hullustuslikkus,
 hullustuslik veendumus või vai-
 mustus
 fantaasia, -, -t — mõttekujutus,
 kujutusvõime; pettekujutus; vor-
 mivaba helitöö
 farss, farsi, farssi — jant, nalja-
 mäng
 fassaad, -i, -i — esikülg
 fašism, -i, -i — kapitalismi üld-
 kriisi ajal tekkinud reaktsooni-
 lise imperialistliku kodanluse ava-
 lik verine diktatuur
 fikseeri|ma, -da, -n — kinnistama;
 teraselt otsa vaatama
 fiktiiv|ne, -se, -set — ebatõeline,
 luisendlik, väljamõeldud, teesel-
 dud
 filosoof, -i, -i — mõttetark
 finants, -i, -i — (riigi)rahandus
 flanell, -i, -i — riideliik
 fond, -i, -i — põhivara
 forsseeri|ma, -da, -n — kiirusta-
 ma; ülemäära pingutama; võit-
 lustega ületama (näit. jõge)
 fraas, -i, -i — lause, kõnekäänd
 fragmen|t, -di, -ti — katkend
 fron|t, -di, -ti — rinne, väerind;
 esikülg
 föderatiiv|ne, -se, -set — liidus
 olev, liit-

G

- gaas, -i, -i — õhutaoline keha
 garnison, -i, -i, -ide, -e — teatud
 kohas (kindluses, linnas) paiknev
 sõjaväeosa
 garnituur, -i, -i — ühtekuuluvate
 asjade kogu
 geeni|s, -se, -st — suurvaim, kõr-
 geim loov võime teaduslikus
 või kunstilises tegevuses
 geniaal|ne, -se, -set — eriti ande-
 kas; geeniusel omane; väärtusi
 sisaldav või loov, suurvaimne
 gigan|t, -di, -ti — hiiglane
 graafik, -u, -ut — mingi tabeli,
 võrrandi, tehte, tegevuse või töö
 tulemuste kujutamine joonisena;
 graafika alal tegutseja
 graafika, -, -t — joonistuskunst
 graatsia, -, -t — kaunidus, armas-
 tusväärsus, meeldivus
 gravüür, -i, -i — uurend, metalli-
 lõige
 grimass, -i, -i — näomoonutis
 grupp, grupi, gruppi — rühm

H

- hagi, hagi, hagi, hagide, hagnosisid
 — kohtulik nõue
 hahk, haha, hahka — hall; lind
 haihtu|ma, -da, -n — ära aurama,
 lenduma
 hajameel|ne, -se, -set — mõtetega
 laiali
 haju|ma, -da, -n — laiali minema
 haldama, hallata, haldan — valit-
 sema

haldur, -i, -it — valitseja, administraator; riigivõimu kohapealne esindaja
hang, hange, hange, hangede, hangi
hang, hangu, hangu, hangude, hange
hankima, hankida, hangin — mu-retsema, nõutama
harmoonia, -, -t — kokkukõla
harrasta|ma, -da, -n — andumusega, huviga tegutsema; millegi kohta elavat huvi või poolehoidu tundma
hasár|t, -di, -ti — õhin, ägedus; kirjlikkus mängus
heero|s, -se, -st, -ste, -si — kangelane
heie, heide, heiet — kiud
heitu|ma, -da, -n — end heitma; hirmuma
heldi|ma, -da, -n — hellaks saama
hellata|ma, -da, -n (kedagi) — hellalt suhtuma (kellesegi), hoolitsema
helses, helme, helmet — kaelaehe
heroism, -i, -i — kangelaslikkus
hitse, hitsme, hitset, hitsmete, hitsmeid — käsitsikülvi-rida põllul; käsitsikülvi korral kasutatav põlluriba, mille laiuses toimub külv; külviridadevaheline joon, vaoke
honorar, -i, -i, -ide, -e — autoritasu, tasu kirjaliku töö eest jne.
hoob, hoova, hooba — kang
hooma|ma, -ta, -n — märkama, tähele panema
hotell, -i, -i — võõrastemaja
huisk, huisu, huisku — tuisupea

hulgi — hulgaviisi
huligaan, -i, -i — ulak, sulik
hurtsik, -u, -ut
huumor, -i, -it — heatahtlik nali; tõtt naljaga siduv kujutamiseviis
huumu|s, -se, -st, -ste, -seid — mulla ülemises kihis esinev organismide, peamiselt taimede jäätmete lagunemisel tekkiv orgaaniline aine
höiva|ma, -ta, -n — enda alla võtma, vallutama
häiri|ma, -da, -n — segama
hällbima, hällbida, hällvin — teelt kõrvale eksima, kõrvale kalduma
hämmasta|ma, -da, -n — suuresti imestama panema
härdu|ma, -da, -n — händaks muutama
härras, härda, härrast — tundlik, pehmesüdameline
hääbu|ma, -da, -n — kaduma, kustuma
hügieen, -i, -i — tervishoid
hülgama, hüljata, hülgan — maha jätma, ära põlgama
hümn, -i, -i — riigi- või klassiüh-tuse sümbolina laudav pidulik laul
hüvasta|ma, -da, -n — heaks tegema
hüvi|s, -se, -st — vara, rikkus
hüvita|ma, -da, -n (kedagi) — (kellelegi) tasuma, heaks tegema

I

idee, -, -d — mõte, aade
ideoloogia, -, -t — vaadete ja ideede süsteem, maailmavaade

igi- — päris, igavesti, näit. igihal-
 jas
ignoreeri|ma, -da, -n — mitte ar-
 vestama, tahtlikult tähele pane-
 mata jätma
ihe, ihe, ihet — ihumine, terita-
 mine
iheru|s, -se, -st — kalaliik
iive, iibe, iivet — juurdekasv
illegaal|ne, -se, -set — pörandaalu-
 ne, mitteseaduslik
illuminatsioon, -i, -i — ilutulestik,
 iluvalgustus
illusioon, -i, -i — meelepete; pette-
 kujutelm
illustratsioon, -i, -i — piltsegitus,
 -kaunistus
illustreeri|ma, -da, -n — kaunis-
 tama; käsikirja või trükist pilti-
 dega varustama või selgitama
imik, -u, -ut — rinnalaps, laps
 sündimisest 1. eluaasta lõpuni
imiteeri|ma, -da, -n — järele ai-
 mama, jäljendama
improvisööri|ma, -da, -n — ette
 valmistumata esinema või looma
incl. — lühend sõnast *inclusive*
 = kaasa arvates, ühesarvatult
ind, innu, indu — vaimustus
individuaal|ne, -se, -set — üksik-
 olendile omane, omalaadne, isiku-
 pärane, isikukohane
informatsioon, -i, -i — teadustus
inspiratsioon, -i, -i — sisendus, loo-
 minguline vaimustus
instinkt, -i, -i — loomusund, vaist
instrueeri|ma, -da, -n — õpetama,
 juhatama

instrumen|t, -di, -ti — (töö)riist;
 pill
intellekt, -i, -i — aru, mõistus,
 mõtlemisvõime
intelligents, -i, -i — haritlaskond
intensiiv|ne, -se, -set — pingne,
 tõhus, tootlik
internaal|t, -di, -ti — ühiselamu
internatsionaal|ne, -se, -set — rah-
 vusvaheline
interventsioon, -i, -i — relvastatud
 vahahelegamine teise riigi sise-
 asjadesse
inventar, -i, -i — tarbvara; ühte
 varatõpu kuuluv vallasvara
inventuur, -i, -i — inventari üles-
 tähendus või kontroll
iroonia, -, -t — pilge
irv, -i, -i — poollahti olek; pilge

J

jae- — jaoti, jaokaupa, väikesel
 arvul, näit. jaemüük
jagu, jao, jagu
juhe, juhtme, juheta, juhtmete, juht-
 meid — juhtiv asi, näit. traat
juriidil|ne, -se, -st — õigusteadus-
 lik, õiguslik
jutlema, jutelda, jutlen — juttu
 ajama
juubel, -i, -it — pidupäev mingi
 sündmuse mälestamiseks sellest
 teatava ajavahemiku (harilikult
 25, 50, 100 jne. aasta) möödumi-
 sel
juurdlema, juurelda, juurdlen —
 uurivalt järele mõtlema; järele
 uurima

jõhker, jõhkra, jõhkrat — järsk,
 hoolimatu, jäme
 jõudlu|s, -se, -st, -ste, -si — edasi-
 jõudmine, saavutus
 jõuk, jõugu, jõuku — hulk, salk,
 kamp
 järg, järi, järgi, järgide, järgisid
 — pink, iste
 järg, järje, järge, järgede, järge-
 sid
 jäse, jäseme, jaset, jäsemete, jä-
 semeid — kehaliige (käsi, jalg)
 jääbi|ma, -da, -b — kauasest seis-
 misest halvaks minema
 jäät|maa, -maa, -maad — heidik,
 harimatult kõrvalejätetud maa
 jää-äär|ne, -se, -set

K

kaame, -, -t — surnukahvatu;
 õudne, hirmuäratav
 kaart, kaardi, kaarti, kaartide,
 kaarte
 kaas, kaane, kaant, kaante, kaasi
 kaasita|ma, -da, -n — rahvalaule
 laulma; pulmalaule ette kandma
 kaasu|ma, -da, -n — kaasa astuma,
 liituma, sekka lööma
 kabiin, -i, -i — (laeva, lennuki)
 kajut; eraldi rõivastusruum su-
 pelasutises
 kabine|t, -ti, -tti — vastuvõtmis-
 tuba; kirjutustuba; kunstipärane
 kapp hulga sahtlitega väärtasja-
 de ja kirjade alalhoidmiseks
 kagu, kagu, kagu — lõuna-ida
 kahasse (tegema) — ühiselt tege-
 ma mingit tööd, millest osanikel

on võrdne kasu, näit. piirikraavi
 kaevamine
 kahhel, kahli, kahlit — pottkivi;
 värvilise, värvita või valge gla-
 suuriga kaetud plaat põletatud
 sauest
 kahl, kahlu, kahlu — kimp, tuust
 kahu, kahu, kahu — algav, kerge
 külm
 kahur, -i, -it — suurtük
 kai, kai, kaid — sadamasild; kalda-
 sein
 kaliib|er, -ri, -rit — mõõteriist;
 laskeriista rauaõone läbimõõt
 kalingur, -i, -i, -ide, -e — labane,
 võrdlemisi peen puuvillane ühe-
 värviline riie
 kalja|s, -se, -st, -ste, -seid — väi-
 ke purjekas
 kalk, kalgi, kalki — kõva, paindu-
 matu, kivine; südametu
 kalkuleeri|ma, -da, -n — arvutlema
 kalligraafia, -, -t — ilukirjutus, ilu-
 kiri
 kalor, -i, -it — soojusühik
 kampaania, -, -t — hoogtöö; rida
 plaanipäraseid toiminguid, mis on
 suunatud mingi suurema ühis-
 kondlik-poliitilise ürituse etteval-
 mistamiseks ja teostamiseks
 (näit. valimiskampaania); sõja-
 retk; laeva sõidul oldud aeg
 kamper, kampri, kamprit
 kampil, kampoli, kampilit
 kanal, -i, -it, -ite, -eid — veega
 täidetud lai ja sügav kraav lae-
 vade liiklemiseks (näit. Moskva—
 Volga kanal); lahtine või kinnine
 kaevatud veejuhe

- kao**|s, -se, -st, -ste, -seid — segadik, vana-kreeka mütoloogias ja filosoofias kujutu ürgmass
kapitaal|ne, -se, -set — peamine, põhjanev
kapitalism, -i, -i — ühiskondlik kord, milles tootmisvahendid kuuluvad kodanusele, kes kasumi saamise eesmärgil ekspluateerib tööliklassi
kapitulatsioon, -i, -i — allaandmine
kappama, kapata, kappan — nelja jooksmata
kapriis, -i, -i — jonnakas tuju
karáakter, -i, -it — iseloom
karanteen, -i, -i — haiguskahtlaste kinnipidamine teatava aja jooksul
karavin, -i, -i, -ide, -e — suure mõhaga, klaaspunniga klaaspudel, tarvitusel peamiselt jookide serveerimiseks
karjäär, -i, -i — teenistuskäik; edurikas teenistuskäik välise kuulsuse ja kasu saamiseks
kartotee|k, -gi, -ki — kaart-sedelik
kataloog, -i, -i — teaduse, kunsti ning ka tööstuse jne. valda kuuluvate esemete, näit. raamatute, pildikogu jne. nimistu
katastroof, -i, -i — suur vapustus, hävitus, õnnetus
kateed|er, -ri, -rit — õppetool (kõrgemas koolis)
kategooria, -, -t — liik, klass; üldmõiste
kategoori|ne, -se, -st — kindlasti väitev, tingimata maksev
kats, -u, -u — proov
- kaustik, -u, -ut
 kautšuk, -i, -it — toorkummi
 kee, -, -d — väike kett, pael
 keelama, keelata, keelan, keelasin, keelas, keelatud
 kehti|ma, -da, -b — maksvusel olema
 keraamika, -, -t — savitöö-kunst
 keris, -se, -st — saunaahju maakividest koosnev pealmine osa, mida kasutatakse leili tekitamiseks
 kese, keskme, keset, keskmete, keskmeid — keskkohat
 keskusta|ma, -da, -n — keskkoha ümber koondama
 keskustlema, keskustleda e. keskustella, keskustlen, keskustletud e. keskusteldud — juttu vestmata
 ketrama, kedrata, ketran
 kihk, kihu, kihku — lõikav valu; kirk
 kihku|ma, -da, -n — ägedaks saama
 kiindu|ma, -da, -n (millessegi, kellessegi) — (millessegi) kinni jääma või hakkama; (kellegi) poole hoidma hakkama
 kiindumu|s, -se, -st — poolehoid
 kiird, kiiru, kiirdu — pealagi
 kiirgama, kiirata, kiirgan
 kiivas, kiiva, kiivast — äge; vihane; armukade
 kinnistu, -, -t — kinnisvara
 kiosk, -i, -it, -ite, -eid — müügi-putka; aiatelk
 kirgas, kirka, kirgast, kirgaste, kirkaid — selge, hele, särav; tööriist

- kirjand**, -i, -it, -ite, -eid
kirurg, -, -i — haavaarst
klamber, klambri, klambrit
klassik, -u, -ut — suurim kirjanik, kunstnik, helilooja või mõtleja, kelle tööd on tunnistatud eeskujulikeks ja säilitavad oma tähtsust sajandeid
klassika, -, -t — täiuslik, eeskujulik kirjandus või kunst
klüsee, -, -d — pildistusest, joonistusest või kirjaloost metall-, puu- või kivitahvil valmistatud teisend (vastupidisel kujul), mille abil neid pildistusi trükitehnilisel teel paljundatakse
koge|ma, -da, -n — teada, tunda saada, läbi elama
kogemu|s, -se, -st — vilumus; läbielamine; teadumus
kohtama, kohata, kohtan (kedagi) — kokku saada (kellegagi)
kohtu|ma, -da, -n (kellegagi) — teineteist kohtama
kolb, kolvi, kolbi — katsupudel
kolhoos, -i, -i — kollektiivne majapidamine, ühitalund
kolhoosnik, -u, -ut, -ute, -uid
kolleeg, -i, -i — ametivend; ameti- või kutsekaaslane
kolonn, -i, -i — samm; väerühmitis
koloonia, -, -t — asumaa; imperialistliku riigi poolt ekspluateerimiseks haaratud maa-ala
koloss, -i, -i — hiigelkogu
kolp, kolba, kolpa — pealuu
koma, koma, koma, komade, komasid
kombinaa|t, -di, -ti — liitettevõtte üksteisega tihedalt seotud vabrikute ja tehaste liitumine üheks ettevõtteks
kombineeri|ma, -da, -n — ühendlema; mitmete eri osade või võtete kasutamise teel sobivat lahendust leidma
kommentaar, -i, -i — seletus
kommunism, -i, -i — kapitalismi asemele tulev klassideta ühiskondlik kord, kus on teaduslikul alusel organiseeritud suurtootmine ja kus teostatakse põhimõtte: igahihelt tema võimete kohaselt, igahihelt tema vajaduste järgi; NSV Liidus on teostatud kommunismi esimene aste — sotsialism
kompetent|ne, -se, -set — asjatundlik; võimkondne
komplekt, -i, -i — kogum, terviklik kogum esemeid
komplekteeri|ma, -da, -n — ettenähtud määrani täiendama
komplimen|t, -di, -ti — viisakus, meelitussõna
komponeeri|ma, -da, -n — kokku seadma; helitööd looma
kompositsioon, -i, -i — kokkuseade; kirjalik töötlus; helitöö, kunstiline looming
kompost, -i, -i — segaväetis, kõdunenud orgaaniliste ainete ja mul-la segu
kompress, -i, -i — niiske mähis
kompromiss, -i, -i — kokkulepe
kompromiteeri|ma, -da, -n — hä-

- bisse saatma, häbi tegema, kellegi au ohustama
- komöödia, -, -t — lustmäng
- kondiit|er, -ri, -rit — suhkrupagar; isik, kelle kutsetööks on mitmesuguste maiustiste valmistamine
- konfiskeeri|ma, -da, -n — riigi kasuks ära võtma, varandust tasuta riigi kasuks ära võtma
- konflikt, -i, -i — kokkupõrge, tüli
- konkreet|ne, -se, -set — kehalik, meeleline; üksikjuhuline, kindlakujuline, faktiline
- konkureeri|ma, -da, -n — võistlema
- konsept, -i, -i — lühike (kirjalik) sisukokkuvõte
- konstateeri|ma, -da, -n — sedastama, nentima, väitma, kinnitama, et see on nii
- konstitutsioon, -i, -i — riigi põhi-seadus; põhikord; kehaolustik
- konstrueeri|ma, -da, -n — kokku seadma
- konstruktor, -i, -it — ehitaja, mingi konstruktsiooni autor
- konsulen|t, -di, -ti — nõuandja, nõunik
- kontinen|t, -di, -ti — mannermaa
- kontsent|er, -ri, -rit — ühine kese; keskendis, keskme ümber koon-datud ainestik
- konsentreeri|ma, -da, -n — koon-dama, keskendama
- kontser|t, -di, -ti — avalik muu-sikaettekanne; orkestri saatega suurem helitöö soolomänguriis-tale
- konvoi, -, -d — saatkomando
- kood, -i, -i — salakirjavõti, telegraafiliste kokkuleppemärkide loend
- koodeks, -i, -it — seadustik
- koomik, -u, -ut — lustmängu kir-jutaja; naljaka osa etendaja
- koomili|ne, -se, -st — naeruväärne, naljakas
- kooperatiiv, -i, -i — ühistegelik ettevõte
- koopia, -, -t — ärakiri
- koopteeri|ma, -da, -n — juurde va-lima, lisaks kutsuma
- koos, -i, -i — sõidusuund
- kopeeri|ma, -da, -n — ära kirju-tama; jäljendama
- korrekt|ne, -se, -set — õige, kor-ralik
- korrekt|uur, -i, -i — trükivigade parandus või parand
- korresponden|t, -di, -ti — kirja-vahetaja, kirja-, sõnumisaatja (ajalehele)
- korva|ma, -ta, -n (midagi) — ta-suma, asendama
- kosmo|s, -se, -st, -ste, -si — kogu-ilm
- kostüüm, -i, -i — ülikond; jakist ja seelikust koosnev naiserõivas
- kredii|t, -di, -ti — võlausaldus; laen
- kreedit, -i, -it — arveraamatus arve parempoolne lehekülg, vas-tand deebetile; õigustu
- kriis, -i, -i — järsk pööre, pöörde-järk; olukord kapitalistlikus ühis-konnas, mis tekib kaupade üle-tootmise tagajärjel ja viib väike-tootjate laostumisele, tootmise

koondamisele ja töötatööliste arvu kasvamisele
 kriitika, -, -t — arvustus
 kriitili|ne, -se, -st — arvustus; otustav; ohtlik
 kronoloogili|ne, -se, -st — ajajärgeline
 kroonika, -, -t — ajaraamat
 kross, -i, -i — spordivõistlus; rahaühiku nimetus
 kubatuur, -i, -i — ruumala kuupmõõtudes
 kulak, -u, -ut — võorast tööjõudu ekspluateeriv rikas talunik
 kulg, kulu, kulgu — käik, liikumine; läbimine
 kulge|ma, -da, -n — (midagi mööda) käima, edasi liikuma, millestki üle, läbi minema
 kuliss, -i, -i — näitesein
 kuller, -i, -it — kiir-käskjalg
 kultiveeri|ma, -da, -n — harima, viljama
 kultuur, -i, -i — inimkonna saavutuste kogum hariduse, teaduse, tehnika ja ühiskondliku korralal
 kupong, -i, -i — lõigend
 kuraas, -i, -i — julgus
 kurioosum, -i, -it — veider nähtus
 kursiiv, -i, -i — kaldkiri
 kurv, -i, -i — kõver, -joon; käänak, pöörang
 kuše|tt, -ti, -tti — lamamissohva
 kuuror|t, -di, -ti — tervistuskohd
 kvalifitseeri|ma, -da, -n — mingi omaduse või võime laadi ära märkima, hindama
 kvalitee|t, -di, -ti — omadus

kvantitee|t, -di, -ti — kogus, hulk
 kvartaal, -i, -i — veerandaasta (viimane ka kvartal, -i, -it); linnaajagu; sihtidevaheline metsaosakvoorum, -i, -it — tarb-arv (näit. koosoleku pidamiseks)
 kõrb, kõrvi, kõrbi, kõrbide, kõrbe — pruun (hobune)
 käibi|ma, -da, -b — liikvel, käimas olema
 käiti|s, -se, -st — tööstuslik või majanduslik ettevõte
 käivita|ma, -da, -n — liikuma panema
 käli, käli, käli — naiseõde
 käsita|ma, -da, -n — aru saama; rakendama, tarvitama
 käsitlema, käsitleda e. käsitella, käsitlen — tegemist tegema, arutama
 käsitse|ma, -da, -n — kätega käitlema, masinat, tööriista jne. tegevusse panema
 kättelema, kätelda, kätlen — kätipidi teretama
 künism, -i, -i — kombeid eitav esinemisviis; häbitu, jõhker, kombust ja siivsust hülgav käitumine
 künni|s, -se, -st — lävi
 küülik, -u, -ut — kodujännes
 küündima, küündida, küünin — ulatuma, jätkuma

L

laatsare|t, -ti, -tti — haigla, eriti sõjaväes
 laboratoorium, -i, -i, -ide, -e — teaduslik töötuba, tehniliste ja

teaduslike katsete jaoks sisustatud ruum
labürin|t, -di, -ti — keerdkäik
laosta|ma, -da, -n — kokku varisema panema
lasso, -, -t — köisling loomade püüdmiseks
last, -i, -i — veetav kaup, koorem
lasti|ma, -da, -n — laevale kaupa peale võtma
laudi, -, -t, -te, laudeid — riul; lava; rehala lagi
laup, lauba, laupa — otsmik
laveri|ma, -da, -n — loovima; põiklema
leelu, -, -t — laul, luule
legaal|ne, -se, -set — seaduslik, seaduspärane
lekkima, lekkida, lekin — vett sisse laskma
leksikon, -i, -i — sõnaraamat
lelu, lelu, lelu — mängukann
lemb, lemme, lembe — hellus, arm
leninism, -i, -i — Lenini õpetus
levi|ma, -da, -n — laiali lagunema
liberaal|ne, -se, -set — järeleandlik, mitteprintsipiaalne
limi|t, -di, -ti — määratud piir
literatuur, -i, -i — kirjandus
liug, liu, liugu
loe, loode, loet, loete, loodeid — põhja-lääs; suurveisi
lojaal|ne, -se, -set — truu, aus, ustav; näilik kehtiva riigivõimu pooldaja
lokomobiil, -i, -i — jõumasin
loobu|ma, -da, -n — (millestki) taganema, lahkuma, ära ütleva
loogika, -, -t — mõtlemisõpetus

loogili|ne, -se, -st — järjekindel, reeglipärane
loovi|ma, -da, -n — vastu tuult ristleva
loovuta|ma, -da, -n — käest ära andma
luna, luna, luna — järelmaks
läheta|ma, -da, -n — saatma, komandeerima
lääs, lääne, läänt
lööbi|ma, -da, -b — välja lööma (haiguse kohta)
lööve, lööbe, löövet — (haiguse) väljalöömine või väljalöömiskoht
lünk, lünga, lünka — mulk, tühik, auk, vahelejäädud koht
lüsi, löe, lütt, lüte, lüsi — vikati vars
lüüra, -, -t — vana-kreeka kannel
lüürika, -, -t — tundeluule
lüüs, lüüsi, lüüsi — vesivärv, paisusilm

M

maania, -, -t — kirglik harrastus; hullus
magistraal, -i, -i — pealiin, peajoon
majuta|ma, -da, -n — korterisse paigutama
maksimum, -i, -i, -ide, -e — ülemmäär
maldama, mallata, maldan — läbema, kärsima
manala, -, -t — allilm, varjuriik (eesti mütoloogia järgi)
mandaa|t, -di, -ti — volitus; dokument, mis annab isikule, kellele see on välja antud, teatud õigusi

maneer, -i, -i — viis, komme, harjumus
manifest, -i, -i — riigivalitsuse pidulik teadaanne tähtsast seadusest või sündmusest; poliitilise partei üleskutse, millel on programmiline iseloom; kirjalik avaldus laeval veetavate kaupade kohta
mannerg, -u, -ut — väike käes kantav kaanega pleknõu
manufaktuur, -i, -i — kudumistööstus; kapitalistlik ettevõtte, mis tööjaotusel põhjenedes säilitab käsitehnika
manööver, -ri, -rit — toimimisviis, võtte; rongi või laeva või väepaigutusjuhtimine; väeharjutus
maraton, -i, -i, -ide, -e — pikamaajooks
margariin, -i, -i — või aseaine, kunstvõi
marksism, -i, -i — K. Marxi õpetus
marodöör, -i, -i — ümberhulkuröövel; liigkasuvõtja
massaaž, -i, -i — soonetasumine; kätega toimetatavaid füüsilise ravi meetodeid lihaste, liigeste jne. haiguste ravimiseks
masseeri|ma, -da, -n — massaaži tegema
massiiv|ne, -se, -set — suur, kaalukas, raske; läbi ja läbi samast ainest
matš, -i, -i — partii, spordivõistlus
mausoleum, -i, -i, -ide, -e — hauaehitis, hauamonument
meditsiin, -i, -i — arstiteadus

meedik, -u, -ut — arstiteadlane
meelsu|s, -se, -st — meelelaad, mõtlemisviis (poliitiline meelsus — poliitilised vaated)
meeldu|ma, -da, -n — armastama hakkama
meenu|ma, -da, -b — meelde tulema
meenuta|ma, -da, -n — meelde tuleta
meetod, -i, -it, -ite, -eid — õppeviis, uurimisviis
meetrika, -, -t — värsiõpetus
mehhaniseeri|ma, -da, -n — masinaliseks tegema, masinajõudu kasutama
mehhanism, -i, -i — masinaseadis, masinavärk
meloodia, -, -t — lauluviis
menetlema, menetleda e. menetella, menetlen — teguviisi tarvitama
mentaliteet|t, -di, -ti — vaimulaad, meelsus
menu, menu, menu — kordaminek, õnnestumine
metroo, -, -d — maa-alune raudtee
miimika, -, -t — näomäng; tunnete avaldamine näoliigutustega, näoilmetega
miinimum, -i, -i, -ide, -e — alamäär
mikrofon, -i, -i — hääle tugevdamise aparaat
mikroskoo|p, -bi, -pi — suurendusaparaat
miljöö, -, -d — keskkond, lähisümbrus

modell, -i, -i — mudel, eeskuju
monarh, -i, -i, -ide, -e — ainu-
 valitseja
monoloog, -i, -i — üksikkõne
monopol, -i, -i, -ide, -e — ainu-
 õigus
monteeri|ma, -da, -n — rakestama,
 üles seadma
monumen|t, -di, -ti — mälestus-
 sammas
monumentaal|ne, -se, -set — püsiv,
 suurejooneline, suuremõõteline,
 võimast muljet tekitav
moosekan|t, -di, -ti — pillimees,
 muusikant
moraal, -i, -i — kõlblus
morn, -i, -i — süinge, tume
motiiv, -i, -i — aje, põhjend; juht-
 mõte
motiveeri|ma, -da, -n — põhjen-
 dama
mugane|ma, -da, -n — kohanema
muide — muuseum
muiste — muistsel ajal
muistend, -i, -it — rahvajutt, mis
 on kuidagi seotud olemasoleva,
 tõelise paiganimega või tõeliselt
 elanud isiku nimega (Tšapajevi
 surm), aga ka tekke- e. sünni-
 lugu (Emajõe sünd)
muusa, -, -t, -de, -sid — kunsti-
 jumalanna (kreeka mütoloogias)
muusik, -u, -ut — pillimees, muu-
 sikamees
muusika, -, -t
muusikan|t, -di, -ti — pillimees
möönnma, möönda, möönan — jä-
 rele andma, nõus olema
müstili|ne, -se, -st — saladuslik

mütoloogia, -, -t — muinaslugude
 teadus
müüt, müüdi, müüti — muinas-
 lugu jumalatest ja kangelastest

N

naasma, naasta, naasen, naasin,
 naastud — tagasi tulema
naiiv|ne, -se -set — lihtne, lapse-
 lik, lapsik
naima, naida, nain — naist võtma
naitu|ma, -da, -n (kellegagi) —
 abielluma
nakata|ma, -da, -n (kedagi milles-
 segi) — mingit haigust andma
 kellelegi
nakkama, nakata, nakkab — külge
 hakkama
naturaal|ne, -se, -set — loomulik,
 looduslik
naturalism, -i, -i — meetod kirjan-
 duses või kunstis, mis püüab
 kujutada elu ja loodust täpselt,
 ümber kujundamata, fotografee-
 rida, kaldudes kujutama elu
 varjukülgi ja inimeste pahesid
needma, needa, nean — manama
neetima, neetida, needin — metal-
 seid esemeid neetidega üksteise
 külge kinnitama
negatiiv|ne, -se, -set — eitav
nekroloog, -i, -i — mälestuskirju-
 tis äsjasurnud isikust
neto, -, -t, — puhaskaal, -tulu
neuroos, -i, -i — närvihaigus,
 närvikava-riike
neutraal|ne, -se, -set — erapoo-
 letu

nimme — meelega
 nivelleeri|ma, -da, -n e. nivelli|ma,
 -da, -n — maad loodima; ühe-
 tasandama
 normeeri|ma, -da, -n e. normi|ma,
 -da, -n — normikohaselt korral-
 dama, normiks määrama
 notar, -i, -it, -ite, -eid — notariaal-
 kontori ametiisik, kes tõestab
 lepinguid, dokumentide ära kirju
 jne.
 noteeri|ma, -da, -n — üles mär-
 kima, arvesse panema; kaupade,
 raha ja väärtpaperite hinda
 (kurssi) määrama
 nurja|ma, -ta, -n — nurja ajama
 nõusta|ma, -da, -n — (kedagi) —
 nõu andma
 nõustu|ma, -da, -n (millegagi) —
 nõusse jääma

O

oaas, -i, -i — kõrbesaar
 obelisk, -i, -i — kõrge, ülespoole
 koonduv neljatahuline sammastik
 objekt, -i, -i — ese; sihitis
 objektiiv|ne, -se, -set — asjalik;
 erapooletu
 ofitsiaal|ne, -se, -set — ametlik
 ohi, ohja, ohja, ohjade, ohje
 okupatsioon, -i, -i
 olelema, olelda, olelen — olemas
 olema
 operatsioon, -i, -i — tegevus, toi-
 ming; kirurgiline lõikus
 oponeeri|ma, -da, -n — vastu väit-
 lema

oportu'nism, -i, -i — proletariaadi
 klassihuvide kohandamine ja allu-
 tamine kodanluse huvidele, prole-
 tariaadi huvide reetmine; kokku-
 leppe-poliitika
 opositsioon, -i, -i — vastasrind,
 vastuseis
 optimism, -i, -i — kalduvus asju
 ja olusid headena näha
 oraator, -i, -it — kõneleja, kõne-
 kunstnik, „kuldsoo“
 orden, -i, -it — aumärk
 order, -i, -it — käsk, maksukäsk,
 korraldus, midagi teha, anda,
 müüa või maksta
 orien|t, -di, -ti — idamaa
 originaal, -i, -i — algupärane
 originaal|ne, -se, -set — algupä-
 rane
 osund, -i, -it — sõna-sõnaline kat-
 kend kirjutisest, kõnest; tsitaat
 ovatsioon, -i, -i — tormiline kiidu-
 avaldus

P

paaž, -i, -i — rüütliõpilane; aadli-
 perekonnast poisike, kes teenin-
 das kõrgest soost isikut kesk-
 ajal
 paato|s, -se, -st, -ste, -si — tunde-
 liigutus, hoogsus, vaimustus
 page|ma, -da, -n — põgenema,
 peitu pugema
 pagenda|ma, -da, -n — maalt väl-
 ja saatma, asumisele saatma
 paim, -u, -u, -ude, -e — mets-
 karjamaa

- pakend**, -i, -it — pakis (see, kuhu miski on pakitud)
- palagan**, -i, -ide, -e — laada-, turuteater
- palat**, -i, -it — haigeteruum; kõrgem riigi seadusandlik asutis
- pale**, palge, palet, palgete, palgeid — põsk, nägu
- pale**, pale, palet, palede, palesid — põsk, nägu
- palu**, palu, palu — nõmm; nõmmene okasmets
- pamflett**, -ti, -tti — ühiskondliku tegelase või nähtuse vastu sihitud brošüür, laimukiri
- panderoll**, -i, -i — ristpael (postisaadetisel); aktsiisisedel
- pannoo**, -, -d — suur seinamaal
- panoraam**, -, -i — vaatepilt; ringmaal
- pantomiim**, -i, -i — tummnäidend
- paraad**, -i, -i — ülevaatuseks esinemine
- parasiit**, -di, -ti — nugiline, teiste elusolendite kulul elaja; teiste tööjõu eksploateri
- parfüüm**, -i, -i — lõhnaaine; hea lõhn
- parteeit**, -di, -ti — üheõiguslikkus, üheväärsus
- park**, pargi, parki — maastikaed; autode seisukoht; koht kahurite ja laskemoona jaoks
- parkeet**, -ti, -tti — tahvelpõrand
- parlament**, -di, -ti — valitav seadusandlik kogu kodanlikes maades
- paroodia**, -, -t — kõne või teose koomiline moonutis
- parool**, -i, -i — tunnussõna, märke sõna, leppesõna
- pars**, parte, parte, parti — rehetoas taladel asetsev pikk puulatt
- partei**, -, -d — erakond, ühiskondliku klassi eesrindlikum osa, mis, ühinenud poliitiliseks organisatsiooniks, kaitseb selle klassi huvisid ja juhib tema võitlust (näit. kommunistlik partei — tööliklassi aktiivsemate ja teadlikumate liikmete organisatsioon selle klassi huvide eest võitlemiseks)
- partisan**, -i, -i — vaenlase tagalas tegutseva väesalga liige
- passiivne**, -se, -set — mitte-tegev
- pastell**, -i, -i — maalimiskriit, pastelljoonistus
- pastöriseeri|ma**, -da, -n e. **pastööri|ma**, -da, -n — käärimise vältimiseks soojutama vedelikke 60°—100°
- patent**, -di, -ti — leiutise kaitsekiri; kauplemisluba
- patriotism**, -i, -i — isamaa-armastus
- patsient**, -di, -ti — haige, põdeja
- pegasus**, -se, -st, -ste, -si — tiivuline luulehobu; tähtkuju
- peied**, peiede, peiesid — matusepidu
- pension**, -i, -i, -ide, -e — rahaline varustus või toetus invaliidisuse või vanaduse puhul
- periood**, -i, -i — ajajärk; lausestik
- perroon**, -i, -i — jaamaesine
- persoon**, -i, -i — isik

- pessimism**, -i, -i — kalduvus asju ja olusid halbadeks eeldada
pidama, pidada, pean, pidasin, peetud — arvama; hoidma
pidama, pidada, pean, pidin — kohustatud olema
 pidev, -a, -at — katkematu, kestvalt jätkuv
pihk, piha, pihka — vaik; eriti maharaiutud okaspuudest väljaimbuv
pihk, pihu, pihku — peopesa
piidlema, piielda, piidlen — luurama, piiluma
piisama, piisata, piisan — jätkuma
piloo|t, -di, -ti — lendur
pinal, -i, -it — krihvli-, sulekarp
piitse|tt, -ti, -tti — näpits
piug, piu, piugu — pikk ning peenike osa mingil jämedamal asjal, näit. piibu lips, piitsa nõor- või rihm-osa jne.
plakat, -i, -it
plastili|ne, -se, -st — kehakujundav; ilmekas, kujukas; tainataoline
poleemika, -, -t — avalik vaidlus, sulesõda
pontoon, -i, -i — sillapaat, ujuk
podium, -i, -i, -ide, -e — kõrgendatud alus
poos, -i, -i — (keha) seisang; (tehtud) hoiak
portfell, -i, -i — kirjatasku, enamasti nahast valmistatud suletav mapp raamatute, paberite või asjade hoidmiseks ja kandmiseks
portree, -, -d — näopilt
positiiv|ne, -se, -set — jaatav; tõeline; kehtiv; väärtuslik
potents, -i, -i — toimimisvõime; võimalikkus
potentsiaal|ne, -se, -set — toimimisvõimeline
prepareeri|ma, -da, -n — töötleva; valmistama, ette valmistama
presen|t, -di, -ti — purjeriie
prestiiz, -i, -i — lugupeetavus mõjukus
pretendeeri|ma, -da, -n — nõudlema
primitiiv|ne, -se, -set — algeline
printsii|p, -bi, -pi — põhimõte
privileeg, -i, -i — eesõigus
probleem, -i, -i — keerukas, rasketilahendatav küsimus või uurimisülesanne
produkt, -i, -i — toode, saadus
produtseeri|ma, -da, -n — tootma
professionaal|ne, -se, -set — elukutseline
programm, -i, -i — poliitilise partei või ühiskondliku organisatsiooni tegevuse eesmärgi ja aluste väljendus; töö või tegevuse plaan
progress, -i, -i — edu
progressiiv|ne, -se, -set — eesrindlik; arenev, kasvav; edumeele
proklamatsioon, -i, -i — lendleht; teadaanne
proloog, -i, -i — sissejuhatus
proportsionaal|ne, -se, -set — võrdeline
prospekt, -i, -i — vaade, kujutus; lai tänav

protest, -i, -i — rahulolematuse-
 avaldus, rõhutatud vastuvaidlus
protesteeri|ma, -da, -n e. protes-
 ti|ma, -da, -n — rahulolematust
 avaldama
protseduur, -i, -i — toimimisviis,
 menetlus
protsess, -i, -i — mingi nähtuse
 või sündmuse käik, areng, toi-
 mus, kulg; kohtuasi; kohtulik
 menetlus vaieldava õigustüli
 lahendamiseks
provokaator, -i, -it — ässitaja;
 äraandja; kodanliku riigi -politsei
 agent või reaktsoonilise poliiti-
 lise voolu pooldaja, kes salaja
 poeb töölisklassi revolutsioonilisse
 organisatsiooni, kus ta spioonib
 ja ässitab organisatsiooni väär-
 tegudele, et teda purustada ja
 juhtivad tegelased hävitada
provotseeri|ma, -da, -n — sihilikult
 ajendama või esile kutsuma
pruss, -i, -i — kantpalk
pseudonüüm, -i, -i — varjunimi
psühholoogia, -, -t — hingeteadus
psühholoogili|ne, -se, -st — hinge-
 teaduslik
publik, -u, -ut — kuulajas-, vaata-
 jas-, lugejaskond; rahvas
publitsist, -i, -i — ühiskondlik-
 poliitiliste (sealhulgas ka riigi-
 õiguslike) küsimuste käsitleja,
 teatava klassi ühiskondlik-poliiti-
 liste vaadete eest võitleja ajakir-
 janduses ja kirjanduses
puksiir, -i, -i — vedurlaev
põrsas, põrsa e. põrssa, põrsast

pädev, -a, -at — asjatundlik,
 kompetentne
pälvi|ma, -da, -n — väärt olema,
 ära teenima
pärgamen|t, -di, -ti — nahkpaber
pärss, pärssi, pärssi — pidur
pügama, pügada, pöan e. pügan,
 põetud e. pügatud
püü|s, -se, -st, -ste, -seid — püüd-
 misvahend

R

radikaal|ne, -se, -set — põhjalik;
 käremeelne
raev, -u, -u — metsik viha
rammi|ma, -da, -n — sisse taguma
randaal, -i, -i — taldrik-äke
rass, -i, -i — tõug
ratsionaal|ne, -se, -set — mõistlik;
 mõistuspärane
reaal|ne, -se, -set — asjaline; tõe-
 line
reageeri|ma, -da, -n — tähelepane-
 lik olema; vastutoimet avaldama
realism, -i, -i — kirjanduse- ja
 kunstivool, mis endale eesmär-
 giks seab kujutada reaalsel elu
 õigesti ja täielikult tema tüüpi-
 listes joontes
realistli|k, -ku, -kku, -kkude e. -ke,
 -kke — tõsielu silmaspidav
redaktor, -i, -it — toimetaja (aja-
 lehe, teose)
redigeeri|ma, -da, -n — trükival-
 mis tegema
reetma, reeta, reedan — ära andma
 (sõpru, kodumaad)
regist|er, -ri, -rit — loend, nimes-
 tik; sisukord

registreeri|ma, -da, -n — sisse kirjutama, mingit fakti üles märkima

regulaar|ne, -se, -set — korrapärane

reguleeri|ma, -da, -n — korraldama

reklaam, -i, -i — kuulutus või plakat, mis sisaldab tarbija jaoks andmeid millegi kohta; vahendite rakendamine millegi laialdaseks tutvustamiseks

rekord, -i, -i — suurim saavutus

rekvireeri|ma, -da, -n — riigikaitse huvides isikutelt või organisatsioonidelt kindla tasu eest aineid või esemeid sunduslikult võtma

relatiiv|ne, -se, -set — suhteline

religioon, -i, -i — usund

reljeef, -i, -i — kõrgend; pinnast esilekõrguv kaunistis

relss, relsi, relssi — raudteerööbas

reorganiseeri|ma, -da, -n — ümberkorraldama

repatrieeru|ma, -da, -n — kodumaale tagasi tulema (sõjavangid, põgenikud, ümberasunud)

repertuaar, -i, -i — teatri etenduste-kava; näitleja-osastik; varukava, ettekannete-vara (lauljal jt.)

reportaaž, -i, -i — ajalehele, raadiotele andmete hankimine; ajakirjandusele, raadiotele, filmile kogutud andmed

reporter, -i, -it — (ajalehe) sõnumisaatja, -hankija

reprodutseeri|ma, -da, -n — uuesti tekitama, järele looma; paljundama

resolutsioon, -i, -i — otsus; lahendus; korraldus

ressur|ss, -si, -ssi — tuluallikas; tagavara

rest, -i, -i — jääk

restaureeri|ma, -da, -n — taastama

resultaat|t, -di, -ti — tulemus

režiim, -i, -i — valitsemisvorm; elamiskord; arsti poolt ettekirjutatud elamiskord

retoorika, -, -t — kõnekunst, ilukõne

retsept, -i, -i — valmistamisjuhatus; arstimisedel, arstitäht, rohutäht

revisjon, -i, -i, -ide, -e — asutise, organisatsiooni või isiku tegevuse kontrollimine, eriti rahalise ja materiaalse aruandluse kontroll

revolutsioon, -i, -i — vägivaldsel teel teostatav ühiskondlik-poliitiline pööre, mille tulemusena riigivõim läheb valitsevalt klassilt teise, ühiskondlikult eesrindliku klassi kätte

risk, -i, -i — kahjuoht

riskeeri|ma, -da, -n e. riski|ma, -da, -n — julgema, õnne katsuma

robot, -i, -it — masin-inimene

rokokoo, -, -d — teatav kunstistiil (XVII—XVIII sajandil Prantsusmaal); elulaad

romantism, -i, -i — kirjanduse- ja kunstivool, mis esiplaanile tõstis isiku ja tundmuste kultuse, kasutades rahvaluule ja ajaloo teemasid

roo|bas e. röö|bas, -pa, -bast

runo, runo, runo|t, runode, runo-
sid — soome-eesti ja Skandinaa-
via rahvaste regivärss, rahva-
laul

rutiin, -i, -i — harjutuse teel oma-
seks saanud osavus, oskus; kinni-
pidamine sissekasvanud harju-
mustest, konservatiivsus

ruut, ruudu, ruutu

ruutima, ruutida, ruudin — ruutu-
deks jaotama; pindala arvutama;
(arvu) teist astet võtma

rõivas, rõiva, rõivast — valmis-
õmmeldud kehakate

ründama, rünnata, ründan — peale
tungima

rütm, -i, -i — ühetaoliste nähtuste
seaduspärane korduvus; värsi-
muusika-, tantsutakt

S

saad, sao, saadu — ümmargune,
ülespoole teravnev kuivatatud
heina hunnik, millesse hein on
järelkuivamiseks või äraveoks
kokku pandud

saag, sae, saagi, saagide, saage

saaga, -, -t, -de, -sid — muinas-
lugu

saagima, saagida, saen, saetud

sae, saaja, saaja, saajade, saaju —
pulmarong

saluu|t, -di, -ti — autervitus; au-
paugud

sanktsioon, -i, -i — kinnitus (kõr-
gema asutise poolt); mingi nähtu-
tuse seaduslikuks tunnistamine

sarkasm, -i, -i — irvitus, salvav
pilge

sarm, -i, -i — veetlev ilu

satiir, -i, -i — pilge; pilkesisuiline
kirjandusteos

sattuma, sattuda, satun

sedasta|ma, -da, -n — nentima,
konstateerima

sedelg|as, -a, -at

senior, -i, -i, -ide, -e — vanem

seik, seiga, seika — asjaolu

seira|ma, -ta, -n (kedagi) — järg-
nema (kellelegi); jälgima

sektor, -i, -it — ringist kahe raa-
diusega eraldatud osa; tulekaar;
lõik; osakond

sektsoon, -i, -i — osakond

selde, selte, seldet — kristall

seleksioon, -i, -i — väljavalik

semu, -, -, -de, -sid — omamaa-
lane

senjoor, -i, -i — isand, härra, käs-
kija (Hispaanias ja Itaalias)

sensatsioon, -i, -i — kõmu

sentimentaal|ne, -se, -set — tund-
lev; halemeelne

separaat|ne, -se, -set — eraldine

serveeri|ma, -da, -n — lauale ette
kandma; esitama

serviis, -i, -i — ühtlaste lauanõude
kogu

sesoon, -i, -i e. sesong, -i, -i —
hooaeg

sete, sette, setet — põhjavajunud
sade

settima, settida, setib — põhja
peale vajuma, sadestuma

sfäär, -i, -i — ringkond; tegevus-
ala; kerapind; kera

siiras, siira, siirast — avameelne,
puhtsüdamlik

siirdu|ma, -da, -n — ühest kohast teise minema; üle kanduma
 siivsu|s, -se, -st, -ste, -si — puhutus; kombelisuus
 siivus, siivsa, siivsat — puhas; kombeline
 silue|tt, -ti, -tti — varipilt, -joonis
 simuleeri|ma, -da, -n — teesklema
 situatsioon, -i, -i — seisund; olukord
 skaala, -, -t, -de, -sid — astmik
 skeem, -i, -i — kavastis, tabel
 skeptili|ne, -se, -st — kahtlev
 skits, -i, -i — visand, kavand
 skolastika, -, -t — keskaegne usuteaduslik mõttetarkus; eluvõoras õpetus
 skulptuur, -i, -i — raidkunst; raidkunstiline teos
 smirg|el, -li, -lit — kivi ja metalli lihvimise vahend
 sofism, -i, -i — vormiliselt õige, kuid sisuliselt vale järeldus; pettejäreldus
 soliid|ne, -se, -set — kindel, püsiv; kaine
 solist, -i, -i — soololaulja; -mängija
 solva|ma, -ta, -n — sõnaga või teoviisiga haavama
 sondeeri|ma, -da, -n — uurima; järele kuulama, pinda katsuma; põhjasügavust mõõtma
 sood|us, -sa, -sat e. sood|ne, -sa, -sat — kohane, edendav
 soodusta|ma, -da, -n
 soolo, -, -t — üksiklaul; -mäng
 soosik, -u, -ut — pailaps

sotsiaal|ne, -se, -set — ühiskondlik
 sotsialism, -i, -i — ühiskondlik kord, mille tootmissuhete aluseks on ühiskondlik omandus tootmisvahenditele proletariaadi diktaatori tingimustes ja ekspuataatorlike klasside hävitamine
 sovhoos, -i, -i — tuleneb venekeelsest sõnadest sovetskoje hozjaistvo, tähenduses: sotsialistlik riiklik põllumajanduslik ettevõte; riigitalund
 spaleer, -i, -i — pidulikel puhkudel auvalveks seatud sõdurite, pioneeride, õpilaste jne. rida kahel pool käiku või teed
 spekulant|t, -di, -ti — hangeldaja, saherdaja
 spetsiaal|ne, -se, -set — eriline
 spionaaz, -i, -i — salakuulamine
 spontaan|ne, -se, -set — iseendast tekkinud
 spur|t, -di, -ti — lõpp-pingutus
 staadium, -i, -i, -ide, -e — arenemisaste, -järk
 staaž, -i, -i — teenistusvanus; ametialaline vilumus
 stabiil|ne, -se, -set — kindel, püsiv
 stabiliseeru|ma, -da, -n — püsivaks jääma
 stalinli|k, -ku, -kku — see, mis on seotud sotsialismi suure ülesehituse ajajärguga NSV Liidus seltsimees Stalini juhtimisel
 standard, -i, -i — normaalmoot; eeskuju; näidis, eeskiri või nõue, mis on püstitatud mitmesuguste toodete valmistamisel

star|t, -di, -ti — võidujooksu alguspunkt; ärasõit, -lend
statistili|ne, -se, -st — arvustikuline
stenograaf, -i, -i — kiirkirjutaja
steriil|ne, -se, -set — haigusidutu; sigimatu
stiihili|ne, -se, -st — väliste looduse jõudude tegevusega tekitatud, inimese mõjule mittealustuv; reguleerimata, ilma juhtimiseta arenev
stiil, -i, -i — kirjanduslikule toesele, autorile või kirjanduslikule suunale või tervele ajajärgule omane väljenduslaad
stipendium, -i, -i, -ide, -e — abiraha õppimiseks
stopp! — pea (kinni)!
sto|pp, -pi, -ppi — peatus, seisajääk
strateegia, -, -t — sõjapidamise teadus, sõjakunst
streik, -gi, -ki — kapitalistlike maade tööliste poolt kollektiivne töö katkestamine, et sundida kapitaliste tööliste majanduslikke (tööolude parandamine) ja ka poliitilisi nõudmisi täitma
struktuur, -i, -i — ehituslaad
stseen, -i, -i — lava; etteaste
studen|t, -di, -ti — üliõpilane, kõrgema kooli õpilane
studio, -, -t — tööruum
sugereeri|ma, -da, -n — sisendama (mõtet, otsustust)
surva|ma, -ta, -n — puruks tampima, rõhuma

suubu|ma, -da, -b — suudme kohalt sisse voolama
suvatse|ma, -da, -n — sallima, heaks arvama
suverään|ne, -se, -set — iseseisev, teistest võimudest sõltumatu
sõltu|ma, -da, -n (millestki) — olenema
säte, sätte, sätet — määrang, korraldus
sääst, -u, -u — kokkuhoid, kokkuhoitud raha või vara
sääst|ma, -a, -an — kokku hoidma, hoidma
sööst|ma, -a, -an — tormama
sümfoonia, -, -t — mitmeosaline helitöö orkestrile; kokkukõla
sümpaatia, -, -t — koostunne, kaasatundmine; poolehoid
sümptoom, -i, -i — tunnus
sünonüüm, -i, -i — sama tähendusega sõna
süntees, -i, -i — mõisteline ühendus; üksikosade liitmine tervikuks
süsteem, -i, -i — plaanipärasus; kord, mis on tingitud õigest, seaduspärasest osade asetusest teatavas seoses
süstel, süstli e. süstla, süstlit e. süstlat — prits
süsti|ma, -da, -n — sisse pritsima

S

šaht, -i, -i — kaevanduse püstkäik
šanss, šansi, šanssi — soodne võimalus

šeff, šefi, šeffi — juhataja, ülemus; ettevõtte, asutis või organisatsioon, kes annab regulaarset abi majanduslikult või organisatsiooniliselt nõrgemale asutisele, ettevõttele või organisatsioonile
šokk, šoki, šokki — löök; närvi-vapustus

Z

žanr, -i, -i — liik, laad kirjanduses või kunstis
žargoon, -i, -i — erikeel; eriline kõne- ja väljendusviis, näit. õpilastel, sõdureil jne.
žele, -, -d — tarretis
žonglööri, -i, -i — tasakaalu-kunstnik, esemelega osavusmänni-gija
žürii, -, -d — hindamiskomisjon, auhinna komisjon

T

taasta|ma, -da, -n — uuesti üles ehitama või korda seadma, taas parandama
taga|ma, -da, -n — kindlustama
taid, taiu, taidu — oskus
taidur, -i, -it — kunstnik
taju|ma, -da, -n — meelte kaudu vastu võtma
takt, -i, -i — aja-, helimõõt; peenetundelisus
taktika, -, -t — lahingupidamise teadus; talitamine teatava eesmärgi saavutamiseks
talen|t, -di, -ti — vaimuanne
talleta|ma, -da, -n — hoiule panema, hoiustama, deponeerima, reserveerima

talong, -i, -i kvitungi, väärtpaberi konts
tamburiin, -i, -i — väike kuljustrumm, millega tantsijad saavad oma liigutusi
tank, tanki, tanki — lülilikuil liikuv, tulirelvadega varustatud ja soomusega kaetud sõjamasin; raudne vedeliku mahuti; tugev paksunahkne töösaabas
tanner, tandri, tannert, tannerde, tandreid — võitlusväli, areen
tao|sed, -ste, -seid — rangid
taota|ma, -da, -n — kätte püüdma
tapeet, -di, -ti — paberist, riidest või muust ainest valmistatud seinakate
tarm, -u, -u — tahtejõud, jõud, energia
tauni|ma, -da, -n — hukka mõistma
taust, -a, -a — tagasein, foon
tava, tava, tava — komme, viis
tees, -i, -i — juhtlause, väide; otsustus, arvamus, mida on vaja tõestada
teesklemä, teeselda, teesklen — silmakirjalikult tegema
tehnik, -u, -ut — isik, kes tegutseb tehnika alal
telefon, -i, -i, -ide, -e
telefoneeri|ma, -da, -n
telegraaf, -i, -i
telegrafeeri|ma, -da, -n
tendentš, -i, -i — sihind, kallak, teatavat otstarvet silmaspidav suundlus
tender, tendri, tendrit — veduri kütteainevagun

- termin**, -i, -it — tähtpäev, täht-
 aeg; oskussõna
territorium, -i, -i — maa-ala
tervis, -se, -st, -ste -seid
test, -i, -i kontrollkatse
tiitel, -li, -lit — pealkiri; au-
 ametinimi
tituleeri|ma, -da, -n — tiitliga
 nimetama
tohtu, -, -t — määratu suur
toimik, -u, -ut — akt; ühe küsi-
 muse või asja kohta käivate
 ametialaste paberite või doku-
 mentide kogu
toimu|ma, -da, -b — sündima,
 teostuma
tonnaž, -i, -i — maht tonnides
totaal|ne, -se, -set — täielik
traagili|ne, -se, -st — kurblooline
traali|ma, -da, -n — eriliste võr-
 kude abil veest otsima, püüdma
traditsioon, -i, -i — kujunenud
 tava; teadete suuline edasiand-
 mine põlvest põlve
tragöödia, -, -t — kurbmäng
tribunal, -i, -i — (peamiselt) revo-
 lutsiooniline kohus
tribuun, -i, -i — osav kõnemees,
 kes sütitavate kõnedega innustab
 rahvahulki
tribüün, -i, -i — kõnelava, vaata-
 jate-lava
trofee, -, -d — sõjasaak, vaenla-
 selt äravõetud relvad
trupp, trupi, truppi — salk, rühm
trust, -i, -i — ühisele juhtimisele
 allutatud juriidiliselt iseseisvate
 majanduslike ettevõtete koondis
tselluloid, -i, -i — teatud plastiline
 aine
tsenseeri|ma, -da, -n — (trükitöid,
 kirju jne.) läbi vaatama nende
 kõlbikkuse või lubatavuse seis-
 kohalt
tsentraal|ne, -se, -set — keske
tsentraliseeri|ma, -da, -n — kesk-
 kohta koondama
tsitaa|t, -di, -ti — osund, sõna-
 sõnaline lühike väljavõte kirjast
 või kirjandusest
tsiteeri|ma, -da, -n — sõna-sõnalt
 kellegi ütlust esitama
tsükkel, tsükli, tsükli — ring,
 ringjoon; sündmuste, ajaühikute
 jne. selline järjestus, mille puhul
 järjestuse viimasele ühikule järg-
 neb uuesti esimene, näit. nädala-
 päevad, aastaajad jne.
tsello, -, -t — väike bassviul
tuale|tt, -ti, -tti — pesemisseadis;
 peegliga laud; käimla pesemis-
 seadisega; naiste rõivastus
tung|raud, -raua, -rauda — kang-
 vinn, tõstevahend raskuste tõst-
 miseks väiksemaile kõrgustele
turbiin, -i, -i — auru või vee jõul
 töötav ratas-jõumasin
turism, -i, -i — huvireisindus
turm, -a, -a — hukatus, hävitus
turnee, -, -d — ringreis
turniir, -i, -i — suuremad võistlus-
 mängud spordi alal (males jne.)
turv, -a, -a — tugi, kaitse
tõik, tõiga, tõika — tõsiasi
tämber, tämbri, tämbrit — hääle-
 värv

tätoveeri|ma, -da, -n — ihunahka
ehtima sisseriibitud ja värvitud
joonistustega

tüüpi|ma, -da, -n — tuimaks muu-
tuma

türm, -i, -i — vangla

tüsi, tüsi, tüsi — keerulisus

tüün, tüüne, tüünt — vaikne

tüüp, tüübi, tüüpi — põhi-, näi-
diskuju

U

uhkama, uhata, uhkan — endast
välja hoovama

uhmer, uhmri, uhmit — müüser,
teralise aine peenekstampimise
riist

uibu, -, -t, -de, -sid — õunapuu

uljas, ulja, uljast — julge, vahva

ulm, ulma, ulma — unenägu

ultimaatum, -i, -it — kategooriline,
viimiskordne nõue

ummik, -u, -ut — väljapääsematu
seisund

unelm, unelma, unelmat — unistus

universaal|ne, -se, -set — üldine,
kõikehaarav

uri, urja, urja — ohver

urn, urni, urni — anum; savist,
kivist või metallist vaasitaoline
nõu surnupõletamisel tuhajää-
nuste hoidmiseks

utoopia, -, -t — teostamatu unis-
tus

V

vaaderpass, -i, -i — vesilood

vaher, vahtra, vahtrat, vahtrate,
vahtraid

vahk, vahu, vahku — hoog, sööst
vainu, vainu, vainut — (külavahe-
line, küla-äärne) rohune väljak,
muru, karjamaa

vakant|ne, -se, -set — vaba, täit-
mata (näiteks ametikoht)

vaktsiin, -i, -i — tõevastane
pooke-ollus

valev, -a, -at — hele, valge

valuuta, -, -t — väärtus; raha-
vääring; välisraha

vari|an|t, -di, -ti — teisend

varieeri|ma, -da, -n — teisendama
velsker, velskri, velskrit — vas-
tava haridusega arstiabiline

veteraan, -i, -i — vana, väljatee-
ninud sõdur; vana, kogenud
tegelane

veterinaar-arst — loomaarst

veto, veto, vetot — keeld; keelu-
õigus

vihja|ma, -ta, -n (midagi v. mille-
legi) — kaudselt mõista andma

vihur, -i, -it — äge tuulepuhang,
-keeris

viiking, -i, -it — muinas-skandi-
naavia meresõitja

viitama, viidata, viitan — millelegi
juhtima, saatma, vihjama; roo-
past välja viskuma

vinje|tt, -ti, -tti — ehispildike raa-
matus

vintsklema, vintselda, vintsklen

virtuoos, -i, -i — meisterlik män-
gija; oma ala tehnilise võtete
rakendamises meisterlik kunstnik

virv, virva, virva — sootuluke

vitaal|ne, -se, -set — elujõuline

vitriin, -i, -i — klaaskapp, vaate-
aken
vrakk, vraki, vrakki — laevariise;
mahajäetud, hukkunud, muidu
kõlbmatuks muutunud laev
võhik, -u, -ut — mitte-asjatundja
väitma, väita, väidan — tõsiarva-
musena esitama, kinnitama
vältima, vältida, völdin (midagi) —
ära hoidma, kõrvale hoiduma või
põrkama (millegi eest)
värbama, värvata, värban — tee-
nistusse palkama; mobiliseerima

O

õdus, õdusa, õdusat — kodune,
mugav
õgev, õgva, õkva, õkvade, õkvu —
sirge, otse-

õitsel (olema)
õlut, õlle, õlut, õllede, õllesid
õnnis, õndsas, õndsas, õndsate, õnd-
said
õsu|ma, -da, -n — sirbiga lõikama

Ä

äesta|ma, -da, -n
ängista|ma, -da, -n — suruma,
pigistama

Ü

ületa|ma, -da, -n — üle ulatuma,
üle saama
ümbri|k, -ku, -kku
ürg, ürju, ürgu — algus

Sisukord.

Kokkuvõtteid hääliku- ja vormiõpetusest.

	Lk.
I. Sõna ja tema tähenduslikud osad	3
II. Sõnavälde ja astmevaheldus	7
III. Käänamine: Käänamistabel	10
Käändkondade tabel (tabel nr. 1)	
Arvsõnad	15
Asesõnad	16
IV. Pööramine:	19
Pööramistabel (tabel nr. 2)	
Pöördkondade tabel (tabel nr. 3)	
V. Sõnade liitmine	22
Käändsõnad	22
Pöördõnad	28
Määrsõnad	31

Lauseõpetus.

I. Sissejuhatuseks	33
Lause mõiste	33
II. Lihtlause	34
A. Laiendamata lihtlause	34
Alus ja öeldis	34
B. Laiendatud lihtlause	43
Laiendid	43
Sihitis	44
Määrus	48
Täiend	52
Lisand	55
Üte	57
Korduvate liikmetega lause	58

	Lk.
III. Liitlause	62
Lausete liitmine	62
Rindlause	64
Põimlause	69
IV. Kõrvallausete asendamine lauselühenditega	76
V. Otsene ja kaudne kõne	81
VI. Sõnade järjekorrast	84
VII. Kirjavahemärkide tarvitamise ülevaade	87
Kordamiseks	91
VIII. Sõnavara	97
Sõnastik	100
Lisad.	
Tabel nr. 1. Käändkondade tabel.	
„ „ 2. Pööramistabel.	
„ „ 3. Pöördkondade tabel.	

Vastutav ning keeleline toimetaja
J. Valgma.

Tehniline toimetaja H. Kohu.

Ladumisele antud 30. III 1950. Trükkimisele antud 6. V 1950. Trükiarv 8000. Paber $56 \times 79, \frac{1}{16}$. Trükipoognaid 8,25 + 3 tabelit. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 6,6. Arvutuspoognaid 9,41. MB-03319.

Trükikoda „Hans Heidemann“, Tartu, Vallikraavi 4. Tellimise nr. 1056.

На эстонском языке.

Р. Рейман. Учебник эстонского языка
для VII класса.

Hind rubl. 3.35

b'e

õppitüübid — käändkondadesse.

M

stav

osastav

(-de

puid -id
koisid -sid

} pesasid ~ pesi
nimesid }
seminarisid ~ seminare }

})
kõnesid }
tublisid } -sid
lauljannasid }

(-te)

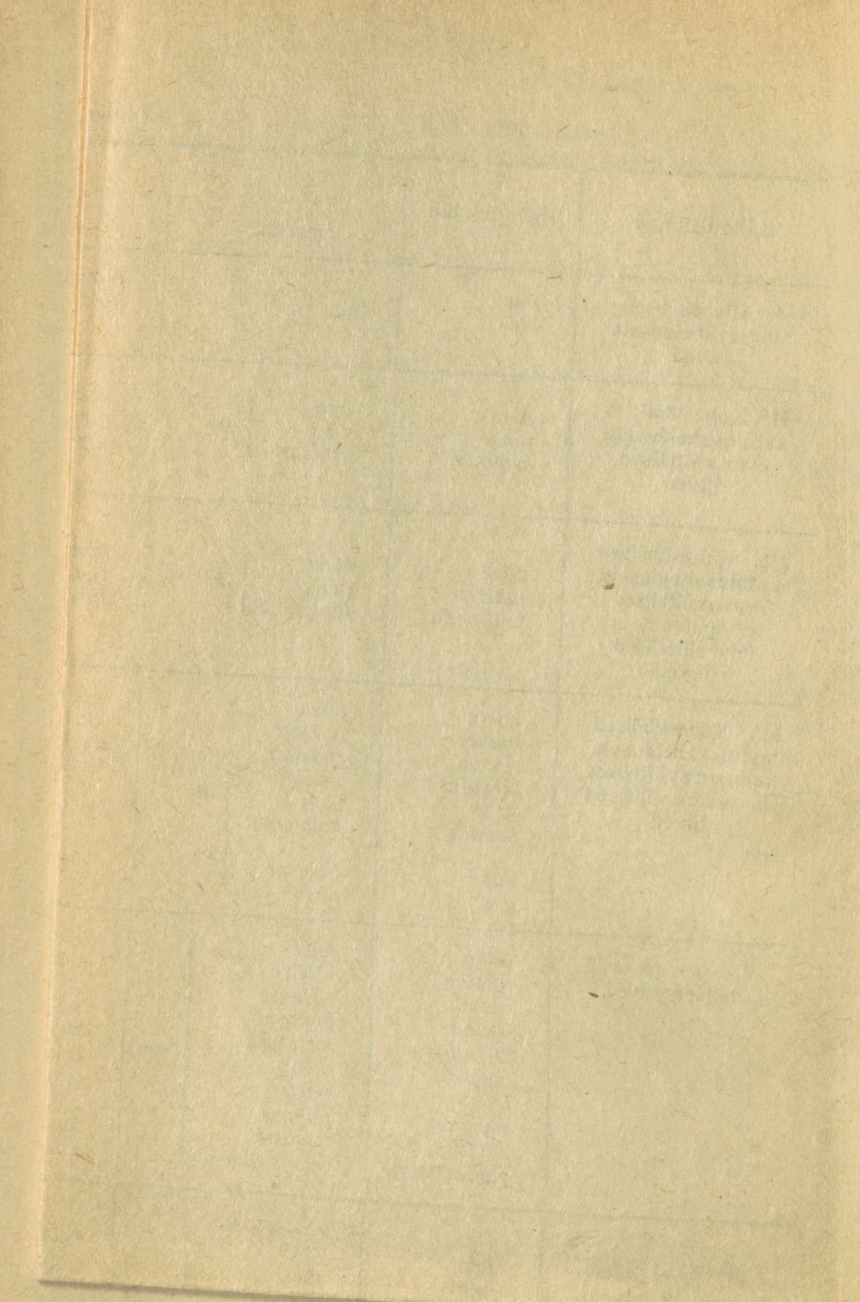
aastaid }
numbreid }
raamatuid }
sipelgaid } -id
sagedaid }

Käändkondade tabel.

Tabel nr. 1
(Kuulub lk. 13 juurde)

Ohtemoodi käänduvad sõnad koondatakse käändtüüpidesse, ühesuguste muutelõppudega käändtüübid — käändkondadesse.

Käändkonnad	Käändtüübid	Ainsuse			Mitmuse				
		omastav	osastav	sisseütlev	omastav	osastav	-de-sisseütlev	-i-sisseütlev	
I. Ühesilbilised astmevahelduseta tüved	puu koi	puu } 0 koi }	puud } -d koid }	puusse } -sse koisse }	puude } (-de) koide }	puid -id koisid -sid	puudesse } (-de)sse koidesse }	puisse (-i)sse	
II. Kahesilbilised astmevahelduseta esmavärtelised tüved	pesa nimi seminar	pesa } 0 nime } seminari }	pesa } 0 nime } seminari }	pesasse ~ pessa } -sse nimesse ~ nimme } seminarisse ~ seminari } sisehäälikute pikenemine	pesade } nimede } seminaride } (-de)	pesasid ~ pesi } -sid nimesisid } seminarisid ~ seminare } u, i, e	pesadesse } (-de)sse nimedesse } seminaridesse }	pesisse } -u } seminarisse } -i } -e } -sse	
III. Kahesilbilised astmevahelduseta esmavärtelised e-lõpulised ja teisevärtelised tüved	kõne tubli lauljanna	kõne } 0 tubli } lauljanna }	kõnet } -t tublit } lauljannat }	kõnesse } -sse tublisse } lauljannasse }	kõnede } tublide } lauljannade } (-de)	kõnesid } -sid tublised } lauljannasid }	kõnedesse } (-de)sse tublidesse }	-	
IV. Kahesilbilised astmevahelduseta kolmandavärtelised ja enamasilbilised tüved	aasta number raamat sipelgas sage kolmas habe aus	aasta } 0 numbri } raamatu } sipelga } sageda } kolmanda } habeme } ausa }	aastat } -t numbrit } raamatut } sipelgat } sagedat } kolmandat } kolmat } kolmat }	aastasse } -sse numbrisse } raamatusse } sipelgasse } sagedasse } kolmandasse }	aastate } (-te) numbritte } raamatute } sipelgate } sagedate } kolmandate }	aastaid } -id numbreid } raamatuid } sipelgaid } sagedaid } kolmandaid }	aastatesse } (-te)sse numbritesse } raamatutesse } sipelgatesse } sagedatesse } kolmandatesse }	aastaisse } numbreisse } raamatuisse } sipelgaisse } sagedaisse } kolmandaisse } habemeisse } ausaisse }	
V. -ne- ja -s-liitelised tüved	teine tööline raskus õpilane kirjutus vaene teos punane vastus vastastikune	teise } (-se) töölise } raskuse } õpilase } kirjutuse } vaese } teose } punase } vastuse } vastastikuse }	teist } (-s)t töölist } raskust } õpilast } kirjutust } vaest } teost } punast } vastust } vastastikust }	teisesse ~ teise } 0 töölisesse ~ töölistesse } (-se)sse raskusesse ~ raskusse } õpilasesse ~ õpilasesse } kirjutusesse ~ kirjutusse } vaesesse } teosesse } (-se)sse punasesse } vastusesse } vastastikusse }	teiste } (-ste) tööliste } raskuste } õpilaste } kirjutuste } vaeste } teoste } punaste } vastuste } vastastikuste }	teisi } (-s)i töölisi } raskusi } õpilasi } kirjutusi } vaeseid } teoseid } punaseid } vastuseid } vastastikuseid }	teistesse } (-ste)sse töölistesse } raskustesse } õpilastesse } kirjutustesse } vaestesse } teostesse } punastesse } vastustesse } vastastikustesse }	teisisse } (-si)sse töölistesse } raskusisse } õpilasisse } kirjutusisse } vaeseisse } teoseisse } punaseisse } (-sei)sse vastuseisse } vastastikuseisse }	
VI. Astmevahelduslikud tüved: nimetav (ja osastav) tugevas, omastav nõrgas astmes	sõda jõgi sepp jõud padi sõber maastik käsi uus keel vars küüs	n. a. } 0 sõja } jõe } sepa } jõu } padi } sõbra } maastiku } käe } uue } keele } varre } küüne }	t. a. } 0 sõda } jõge } seppa } jõudu } padi } sõpra } maastikku } kätt } uut } keelt } -t vart } küünt }	t. a. n. a. } sõtta ~ sõjasse } jõkke ~ jõesse } seppa ~ sepassse } jõudu ~ jõusse } padi ~ padjasse } sõpra ~ sõprasse } maastikku ~ maastikusse } kätte ~ käesse } uude ~ uuesse } keelde ~ keelesse } varde ~ varresse } küünde ~ küünesse }	sisehäälikute pikenemine } -sse sisehäälikute pikenemine } -de } -sse }	sõdade } jõgede } seppade } jõude } padjade } sõprade } maastikkude } käte } uute } keelte } varte } küunte }	t. a. } sõdu ~ sõdasid } jõgesid } seppi } jõude } padi } sõpra } maastikke } käsi } uusi } keeli } varsi } küüsi }	sõdadesse } jõgedesse } seppadesse } jõududesse } padjadesse } sõpradesse } maastikkudesse } kättesse } uutesse } keeltesse } vartesse } küüntesse }	sõjusse } seppisse } jõuesse } padjusse } sõprasse } maastikkesse } käsisse } uusisse } keelisse } varsisse } küüsisse }
VII. Astmevahelduslikud tüved: nimetav (ja osastav) nõrgas, omastav tugevas astmes	mõte hammas tütar liige	t. a. } 0 mõtte } hamba } tütre } liikme }	n. a. } -t mõtet } hammast } tütart } liiget }	t. a. } -sse mõttesse } hammaste } tütarde } liikmete }	n. a. } (-te) hammaste } (-de) liikmete (t. a.) }	t. a. } -id mõtteid } hammaid } tütreid } liikmeid }	n. a. } (-te)sse mõtetesse } (-de)sse hammastesse } tütarde } liikmetesse t. a. }	t. a. } mõtteisse } hammais } tütreisse } liikmeisse }	

Tabel nr. 2
(Kuulub lk. 19 juurde)

Pööramistabel.

Tabel nr. 2
(Kuulub lk. 19 juurde)

A. Pöördelised muuted.

Kõneviisid	Ajad	Isikuline tegumood				Umbisikuline tegumood	
		Jaatav kõne			Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne
		1. pööre	2. pööre	3. pööre	Kõik pöörded		
I. Kindel kõneviis	Olevik	<i>ma toon, õpin, hakkame toome, õpime, hakkame</i>	<i>sa tood, õpid, hakkad te toote, õpite, hakkate</i>	<i>ta toob, õpib, hakkab nad toovad, õpivad, hakkavad</i>	<i>ei too, ei õpi, ei hakka</i>	<i>tuuakse, õpitakse, hakatakse</i>	<i>ei tooda, ei õpita, ei hakata</i>
	Lihtminevik	<i>ma tõin, õppisin, hakkasin me tõime, õppisime, hakkasime</i>	<i>sa tõid, õppisid, hakkasid te tõite, õppisite, hakkasite</i>	<i>ta tõi, õppis, hakkas nad tõid, õppisid, hakkasid</i>	<i>ei toonud, ei õppinud, ei hakanud</i>	<i>toodi, õpiti, hakati</i>	<i>ei toodud, ei õpitud, ei hakatud</i>
	Täisminevik	<i>ma olen toonud, õppinud, hakanud me oleme toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>sa oled toonud, õppinud, hakanud te olete toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ta on toonud, õppinud, hakanud nad on toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ei ole toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>on toodud, õpitud, hakatud</i>	<i>ei ole toodud, õpitud, hakatud</i>
	Ennemindevik	<i>ma olin toonud, õppinud, hakanud me olime toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>sa olid toonud, õppinud, hakanud te olite toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ta oli toonud, õppinud, hakanud nad olid toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ei olnud toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>oli toodud, õpitud, hakatud</i>	<i>ei olnud toodud, õpitud, hakatud</i>
II. Tingiv kõneviis	Olevik	<i>ma tooksin, õpiksin, hakkaksin me tooksime, õpiksime, hakkaksime</i>	<i>sa tooksid, õpiksid, hakkaksid te tooksite, õpiksite, hakkaksite</i>	<i>ta tooks, õpiks, hakkaks nad tooksid, õpiksid, hakkaksid</i>	<i>ei tooks, ei õpiks, ei hakkaks</i>	<i>toodaks, õpitaks, hakataks</i>	<i>ei toodaks, ei õpitaks, ei hakataks</i>
	Täisminevik	<i>ma oleksin toonud, õppinud, hakanud n.e oleksime toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>sa oleksid toonud, õppinud, hakanud te oleksite toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ta oleks toonud, õppinud, hakanud nad oleksid toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ei oleks toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>oleks toodud, õpitud, hakatud</i>	<i>ei oleks toodud, õpitud, hakatud</i>
III. Käskiv kõneviis	Olevik	<i>toogem, õppigem, hakakem</i>	<i>too, õpi, hakka tooge, õppige, hakake</i>	<i>toogu, õppigu, hakaku</i>	<i>1. ärgem toogem, ärgem õppigem, ärgem hakakem 2. ära too, ära õpi, ära hakka ärge tooge, ärge õppige, ärge hakake 3. ärgu toogu, ärgu õppigu, ärgu hakaku</i>	<i>toodagu, õpitagu, hakatagu</i>	<i>ärgu toodagu, ärgu õpitagu, ärgu hakatagu</i>
IV. Kaudne kõneviis	Olevik	<i>ma, me toovat, õppivat, hakavat</i>	<i>sa, te õppivat, hakavat</i>	<i>ta, nad hakkavat</i>	<i>ei toovat, ei õppivat, ei hakkavat</i>	<i>toodavat, õpitavat, hakavat</i>	<i>ei toodavat, ei õpitavat, ei hakkavat</i>
	Täisminevik	<i>ma, me olevat toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>sa, te õppinud, hakanud</i>	<i>ta, nad hakanud</i>	<i>ei olevat toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>olevat toodud, õpitud, hakatud</i>	<i>ei olevat toodud, õpitud, hakatud</i>

B. Käändelised muuted.

Liigid	Muuted	Isikuline	Umbisikuline
I. Tegevusnimed	-ma	<i>tooma, toomas, toomast, toomata õppima, õppimas, õppimast, õppimata hakkama, hakkamas, hakkamast, hakkamata</i>	<i>toodama õpitama hakatama</i>
	-da	<i>tuua, tuues õppida, õppides hakata, hakates</i>	—
II. Keskõnad	Olevik	<i>toov, õppiv, hakkav (käändub)</i>	<i>toodav, õpitav, hakatav (käändub)</i>
	Minevik	<i>toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>toodud, õpitud, hakatud</i>
III. Teonimisõnad	Teonim.	<i>toomine, õppimine, hakkamine (käändub)</i>	—
	Tegijanimi	<i>tooja, õppija, hakkaja (käändub)</i>	—

Pöörmistabel.

A. Pöördelised muuted.

Tabel nr. 2
(Kuulub lk. 19 juurde)

Kõneviisid	Ajad	Isikuline tegumood				Umbisikuline tegumood	
		Jaatav kõne			Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne
		1. pööre	2. pööre	3. pööre	Kõik pöörded		
I. Kindel kõneviis	Olevik	<i>ma toon, õpin, hakkann me toome, õpime, hakkame</i>	<i>sa tood, õpid, hakkad te toote, õpite, hakkate</i>	<i>ta toob, õpib, hakkab nad toovad, õpivad, hakkavad</i>	<i>ei too, ei õpi, ei hakka</i>	<i>tuuakse, õpitakse, hakatakse</i>	<i>ei tooda, ei õpita, ei hakata</i>
	Lihtminevik	<i>ma tõin, õppisin, hakkasin me tõime, õppisime, hakkasime</i>	<i>sa tõid, õppisid, hakkasid te tõite, õppisite, hakkasite</i>	<i>ta tõi, õppis, hakkas nad tõid, õppisid, hakkasid</i>	<i>ei toonud, ei õppinud, ei hakanud</i>	<i>toodi, õpiti, hakati</i>	<i>ei toodud, ei õpitud, ei hakatud</i>
	Täisminevik	<i>ma olen toonud, õppinud, hakanud me oleme toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>sa oled toonud, õppinud, hakanud te olete toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ta on toonud, õppinud, hakanud nad on toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ei ole toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>on toodud, õpitud, hakatud</i>	<i>ei ole toodud, õpitud, hakatud</i>
	Ennemindevik	<i>ma olin toonud, õppinud, hakanud me olime toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>sa olid toonud, õppinud, hakanud te olite toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ta oli toonud, õppinud, hakanud nad olid toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ei olnud toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>oli toodud, õpitud, hakatud</i>	<i>ei olnud toodud, õpitud, hakatud</i>
II. Tingiv kõneviis	Olevik	<i>ma tooksin, õpiksin, hakkaksin me tooksime, õpiksime, hakkaksime</i>	<i>sa tooksid, õpiksid, hakkaksid te tooksite, õpiksite, hakkaksite</i>	<i>ta tooks, õpiks, hakkaks nad tooksid, õpiksid, hakkaksid</i>	<i>ei tooks, ei õpiks, ei hakkaks</i>	<i>toodaks, õpitaks, hakataks</i>	<i>ei toodaks, ei õpitaks, ei hakataks</i>
	Täisminevik	<i>ma oleksin toonud, õppinud, hakanud n.e oleksime toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>sa oleksid toonud, õppinud, hakanud, te oleksite toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ta oleks toonud, õppinud, hakanud nad oleksid toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ei oleks toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>oleks toodud, õpitud, hakatud</i>	<i>ei oleks toodud, õpitud, hakatud</i>
III. Käskiv kõneviis	Olevik	<i>toogem, õppigem, hakakem</i>	<i>too, õpi, hakka tooge, õppige, hakake</i>	<i>toogu, õppigu, hakaku</i>	<i>1. ärgem toogem, ärgem õppigem, ärgem hakakem 2. ära too, ära õpi, ära hakka ärge tooge, ärge õppige, ärge hakake 3. ärgu toogu, ärgu õppigu, ärgu hakaku</i>	<i>toodagu, õpitagu, hakatagu</i>	<i>ärgu toodagu, ärgu õpitagu, ärgu hakatagu</i>
IV. Kaudne kõneviis	Olevik	<i>ma, me toovat,</i>	<i>sa, te õppivat,</i>	<i>ta, nad hakkavat</i>	<i>ei toovat, ei õppivat, ei hakkavat</i>	<i>toodavat, õpitavat, hakatavat</i>	<i>ei toodavat, ei õpitavat, ei hakatavat</i>
	Täisminevik	<i>ma, me olevat toonud,</i>	<i>sa, te õppinud,</i>	<i>ta, nad hakanud</i>	<i>ei olevat toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>olevat toodud, õpitud, hakatud</i>	<i>ei olevat toodud, õpitud, hakatud</i>

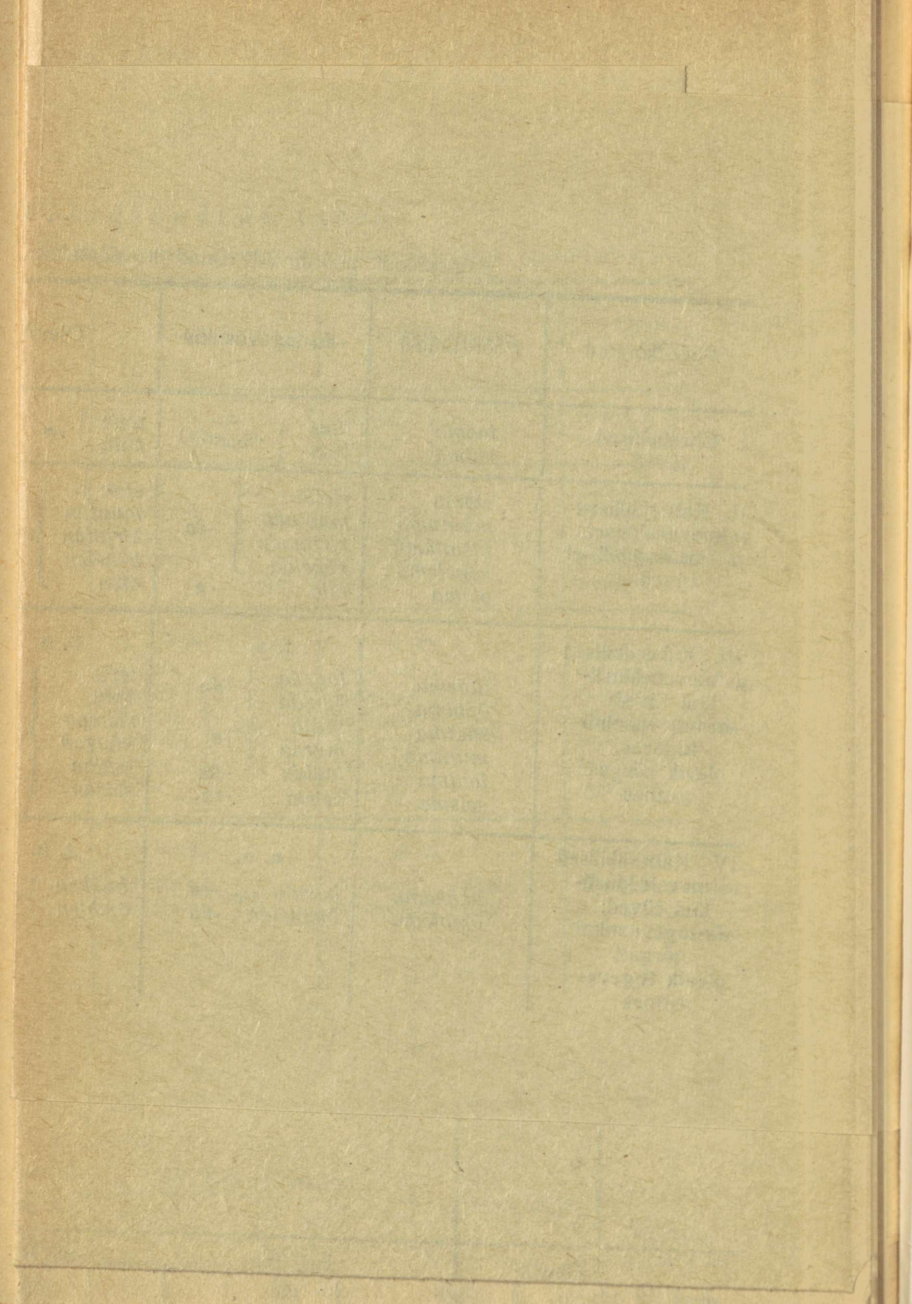
B. Käändelised muuted.

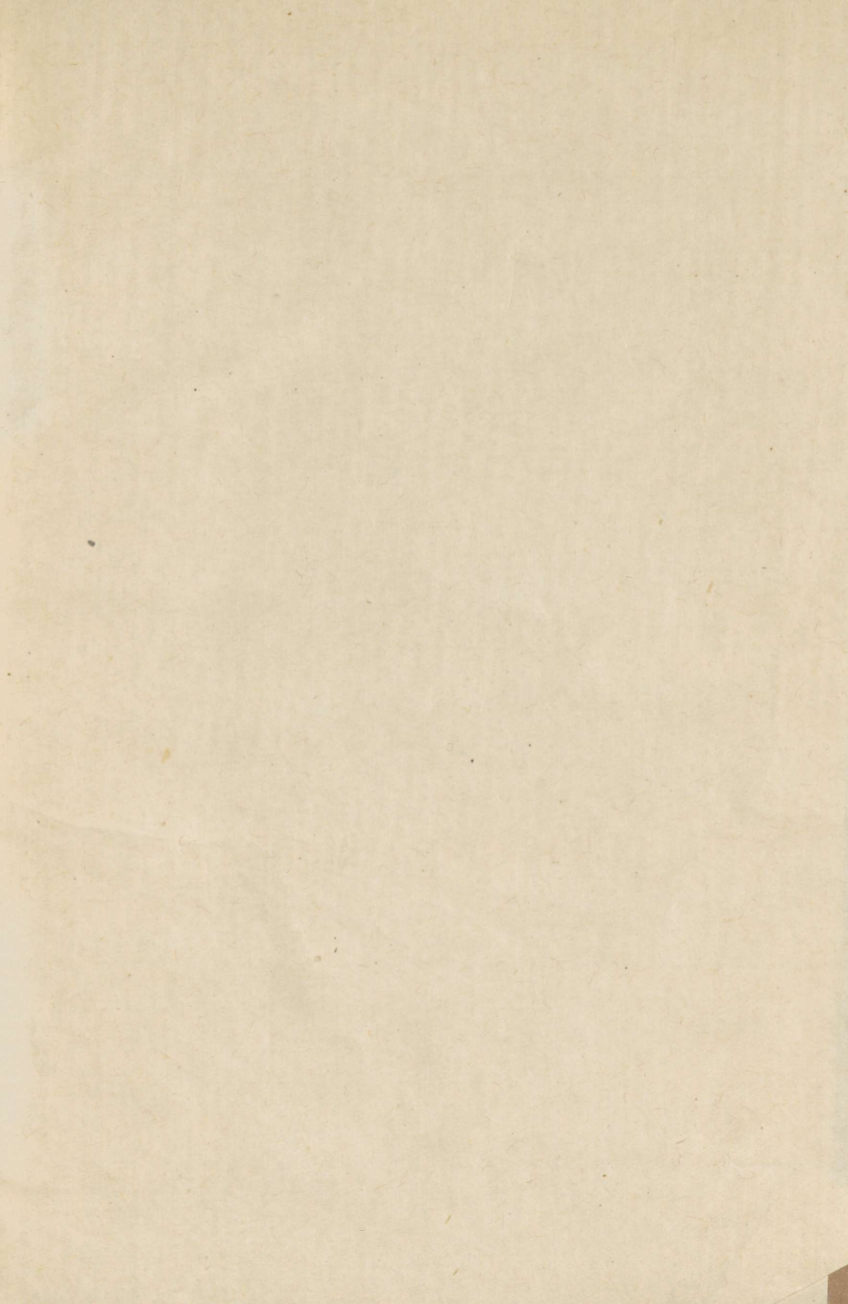
Liigid	Muuted	Isikuline	Umbisikuline
I. Tegevusnimed	<i>-ma</i>	<i>tooma, toomas, toomast, toomata õppima, õppimas, õppimast, õppimata hakkama, hakkamas, hakkamast, hakkamata</i>	<i>toodama õpitama hakatama</i>
	<i>-da</i>	<i>tuua, tuues õppida, õppides hakata, hakates</i>	—
II. Kesksonad	Olevik	<i>toov, õppiv, hakkav (käändub)</i>	<i>toodav, õpitav, hakatav (käändub)</i>
	Minevik	<i>toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>toodud, õpitud, hakatud</i>
III. Teonimisõnad	Teonim.	<i>toomine, õppimine, hakkamine (käändub)</i>	—
	Tegijanimi	<i>tooja, õppija, hakkaja (käändub)</i>	—

Pöördkondade tabel.

Ühtemoodi pöörduvad sõnad koondatakse pöördtüüpidesse, ühesuguste muutelõppudega pöördtüübid — pöördkondadesse.

Pöördkonnad	Pöördtüübid	-da-tegevusnimi	Olevik	Lihtminevik	-nud-kesksõna	Umbisikuline olevik	-tud-kesksõna
I. Ühesilbilised tüved	<i>tooma</i> <i>käima</i>	<i>tuua</i> <i>käia</i> } -a, (-da)	<i>toon</i> <i>käin</i> } -n	<i>tõin</i> <i>käisin</i> } -in -sin	<i>toonud</i> <i>käinud</i> } -nud	<i>tuuakse</i> <i>käiakse</i> } -akse (-dakse)	<i>toodud</i> <i>käidud</i> } -dud
II. Kahesilbilised astmevahelduseta ja enamasilbilised tüved	<i>elama</i> <i>muutama</i> <i>kirjutama</i> <i>kõnelema</i> <i>olema</i>	<i>elada</i> <i>muutada</i> <i>kirjutada</i> <i>kõnelda</i> <i>olla</i> } -da -a	<i>elan</i> <i>muutun</i> <i>kirjutan</i> <i>kõnelen</i> <i>olen</i> } -n	<i>elasin</i> <i>muutusin</i> <i>kirjutasin</i> <i>kõnelesin</i> <i>olin</i> } -sin -in	<i>elanud</i> <i>muutunud</i> <i>kirjutanud</i> <i>kõnelnud</i> <i>olnud</i> } -nud	<i>elatakse</i> <i>muutatakse</i> <i>kirjutatakse</i> <i>kõneldakse</i> <i>ollakse</i> } -takse -dakse -akse	<i>elatud</i> <i>muutunud</i> <i>kirjutatud</i> <i>kõneldud</i> <i>oldud</i> } -tud -dud
III. Kahesilbilised astmevahelduslikud tüved: -da-tegevusnimi tugevas, olevik nõrgas astmes	<i>lugema</i> <i>õppima</i> <i>saata</i> <i>murdma</i> <i>laulma</i> <i>seisma</i>	t. a. <i>lugeda</i> <i>õppida</i> } -da <i>saata</i> <i>murda</i> } -a <i>laulda</i> <i>seista</i> } -da -ta	n. a. <i>loen</i> <i>õpin</i> <i>saadan</i> <i>murrän</i> <i>laulan</i> <i>seisan</i> } -n	t. a. <i>lugesin</i> <i>õppisin</i> <i>saatsin</i> <i>murdsin</i> <i>laulsin</i> <i>seisin</i> } -sin	t. a. <i>lugenud</i> <i>õppinud</i> <i>saatnud</i> <i>murdnud</i> <i>laulnud</i> <i>seisnud</i> } -nud	<i>loetakse</i> <i>õpitakse</i> <i>saadetakse</i> <i>murtakse</i> <i>lauldakse</i> <i>seistakse</i> } n. a. } -takse -dakse t. a. }	<i>loetud</i> <i>õpitud</i> <i>saadetud</i> <i>murtud</i> <i>lauldud</i> <i>seistud</i> } n. a. } -tud -dud t. a. }
IV. Kahesilbilised astmevahelduslikud tüved: -da-tegevusnimi nõrgas, olevik tugevas astmes	<i>hakkama</i> <i>õmblema</i>	n. a. <i>hakata</i> <i>õmmelda</i> } -ta -da	t. a. <i>hakkan</i> <i>õmblen</i> } -n	t. a. <i>hakkasin</i> <i>õmblesin</i> } -sin	n. a. <i>hakanud</i> <i>õmmelnud</i> } -nud	n. a. <i>hakatakse</i> <i>õmmeldakse</i> } -takse -dakse	n. a. <i>hakatud</i> <i>õmmeldud</i> } -tud -dud

Rbl. 3.35

A-18251

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00343541 1